

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

MINIMA

[TOZ]

MICHAEL MARDER

[TOZ]

MICHAEL MARDER

minima

Bu kurgudışı dizimizde, gündelik hayatta üzerinde pek durulmadan geçilen, hattâ sorgusuz sualsiz kabul edilebilen belirli temaları veya nesneleri ele alarak ince şeylerin hatırını gözetmeye çalışan kitaplara yer veriyoruz. İçeriği bakımından özgül, sayfa sayısı bakımından görece kısa olan bu kitaplar, ilgi yelpazesi geniş olan her türden okura hitap ediyor.

Bu dizi kapsamında yayın programımızda yer alan diğer kitaplar:

John Garrison, *Cam*

Brian Thill, *Atık*

John Biguenet, *Sessizlik*

Michael Marder doktorasını New York'taki New School for Social Research'ten almıştır. Bask Bölgesi Üniversitesi'nde Ikerbasque Araştırma Profesörü olarak çalışan Michael Marder, araştırmalarını esas olarak fenomenoloji, etik, siyaset felsefesi, nesne-yönelimli felsefe ve çevre doğrultusunda yürütmektedir. *Telos: A Quarterly Journal of Critical Thought*'un yardımcı editörüdür. Luce Irigaray'la birlikte kaleme aldığı *Through Vegetal Being: Two Philosophical Perspectives*'in (Columbia Üniversitesi Yayınevi, 2016) yanı sıra, bizzat yazdığı birçok kitap arasında son dönemden şunlara dikkat çekilebilir: *Energy Dreams of Actuality* (Columbia Üniversitesi Yayınevi, 2017), *Heidegger: Phenomenology, Ecology, Politics* (Minnesota Üniversitesi Yayınevi, 2018), *Political Categories: Thinking Beyond Concepts* (Columbia Üniversitesi Yayınevi, 2019). Kendisi hakkında ayrıntılı bilgi kişisel internet sitesinden alınabilir: <https://www.michaelmarder.org/>

Toz
Michael Marder

Orijinal Adı: *Dust*

İthaki Yayınları - 1491

Yayın Sorumlusu: *Selçuk Aylar*

Yayıma Hazırlayan: *Erkal Ünal*

Düzeltili: *Selçuk Aylar*

Kapak Tasarımı: *Şükrü Karakoç*

Sayfa Düzeni ve Baskıya Hazırlık: *B. Elif Balkın*

1. Baskı, Mayıs 2019, İstanbul

ISBN: 978-605-375-947-8

Sertifika No: 11407

© Michael Marder, 2016
Türkçe Çeviri © Öznur Karakaş, 2018
© İthaki, 2019

Bu eserin tüm hakları AnatoliaLit Ajansı aracılığıyla satın alınmıştır.
Yayıncının yazılı izni olmaksızın alıntı yapılamaz.

İthaki™ Penguen Kitap-Kaset Bas. Yay. Paz. Tic. Ltd. Şti.'nin tescilli markasıdır.
Caferaga Mah. Neşe Sokak, 1907 Apt. No: 31 Moda-Kadıköy-İstanbul
Tel: (0216) 348 36 97 Faks: (0216) 449 98 34
editor@ithaki.com.tr – www.ithaki.com.tr – www.ilknokta.com

Kapak, İç Baskı: Deniz Ofset Matbaacılık
Maltepe Mah. Hastane Yolu Sok. No: 1/6 Zeytinburnu-İstanbul
Tel: (0212) 613 30 06 Faks: (0212) 613 51 97
Sertifika No: 40200

Michael Marder

TOZ

Çeviren

Öznur Karakaş

İÇİNDEKİLER

1. TOZUNU ALMA, TOZLA(N)MA.....	11
2. TOZUN BİR FENOMENOLOJİSİ.....	27
3. VARLIK, TOZ VE ZAMAN	43
4. ALERJİK REAKSİYONLAR.....	57
5. BİR KALINTILAR TOPLULUĞU	71
6. SADECE TOZ, ADİL TOZ	85
7. TOZSANAT.....	99
DİPNOTLAR	115

Marina ve Lisete için

OKURA

*Onunla ne kadar savaşırsanız savaşın,
toz her şeye sirayet eder.
Kabarık topraklar, hattâ katmanlar halinde toplanır,
şeylerin hatlarına uydurur kendini
ve zamanın akışını işaretler.
Kendi içinde, bir toplanma yeridir de,
olmuş ve olacak olandan mürekkep gelişigüzel bir topluluk,
bir izler kataloğu, bir tehditler envanteri,
ve bir vaatler kümesi:
Kozmik kalıntı ve endüstriyel atık, ölü deri hücreleri ve
bitki polenleri,
saç ve kâğıt lifleri; onu kendine mesken edinen,
bakteri ve ev tozu akarlarından bahsetmeye ne hacet.
Toz canlı olan ile ölü olanın,
Bitki ile hayvani maddenin, yer ile göğün,
İçeri ile dışarının, sen ile dünyanın
arasındaki sınırları aşar.
("Topraktan geldin, toprağa döneceksin")
Bu sınırları bir bir aşarken,
neyin kaçakçılığını yapmaktadır?
Bu kitabın eşiğinden adımınızı atarken,
Kitabı bitirdiğinizde ne yapacağınıza dair
ufak bir tavsiyede bulunayım:
Son sayfayı çevirdikten sonra,
Kitabı yere koyun, bırakın
Bir rafta
veya sehpa
toz tutsun.
Kat kat toz.
Böylece o da tanımladığı şeylerle
usul usul hasbıhal etsin.*

M. M

1) TOZUNU ALMA, TOZLA(N)MA

*Yüzeyde birikmiş toz, bezli ele “unutma beni,” der
ve ıslak bez bu fısıltıyı içine çeker.*

–Joseph Brodsky, “Delfi’nin Kuzeyi”

mücevher niteliğinde bir sözcük

Sözcükler, gündelik hayatın oluklarında oraya buraya dağılmış minik mücevherlerdir. Tembellikten veya aceleden, hiç fark etmeksizin devamlı yanlarından geçer gideriz; hiç orali olmadan onları telaffuz eder, bir yerlere karalarız; şiir yazmıyorsak veya (belli bir tür) felsefe yapmıyorsak, *onları* konuşmayız da, onlar *vasıtasıyla* konuşuruz. *Tozunu almak, tozla(n)mak* da [dusting] bu mücevherlerdendir. Öyleyse, onu elimize alalım, tozunu alalım, elimizde ve zihnimizde evirip çevirelim, biraz zaman ayırıp pek çok boyutunun anlamın ışığını yansıttığını ve çekişini idrak edelim. Bu sözcüğün başlı başına bizlere neler anlattığı ve bizlerden neleri sakındığı burada okuyacağınız her şey açısından hayati önem taşıyor.

Toz derken bunu isim, fiil veya isim-fiil olarak kullanmamıza bağlı olarak çok şey değişir. Toz bir şeyse, ince bir katman veya toz, pudra ya da kar gibi gevşek herhangi bir materyalin bir yüzeye seyrek bir biçimde tatbik edilmesi

anlamına gelir. Aksine, bu bir etkinlikse, mobilyanın veya evlerimizde bulunan bütün diğer şeylerin tozunu almak anlamına gelir. Fiil hali bile, belli ki birbiriyle çelişen birkaç anlam içerir. Bir yandan, “bir şeyin tozunu almamız” gerekir (örneğin, bir dolabın tozunu almamız); diğer yandan, “toz veya pudra serpiştirmemiz” (örneğin, çimenlere böcek ilacı serpiştirmemiz), “toz tatbik etmemiz” gerekir.¹ Bir şeyi(n) “tozunu almak/tozlamak”, bu uğraşa adını veren şeyi hem silmek hem de tatbik etmek demektir.² Neredeyse artık hiç kullanılmayan Shakespeare-vari bir sözcüğü yeniden zikretmek gerekirse, tozla(n)mak aynı zamanda “undusting”, yani tozdan azade kılma demektir.

Bağlamın bilinmediği veya belirsiz kaldığı hallerde *toz almak/tozlamak* iki karşıt şeye işaret eder; aynı anda kendini hem dile getirir hem de lafzen geri kalır, yani tersini söyler, kendisiyle çelişir. Tozunu silmenin aslında söz konusu maddeyi etrafa bulaştırmayı beraberinde getirdiği fahiş bir prosedür aracılığıyla, sorunsuzca işleyen ekonomik ve sembolik değiş tokuş mekanizmalarını bozar. Önceki beklentilerimizi boşa çıkaran bu sözcük, sırrını saklayacağını, biraz olsun bizleri tatmin edecek kadar bile kendini açığa çıkarmayacağını, hemen hemen hiç şeffaflaşmayacağını ima eder. Tozunu almaya yönelik çekingen hazırlıklarımıza hiç aldırmadan, kendini toz katmanlarının arasına saklar.

Georg Wilhelm Friedrich Hegel, birbiriyle çelişen anlamlara sahip sözcüklere hayrandı. Bu hayranlığının nedeni, bu tür sözcüklerde, kavramların kendi kendilerini olumsuzlamasına dayanan spekülâtif diyalektik felsefesine somut dilsel dayanaklar bulmasıydı. Eminim ki *toz alma/tozlama* sözcüğüne bayılırdı; zira bu sözcüğün isim halinde sahip olduğu anlam,

fiil halinde sahip olduğu anlamı bozar ve fiil hem kendini olumlar hem de inkâr eder. Peki düşünceye can veren, dile nüfuz eden ve onun anlam tellerini titreten bu gerilimden tam olarak ne çıkarabiliriz?

İncelediğimiz sözcük, temizlemek için bir şeylerin tozunu aldıkça üzerlerinin daha çok toz kaplayacağını fısıldıyor kulağımıza, aldığımız toz havada dağılacak, diğer şeylerin üzerine çökecek, üstlerinde geçici bir ikamet yeri edinecek, sonra da bir sonraki fırsatın peşinde uzaklaşıp gidecektir. Bir şeylerin tozunu almak tozu ortadan kaldırmaz, onu başka yerlere dağtıtır. Burada azalır belki toz ama şurada yoğunlaşır, şimdilik. Tozu “temizlemeyi” ne kadar arzu etsek de onu sonsuza kadar ortadan kaldıramayız, bu dayanılmaz hafiflikteki çöpü bir yerden başka bir yere taşımakla yetiniriz. İçsel olarak kendisiyle çelişen bir şeye ters gittiğimizden, baştan kaybettiğimiz bir mücadeleye gireriz; bu mücadelede toz, tozumuzu attırır. Tehlikeleri ve vaatleri ne olursa olsun, müsterih olabiliriz ki toz hep geri gelecektir, bir insana musallat olan bir hayalet gibi aniden ve çarpıcı bir biçimde değil de düşen kar tanesi gibi usul usul ve birikerek.

Bilhassa amacına ulaşma başarısına göre değerlendirildiğinde, bir şeylerin tozunu almak o halde baştan hüsrana uğramış bir çabadır. Oraya buraya dağılmış kuru maddeye karşı, yenilgiye mahkûm bir savaşın başını çekeriz; parçacıklar, toz almaya yarayan gereçler bir anlık dinlencelerini bozduktan sonra, konmak üzere başka bir yer seçecektir. Toz bezi demişken, bu araçları kullanmak, tozun insanı çılgına çeviren dansına son veremez; öyle ya, sünger, paspas, fırça, bez, tozu üzerlerine alıp yahut farklı bir temel ortama, bilhassa da havaya gönderip tozun başka bir yüzeye göçüne yardımcı olur.

Toz almaya yarayan gereçler tozu ortadan kaldırmaz, onu yayar, her yana seyahat etmesine yol açar, ne de olsa tozun böbürlendiği bir kökü yoktur ki sökülüp atılsın. Toz zerreleri, zamanın, uzayın ve anlamın enginliğinde dolanıp duran safi-yane göçebelerdir.

Tozun kökenlerine doğru daha derinlere daldıkça, sözcüğün havada asılı kalan kuru parçacıklar ile tozlaşmış rutubet arasındaki ayrımı boşa çıkardığını görürüz. Dumanı ve buharı akla getiren ön Hint-Avrupa kökü *dheu*, Yüksek Almanca'da "fırtına" ve "nefes" anlamlarına gelen *tunst*'la kökteş olan *Dunst*'la (pus) da bağlantılıdır. Tozlanma, su, hava ve toprak unsurlarının tamamını bir araya getirir (toz haline getirilmiş şekerin ve baharatların yemek yaparken kullanılmasını da ihmal etmemek gerek tabii). Unsurun ağırlığına isyan ettikten sonra, tepemizde ve etrafımızda salınacak kadar hafif olan şey kuru topraktır; atmosferi doyuran ince pustur, ruhun eşiğinde olan maddenin nefesidir. Peki böylesine temel nitelikte ve bir o kadar da yaygınsa, tozla nasıl başa çıkılır? Toprak ile hava, hava ile su, su ile toprak, doğa ile kültür arasındaki ayrımlara hiç riayet etmiyorsa? Neredeyse her türlü ortama uyum sağlıyorsa, onu püskürten şeylere yapışıp yerleşiyorsa?

Bizler bir bezle tozu uysallaştırmaya kalkışır kalkışmaz ve bu suretle, vaktiyle zemin veya masa gibi düz yüzeylerde duran zerrelere havayı kaçınılmaz olarak tıkar tıkmaz, toz alma edimi ya da sanatı, unsurların geniş sahalarını çaprazlamasına kesmiş olur. Havada asılı kalmadığı zamanlarda, nemle karışmış toz kire dönüşür. Bir başka deyişle, *Dunst* vasıtasıyla, akışkan bir şeye işaret eden sözcüğün etimolojisi bu başkalaşımı öngörür. Tozun bu temel döngüsü suyunkini taklit eder, toz alma işi de bunu takip etmelidir. Bir sonek olarak -mek/mak,

sonlulukla dolu olsa da kendimiz “toza toprağa karıştıktan”³ sonra bile tamamlanmayan bu bitmek bilmez süreci vurgular. Pratik ve kuramsal olarak, tozun nihayetsiz sonluluğuyla ve onun vasıtasıyla kendimizle temasımızı tekrar tekrar, her defasında yeniden başlatmak istiyorsak, toza pek çok farklı açıdan yaklaşmak dışında bir seçeneğimiz yoktur.

kendimizle yüz yüze

Çevreyi kirleten sanayimiz yüzünden; kıyafet giyerek; etrafımızdaki şeyleri kullanarak; sırf yaşayarak –deri hücrelerini, saç ve bedenlerimizin diğer biyolojik bileşenlerini dökererek–; ve ikamet ettiğimiz yerlerin içinde bulunan şeylerin tozunu alarak tozun çoğalmasına katkıda bulunuruz. Ayrıca Kitab-ı Mukaddes’in ve Shakespeare’in de dediği gibi bizler tozuz. Yaratılış 3:19’da Âdem ve Havva’nın cennetten düşüşünün hemen ardından, Kitab-ı Mukaddes’te şöyle buyrulur: “Çünkü topraksın, topraktan yaratıldın ve yine toprağa döneceksin.”⁴ *Hamlet*’te, İkinci Sahne’nin ikinci perdesinde, oyuna adını veren karakterin nihilist monoloğu, insana dair şu retorik soruyu sorar: “Nedir ki bu toz zerresi?” Dışımızdaki toz ile bizi oluşturan toz arasındaki yakınlığı daha da karmaşık hale getiren şey, genellikle kendimizi Kitab-ı Mukaddes’e veya Shakespeare’e özgü dürüstlikle inceleme cesaretine sahip olmayışımızdır. Dışarıdaki toza çarptığımızda, varoluşsal kaygıları yerinden ettiğimizi ve artık bizatihi ayırt edilebilir olmayan o ölümlü, köksüz, huzursuz benliklerimizle dolaylı olarak karşı karşıya geldiğimizi anlamayız.

Bu tuhaf yer değiştirmeye dair bir örnek vereyim. Evdeki

toz büyük ölçüde kendi bedenli varoluşumuzun maddi izlerini barındırdığından, bunu ortadan kaldırma girişimi, epey bilinçdışı olarak, kendimizin izlerini silme çabasıdır. Elde bezle, ölümlülüğümüzün ve öldükten sonra çevreye karışmamızın kanıtlarını sileriz. Evi düzene sokma derdiyle, onu el değmemiş haline döndürme arzusuyla toz alma, konukluk ettiğimiz yerleri biraz steril, bir parça ölü hale getirir, bunu da yaşam adına yapar. Bir bakıma bu etkinlik, yaşamlarımızla yapıcı bir biçimde başa çıkma, yaşamlarımızın tozda arşivlenen sonlulukla, ölümle ve başkalarıyla dolaşıklığını kabul etme isteksizliğimizi veya kabiliyetsizliğimizi sembolize eder.

Tozla karşılaşmam, kendimle yüz yüze veya yüzey yüzeye buluşmamdır; her ne kadar ölü bile olsa, ister kumaş iplikleri ister ev tozu akarları olsun, başka parçalı veya müstakil teşekküllerle birlikte tekinsiz bir ahiret hayatı süren parçalarımın doğrudan karşı karşıya gelmemidir. Birbirimize karışma ihtimalinin ta kendisi, sonlu bir varoluşu paylaşmamızı anımsatır, ki toz alma da işte buna direnir. (Freud'un bahsettiği "okyanusvari duygu" kavramı, yani egonun sınırlarının yumuşayıp dünyada eriyip gitmesi, toz sayesinde tetikleniyor olabilir mi acaba?) İki yüzeyin karşılıklı aynalama etkisi dışında, karşılaşmada derinlik yoktur: Toz alan toz alıcı ve tozu alınan toz. Gelin görün ki çoğu durumda ayna kırıktır ve toz alan kişi, alınan tozda kendini tanıyamaz. Travmatik kendini tanımanın bir an için belirmesine mâni olmak ve canlılığı, ıslıl ıslıl parıldayan, tozsuz, yaşamsız dış mekânlarla sapkınca özdeşleştirmek için muazzam bir psişik yatırım gerekir.

Dışındaki toz beni kendime, kendi toz olmaklığıma götürmüyorsa, o halde geçmiş yaşamın ayak izlerini silip sü-

pürme angaryası da tamamen dışsal olacaktır. Zihnın ya da dünyanın sterilleşmesinden kaçınırken, kendi içimde nasıl toz almalı, zihnimi dünya karşısında nasıl pirüpak bir hayret haline taşımalı sorularının beni yönlendirmesine izin vermem. Henry David Thoreau *Walden*'da buna benzer bir görüş ortaya atar: “Masamda üç parça kireçtaşı vardı, lâkin zihnimin mobilyasının hâlâ tozu alınmamışken, bunların her gün tozlarının alınması gerektiğini fark ettiğimde dehşete düşmüştüm... Öyleyse nasıl dayalı döşeli bir evim olacaktı? Açık havada otururdum daha iyi, öyle ya, insan el atmadıkça çim toz tutmaz.”⁵

Bir psikanalist, psişik açıdan nerede bulunduğumuza hiç atıfta bulunmadan ciddiyetle fiziksel evlerin tozunu alırken, tam da bizleri kendimizi analiz etmeye veya kendimiz üzerinde bilinçle kafa yormaya davet eden bu tarz zor sorulardan kaçındığımızı pekâlâ öne sürebilir. Son kertede, “zihinlerimizin mobilyasının tozunu almanın” inanılmaz güçlüğü bir evrak klasörünün tozunu almakla karşılaştırılamaz. İşte bu yüzden fiziksel olarak bir şeylerin tozunu almak çoğu kez psişik toz almanın yerine geçer. İçimizin tozunu almak ya çok kıymet verdiğimiz ya da aşıkâr olmalarından ötürü dikkat etmediğimiz varsayımlar üzerine her daim sorgulama yapmayı gerektirir. Antik Yunan'daki “kendini tanı” buyruğundan ilham alır. Toz kadar yaygın olan bu varsayımları gözden geçirmeden, ifşa etmeden ve bol bol silip süpürmeden, (*dünya* kavramının kendisi de dahil olmak üzere) dünyadaki diğer her şeye dair bilgi değersiz olacaktır. Yahut en azından, aydınlanmış bir eleştirmen bizlere böyle diyecektir.

Evlerimizde olduğu gibi zihinlerimizde de tozlu gerçeklikler hor görülür, çünkü düzensizliği ve özensizliği, bakılma-

mışlığı temsil ederler. *Tozlu* yine “eski moda” veya “zamanı geçmiş” anlamına da gelebilir. Peki ya düşüncenin tozu, Friedrich Nietzsche’nin Zerdüşt’ünün içimizde besleme tavsiyesinde bulunduğu kargaşaya ve anarşiye işaret ediyorsa? (“Dans eden bir yıldız doğurabilmesi için insanın içinde hâlâ kaosu taşıması gerekir.”⁶) Mobilya döşemek şöyle dursun, herhangi bir şey inşa etmeden önce, o alanı doldurmak gerekir. Zamanın kendisi dün, bugün ve yarın arasındaki farkta ağarmadan önce. Ortada üzerine konuşulabilecek bir zaman yoksa, hiçbir şeyin zamanı geçmiş değildir. Toz, yenieski veya eskiyenidir, dans eden bir yıldızın da dahil olmak üzere ölüm *ve* doğumun alanıdır.

Bizi oluşturan toz ile dışımızdaki toz arasındaki bağlantıyı gördüğümüz gibi kabul etmek, metafizik mevzularla dolu bir çalıla atlamaktır. Bunlardan biri varoluşun maddiyatını nasıl ele aldığımızdır. Fiziksel meskenlerimizin tozdan azade olabileceğini kısa bir süreliğine bile düşünürsek, bizlerin de saf ruhlar olabileceğimiz ve kendimizi, başta ete kemiğe bürünmüş zihin olmak üzere bütün maddi tuzaklardan uzaklaştırabileceğimiz yönündeki dile getirilmemiş bir inanca tutunuruz. Antik Yunan filozofu Plotinos ve Gnostikler, virtüel-oluş, bireysel bilinci siber-âleme taşıma veya belleklerimizin verilerini kafataslarımızın içindeki gri kütlelerden daha dayanıklı bir diske yükleme fantazileriyle dolu çağdaş tekno-metafizikimizde başat olan bu konumu pekâlâ savunabilirdi.

Toz alma ve temizlik, hele ki bizleri bir takıntının derinliklerine çektiklerinde, kendimizle buluşmaktan kaçış rotaları halini alır. Başka bir deyişle, arzularımızla yüzleşmemize mâni olurlar. Bez aracılığıyla ısrarla mobilyanın tozunu alma

hareketi, temizleyenin insan etiyile karşılaştığında oluşan erotik enerjiyi dışavuramamasının ardından, cansız bir nesneyi okşamak gibidir. Toz almayı, başka biriyle fiziksel temasın bilinçdışı, fetişist ikamesi olarak değerlendiren Freudcu görüşü açıklamaya gerek yok. Temizleyen okşayış, Gunilla Norris'in de sezdiği gibi, şeylere yönelmiş sevgi dolu bir jesttir: "Yine toz alma vakti/evimi okşama vakti/Bütün yüzeylerini sevme vakti."⁷ Gelgelelim, okşayan el ikame edilmiş muhabbet nesnelerini aynı zamanda sterilleştirir ve böylece kendisini yönlendiren bastırılmış arzusunun sterilleştirilmesini alttan alta kabul eder.

Obsesif-kompulsif bir temizlikçi kendiyile veya başka bir insanla yüz yüze olmak yerine, yasaklanmış fantazilerin ve itkilerin yansıtılacağı az çok opak makbul ekranlarmışçasına, mobilyaya veya üzerine konan toz katmanlarına odaklanır. Psişik bastırma o kadar derinlerde yer alır ki, üzerinde yazan, kendisine yansıtılan şeylerle birlikte, izin gömülü olduğu altkatmanın ta kendisini ortadan kaldırmak için toz öbeğini yok etmeye koyulur. Julia Alvarez'in "Toz Almak" isimli şiirinin altmetni budur: Anne kızının tozda bıraktığı imzaları siler ("Her sabah, yazdım adımlarım/tozlu dolaba... /Annemse gaz çıkaran bir kutudan/buruş buruş olmuş bir beze/keten tohumu dökerek takip etti beni.") ve pervasızca ev işlerine dalarak her şeyden önce kendini anonimleştirir. Kızın toza yazışı ise, her ne kadar geçici ve kısa süre içinde yok edilme tehdidi altında olsa da, kendi arzusuna *evet* der. "Bense her işarette/Onun gibi anonim olmayı reddettim."⁸ Anonimlik, hiç şüphesiz, imzanın silinmesinden, daha da kötüsü, kaydın bırakıldığı yerin yoksulluğundan kaynaklanır; ki bu da, ismini imzalayan kişiden hiç de ayrı değildir. İnsanın da toz olduğunu görerek

toza yazmak, kendimize, kendimizle birlikte işaretler bırakmak demektir. Böyle bir “tozyazımı” ihtimalini ortadan kaldırmaksa kendimizi gözden çıkarmak demektir.

Kısacası, tozu yüzeye kayıt olarak tahayyül ettiğimde, tuhaf bir alışkanlığa sahip olan dedemi anımsadığımı söylemeden edemeyeceğim. Ne zaman dağınık bir evi ziyaret etse, hep toza bir şeyler, kimi zaman uzun mesajlar yazardı. Tıpkı boş bir kâğıt parçası veya taze tutmuş kar gibi, düzgün bir katman halinde yayılmış toz da bir şeyler karalamak ve serbest çağrışım yapmak için harika bir ortamdır. (Bu sayfaları ben de toza yazıyorum, toz üzerine, gerçek ve potansiyel toza bir şeyler karalıyorum). Yansıtma ekranının düzgün olması gerekmez; toz toprakları, yani evin kusursuz düzenini bozan o pofuduk gerçek yığınları da mevcut olabilir. Birbirine girmiş ölü ve canlı madde parçalarından ibaret o olumsal toplumda, arzunun kalbindeki çekim kuvvetini teşhis etmek mümkündür. Bu geçici terkipleri bozan toz alma (sembolik olarak) arzunun çekiciliğine, cazibesine ve temelde toplumsallığına karşıdır.

Toz alma, erotik imalarla dolu olmasının yanı sıra, Freud’a göre, ölüm dürtüsüyle de ilişkilidir. Psikanalizin jargonundan korkmayanlar, toza mesafelenmenin ölümü *inkâr* ettiğini, ölümün üzerimizdeki kontrolünü hem tanıdığını hem de reddettiğini kabul edecektir. Psikanalizin kurucusu herhangi bir davranışı tekrarlama zorlantısının, organik yaşamın ve gündelik varoluşumuza yankısının temel bir vasfı olduğunu düşünür.⁹ Bu görüşe göre, ölüm geri dönüşü olmayan kopuştur, dünyevi tekrarlar zincirine son veren olaydır. Toz alma bir ritüel, ölümlülüğümüze üstü kapalı atıfları silkeleyen, yinelenen bir alıştırmadır; sırtını hep ölüme yaslayan canlı

bir tekrardır. Tozda varoluşun sona ermek üzere olduğunun işaretlerini bulurken, toz alma yaşamın sonluluğunun anlık belirişlerini görmeyi reddeder. Bu edimin bizlere sunduğu ufak zevk, ölüm karşısında yinelenen zaferdir. Kendilerinden kaçan takıntılı temizlikçiler alttan alta her şeye rağmen kirli maddeden azade süresiz tekrarı ve dirilişi umar. Ancak tek elde edebildikleri şey kısa bir ertelemedir: “Çabuk ol: Neden toz almıyorsun? Her kıtada sadece mekânları parlatmak için değil, gömülmenin önüne geçmek için de yerleri süpürür, masaların üstünü sileriz.”¹⁰

aydınlanma olarak toz alma

Evlerimizin ve apartmanlarımızın içindeki eşyanın tozunu alarak, pragmatik kullanımın yeknesaklığından farklı bir tavırla, onları dolduran şeylere –şifonyer, kitaplık, lamba, pencere pervazı vb.– döneriz. Onlara hafifçe, gevşekçe dokunuruz. Baskıcı olmayan yaklaşımımız, tozlu nesneleri, üzerlerine vazife olan işlevlerden muaf kılar ve zincirlerinden kurtulan eşya, onlarla yeniden tanışmamıza, onları başka şekilde deneyimlememize, başka bir bakış açısından, başka bir ışıktaki görmemize (her ne kadar burada görme, dokunmaya kıyasla daha önemsiz olsa da) olanak tanır.

Telaftuz etmeden veya yazmadan önce bir sözcüğün üzerine eğildiğimizde, onu olduğu gibi görür ve onunla sanki ilk kez karşılaşmış gibi hissederiz. Bir şair veya filozof, sözcükleri hiç kullanmadan onların tozunu alır, kullanışlılıklarını veya kullanışlı olmayışlarını keşfeder, en çok da onları daha sonra kullanılmaya hazırlar. Bölümün girişinde “toz alma/

tozla(n)ma” sözcüğüne bunu yaptım: Tozunu almaya başladım, hâlâ da bununla meşgulüm.

Tozlu nesne ister bir sözcük ister bir şey olsun, daha önce fark edilmemiş köşelerine ve boyutlarına dikkat kesilerek onunla yeniden tanışır, onun dayattığına kulak kabartır ve içsel biçimlerine (herhangi bir biçimi olmayan tozun aksine) saygı gösteririz. Kimyasal temizlik malzemeleri nesneyi kemirirken, elle toz almada nesneye hafifçe dokunulur. Toz alma, içine yerleştiği katı ekonominin ötesinde, başlı başına ekolojik bir edaya kapı aralar. Evi yaşanabilir kılmak istemekle kalmaz, keyfi egemenliğini veya yasasını (*nomos*) tozunu aldığı şeylere dayatmayı reddeder. Mobilyanın köşelerinin en ince ayrıntısına kadar üzerinden geçtiğinden, şeylerin ortaya çıkan dile gelişlerine (*logos*) uyum sağlar. İstilacı olmayan işlemlerinin koşulu yüzeysellik taahhüdü, derinliklerinden rahatsız olmadan şeylerin yüzeyinde kayma istidadıdır. O halde toz alma, dünyayı bilmek istediği ölçüde, ifşa edilen boyutların ötesine geçmez; dolayısıyla fenomenlerin kendi ışıkları altında parlamasını, yeniden görülür olmalarını sağlar. Ekolojisi tamamen fenomenolojiktir.

Toz alma ritüellerinin gündelik yaşamdaki diğer herhangi bir ritüel kadar düşüncesizce icra edilebileceğini söylemek gerekir. Olumlu ve olumsuz yanları da işte bundan kaynaklanır. Bir yandan, vesile oldukları “derin” düşüncenin yarattığı geçici felç hali faydalı olabilir. Bunun sayesinde, kendini anında sunan şeyin özüne nüfuz etmeye çalışmak yerine, onu nihayet görebilir ve ona dokunabiliriz. O halde varoluşu “fazla düşünme”, altta yatan nedenlerini bulup çıkarma ve içsel karakterini ifşa etme eğiliminden kaçınabiliriz. Öte yandan, evlerimizin tozunu alırken, farkında olmaksızın, dış yüzeyleri tozun al-

tından beliren şeyler arasında onlara dair bir tür kesinlik hissi ararız. Bu minyatür evrene asıl renklerini ve şekillerini, bunları saklayan her şeyi ortadan kaldırarak iade etmek isteriz. Kısaca ifade edecek olursak, gerçekçiliğin hane versiyonuna eşdeğer şekilde şeyleri, oldukları gibi ifşa etmek isteriz.

“Açık ve seçik idealar”, yani *clara et distincta perceptio* şeklinde ifade edilen berraklık olarak hakikat mefhumu, felsefe tarihinin ilk modern döneminden beri Avrupa Aydınlanması’nın bir yapıtaşı olmuştur. Toz alma, metaforik olmayan doğruluğa adanmış bir söylemin ortasında huzursuzca sebat eden açıklık metaforunu katıksız bir yalınlığa taşır. Yine de, tozlu bir nesne bedensiz bir zihne değil duyulara zuhur eder: Her şeyden önce, görmeye ama aynı zamanda, dokunmaya. Parlaklığına yeniden kavuştuğunda, şeylerin gölgeleri ve dokuları kendilerini oldukları gibi gösterir. Toz alma, gerçeği gizleyen, algının öznesi ile algılanan nesnenin arasına giren tortuları tam anlamıyla “eksiltен” aydınlanmanın maddi-fenomenolojik mecazıdır. Mobilyanın ve önemsedіđi diğer her şeyin *ne-liğinin* çekirdeğine inmek, yani şeylerin saklı içsel özlerine değil, çehrelerine, ilk *görünüşlerine* inmek için bunların yüzeylerini ifşa eder.

Tekrarlamak gerekirse, toz alma, tozunu aldığı o bir süreliğine belirsizleşen dış yüzeylere odaklanan bir yüzey-işidir. Ne çabasının ne de amaçlarının herhangi bir derinliğı vardır. Gerçekten de şeylerin “görüntü”sü, Edmund Husserl ve Martin Heidegger dahil olmak üzere fenomenologların genellikle “idea” diye tercüme edilen Platoncu *eidos*’tan anladığı şeydir. Bilincin çekmecesinde veya dolayımsız çevremizin dışında doğru ve değişmez bir gerçeklikte yer alan bağımsız bir teşekkülde saklanan bir düşünce değildir *eidos*; şeylerin görü-

nüşü onların dış yüzeylerindedir. Bozulmadan transandantal bir güç marifetiyle korunmuş değildir; bilakis, toz katmanları altında solar. Toz alma, tozlu nesnelerin derisine doğru uzanır, yabancı müdahalelerden kurtulmak için onları fırçalar. Şeylerin kendilerinin bakışımıza bakışlarıyla karşılık vermesini, onlarla bizim aramızda hiçbir şeyin kalmamasını (veya uzanmamasını) arzu eder.

Her ne kadar bazen tozlu bir sözcüğün ya da şeyin ilk görünüşünü, ilk ve çoktan unutulmuş anlamı veya amacı sansak da, bana kalırsa bu “ilk oluş” söz konusu teşekküllerin nesnel karakterinden ziyade bizim tavrımızla ilgilidir. Tozun altında dış yüzeylerin parlayışı, çocuğun varoluş ve dili deneyimlemesine benzer: Heyecanla, keşfin tadını alarak; heves, belirsizlik ve idrak karışımı bir hisle; peşin hükümler olmadan; bütün duyu organlarını sonuna kadar açarak. Şiir ve düşünce (bu ikincisi illa felsefe değildir) aşına olunan sözcüklerin ve şeylerin tozunu alarak, bize kendini ilk defa gösteriyormuş gibi gelen dünyaya dair buna benzer bir tavrı canlandırabilir. Ardından, daha önce verili kabul ettiğimiz sıradan gerçeklikler ve sözlü ifadeler bir anda, neredeyse simya sonucu, göz kamaştırıcı mücevherlere dönüşür.

Toz alma alegorisini, eleştirinin, indirgemenin veya yapısökümünün kendi amaçlarına kesin olarak ulaşamayacağını gösterdiği için seviyorum. Nasıl ki ne zaman tozdan kurtulmaya teşebbüs etsek o yine birikmeye devam eder, önyargılar ve peşin hükümler de analiz (ne kadar radikal olursa olsun) yerleşik fikirleri derinden sarssa da birikmeye devam eder. Aydınlanma ve eleştirel düşünce işinin, zihinsel meskenimizi yeniden düzenlemek ve *var olan*'a giden ihmal edilmiş girişlerin önünü açmak için ara ara yeniden başlaması gerekecek-

tir. Ne kadar abes görünse de, sonluluğa batmış olan toz alma sonsuz bir ödevdir.

Yine de, tozun kötü adammış, gerçekle etkileşimimizi köstekleyen bir yanılsama bulutuymuş gibi resmedilmesi beni rahatsız ediyor. Bir sonraki bölümde, okurları, gözden sakladığı kadar görünür de kılan olumlu bir toz fenomenolojisi tahayyül etmeye davet edeceğim. Şimdilik, tozun şeylere sıkı sıkı sarıldığını, onları sarıp sarmaladığını, kuytu köşelerine girdiğini, havada süzülerek diğer her şeyi gördüğümüz uzayı doldurduğunu söylemekle yetineceğim. Aristotelesçi “kendini düşünen düşünce”nin mükemmeliyetine dair postmodern bir parodi yapacak olursak, büyükenmeci hezeyanlarımız ve insan-merkezci kibrimiz bir yana, *insanlar aslında tozun içinden toza bakan tozdan başka bir şey değildir.*

Her ne kadar tozla uğraşıyor olsa da, şifonyeri silen elin tahta yapının kıvrımlarına, açalarına ve köşelerine sadık kalması, onlara yakın durması, neredeyse sevgiyle onlarla ilgilenmesi gerekir. Evlerimizi derleyip toplarken, bu görevi, ortadan kaldırmaya heves ettiğimiz tozdan, diğer bir deyişle, istenmeyen maddenin faydalı bir mobilya parçasına yakınlığından alırız. İkişi fiziken birbirine o kadar dolaşıktır ki, silen elin, gayretle maddi yargılar vermesi, her darbeye değerli olanı davetsiz olandan ayırması gerekir. Bela muamelesi yaptığı tozla birlikte faydalı olanın da yıkımına mâni olmak için aldığı kararların hassas, müstesna ve sabırlı olması gerekir. Dolayısıyla, okşar: Temas, toz almanın duyusal aydınlanması açısından yaşamsaldır. Görünür kılmak, özgürleştirici bir dokunuşu varsayar; görmenin “mesafe hissi” uzayın dokunsal katedilişine bağlıdır. Bilgi-sever dürtü, yani kaynağını Eros’tan alan bilgi sevgisi, odanın tozunu alan veya gözlük

merceklerini onları şeffaflaştırmak için parlatan okşama deviniminden doğar (yeri de gelmişken belirtelim ki Baruch Spinoza'nın günlük işiydi bu). Felsefe, en iyi haliyle, yani o eski "bilgelik sevgisi" anlamında, yayılmacı, istilacı olmayan bir okşama jestidir, şeylerin ve onlara dair anlayışlarımızın tozunu alan bir ovalamadır.

Şimdiye kadar, toza atıfla yaşam, sevgi ve ölümü çok az gözden geçirebildim. Başka, daha derin bir yöntemin, büyük varoluşsal konuları bu ne idüğü belirsiz kırpıntıyla ilişkilendiren görünmez bağları aydınlatma görevine daha uygun olabileceğiye şüphelidir. Yine de, elimizden geleni yapalım.

2. TOZUN BİR FENOMENOLOJİSİ

*Titreşen borazan, gecenin bittiği yerde salınan toz,
Görünürlüğün eşiğinde salınan altın toz...*

–Fernando Pessoa, “Zamanın Geçişi”

uzayın görünmesini sağlamak

Hiç tereddüt etmeden bir konuda uzlaşıya varırız: Toz baş belasıdır, çünkü evin ve evrenin ideal düzenini bozar, alerjilere sebebiyet verir ve şeylerin kendilerini gözümüzden saklar. Evinizi bir çırpıda yeniden tertipli, temiz ve pırıl pırıl etmek için, toz tutmuş masanın üzerinde faniladan bozma bir bezi gezdiriverin! Opak parçacık tabakasının altından görünüveren masanın cilası fenomenlerin fenomenolojik kavranışını örnekler. Şeylerin kendilerinin yaydığı ışığı giderek söndüren, böylece loşluğu ve göstermemeyi temin eden bir toz tabakasının aksine, fenomenler, şeylerin kendilerini görünür kılma-larıdır. Etimoloji bile tozun (*dust*) daha olumlu bir biçimde idrak edilmesine karşıdır. Sözcüğün Sanskritçe kökenleri olan *dhvañs* ve *dhvan* “ortadan kaybolma”, “üstünü örtme”, “kaplama veya örtme”, “karartma”, “sönme”ye işaret eder.¹¹ Bunun sonucunda, tozun sadece üzerini örttüğü nesnelerin titrek ışığından beslendiğini, ısıltılarını gölgelediğini, köşe-

lerini körelttiğini ve üzerlerini kaplayarak hatlarının gözden kaybolmasına yol açtığını düşünmeye zorlarız.

Ama bu, hikâyenin sadece yarısı. Tozun neyin üzerini örttüğüne dair yeterince şey dinledik. Şimdiyse tozun neyi, nasıl ortaya çıkardığını sormanın zamanı.

Algının yarı saydam ortamında, yani havada veya ışıktaki, tozun yerini bir düşünelim. Platon'a göre, görme ile görülen şey arasına konan üçüncü görme unsuru başlı başına görünmezdir, öyle ki, göze çarpmayışı sayesinde görüş alanı açılabilir. Bu görünmez "üçüncü" tozla kaplıysa, artık hepten algılanamaz olmaktan çıkar. Bir ışık huzmesinde (sözgelimi lamba ışığının altında) salınan toz taneleri bu ışık huzmesini, onun uzamını ve doğrultusunu, hiçbir zaman sandığımız kadar şeffaf olmayan içinde yaşadığımız mekânla birlikte ortaya çıkarır. Biri geçip de bu ışık huzmesinin aydınlattığı toz tanelerinin zarif salınışına müdahale ederse, tozun üzerinde gezindiği hava akımları aniden belirginleşir. Zira atmosfer hiçbir zaman sandığımız kadar statik veya sakin değildir.

Toz, neredeyse fark bile edilemeyen titreşimlerin ve şey zerrelerinin katettiği bu uzayın boş olmadığını gösterir ve bu uzayı boşlukla bir tutmamamızı salık verir. Doğada boşluk olması teziyle alay eden, mikroskobik su ve hava birimlerinin bile dünyalar içindeki dünyalarda ikamet eden girift dünyalar içerdiğini öne süren Gottfried Wilhelm Leibniz'in felsefi duruşunu temellendirir. Ne var ki toz, bakışlarımızı kendine, barındırdığı tekinsiz mikrokozmoslara çevirmek yerine, işgal ettiği uzayı öne çıkarır. Azami teşhir halinde, elimizden kaçır. Fark edilip görülmesine rağmen, kendisi dışındaki bir gerçekliğe işaret eden bir tabela işlevi görür.

Havada süzölen toz, dikkatimizi uzaya, alışkanlıktan gözümüze çarpmayan ara mekâna çeker; normalde gözümüze çarpmaz bu mekân çünkü ısrarla onu çerçeveselendiren veya dolduran nesneleri dert ederiz. Katı bir yüzeyde yatan toz, kendi gezintilerini bir süreliğine zapteden dayanak olma kapasitesiyle (ki toprağa özgüdür bu kapasite) katılığı vurgular. Bulutlarda buharın yoğunlaşmasını teşvik ederek yağmur damllarına dönüşür ve sıvıya içkin olan başkalaşım geçirme eğilimini vurgular. Buna kanıt aşikârdır: Toz, unsurların prototipidir, her biriyle etkileşime girerek onları taklit eder, onların özelliklerini kazanır, oldukları *şeyi* ve *yaptıklarını* detaylandırır. Uzayın görünmesini sağlamanın yanı sıra, havanın, toprağın ve suyun mevcudiyet kazanmasına katkıda bulunur.

Toza karışan unsurlar listesinde kuşkusuz yeri olmayan ateşi unutmuş değilim. Ateşin iki temel etkisi ışık ve sıcaklıktır; gerçi klasik fenomenoloji bunlardan sadece ilkine, ikincisinin aleyhine ayrıcalık tanımıştır. Peki toz her ikisiyle nasıl etkileşime girer? Bu soruya yanıt vermek için *kozmosun* tozunu devreye sokmamızda fayda var. Kozmik toz parçacıkları radyasyona iki şekilde tepki verir: Onu yayarak ve emerek. Radyasyonun dağılan kısmı ışık şeklinde yansıtılır, emilen kısmıysa “termal enerji”ye, yani ısıya dönüşür.¹² Ast-ral toz ateşin iki etkisini yeniden birleştirir ve alazı kozmik ölçekte yayar. Radyasyon enerjisinin emilmesi bu görüntüyü perdelese de, elektromanyetik radyasyonun sıçrayışı uzayın (aslında uzayın uzayının) görünmesini sağlar.¹³

Tozun seyahatini ateş unsuru üzerinden anlatarak ve bunu kozmik oranlarla ifade ederek bu cevheri sırf özsel olanın üzerini örten bir şey olarak ele alan konvansiyonel bakış açı-

sının nahoşluklarını anlamaya başlarız. Ateş dünyaya ışık tutar, onu görme duyusuna teslim eder (güneş antik dönemdeki insanlar için, göksel ateşten başka bir şey değildi) ve kendini ısıda şifreler. Termal vasfı karanlıkta görme yoksunluğu değil, görmenin sınırlarının ötesinde varoluş anlamına gelir. (Başka bir anlamda, toz üzerini örttüğü şeyi korur: Mars'ın engin buz tabakaları "buzu koruyan kalın toz tabakaları" olmasaydı şimdiye kadar çoktan buharlaşmıştı.¹⁴) Her ne kadar dokunsal algı fenomenolojinin alanına girse de, görme, Avrupa Aydınlanma düşüncesi ve muhtemelen Platon'dan başlamak üzere bütün Batı felsefesiyle uyumlu olarak, fenomenolojide üstün duyu olmaya devam eder. Belki de bu nedenle, fenomenoloji, tozun ete kemiğe büründürdüğü maddi varoluşla bir türlü tam olarak yüzleşememiştir.

Şimdiye kadar yazdığım her şey, katedilemeyeceği varsayılan mesafeleri birbirine bağlamasından tutun, yaşamın bütün temel sahalarına dahil oluşuna kadar tozun maddiliğine dair kesintisiz bir tefekkür oldu. Bu maddi kiplik, hiç şüphesiz, bu konunun sık sık karanlık ve karartan bir şeymiş, gerçekliğin katı çekirdeğini bizlerden gizleyen bir örtüymüş gibi yorumlanmasının nedenidir. Yine de, tozdan daha gerçek ve daha doğru ne olabilir? Entropiyi sessizce anlatışından, uzayı boşluk değil de dolgunluk olarak sunmasından daha dürüst ne olabilir? (peki "elektrik süpürgesiyle boşluğu çekerek temizleme"¹⁵ [*vacuum cleaning*] edimine içkin metafizik yanılsamalar hakkında ne söyler?) Şeffaflığa, şeylerin engellenmemiş bir şekilde kendini göstermesine, ısıdan boşanmış saf ışığa atfedilen değerler, işte tüm bunlar, açıklık ve hakikat adına dile getirilen bulandırıcı kandırmacalardır. Toza dair sıradan anlayış, bozulmazlığa dair boş hayaller

uğruna sonlu yaşamı ve dünyevi varoluşu değersizleştiren aynı metafizik tersine çevirme edimince çarpıtılmıştır. Yine de, benim iddiam o ki, metafizikten aldığı tortunun yüküne rağmen, fenomenoloji içine düştüğümüz bu çıkmazdan bizleri çıkarabilir.

Uzayın bütün maddiliğiyle duyularımıza görünmesini sağlamak için, onun kaçınılmaz olarak toz barındırdığını kabul etmemiz gerekir. Bu aslında evlerinizin tıkiş tıkiş tavan aralarına, yıldızlar-arası enginliğe ve bu iki aşırı uç arasındaki her şeye uygulanabilecek uzay aksiyomudur. Fenomenoloji açısından bu durum, görme ve görülen şeyin, görme “korelasyonu”nun ayrıcalıklı bileşenleri olmadığı ve ne zaman bir şeye baksak, bunu toz vasıtasıyla yaptığımız anlamına gelir. Daha önce de belirttiğim gibi, eski Yunanlar görünmez üçüncü terime çoktan dikkat kesilmiş, onda görme olanağının, yani ışığın veya daha geniş anlamda, görme ile görüleni birbirinden ayırmanın olanaklılık koşulunu görmüştür. Bu üçüncü terim, ideal olandı, ideal olarak şeffaf, yarı saydam ve belli açılardan duyulara nazaran aşkın olandı. Tozla birlikte her şey değişir. Algı ortamını işgal eden toz, ön plana çıktığı, bakışlarımızı hemen o döllediği uzaya çevirdiği münferit anlar ile görünmezlik arasında gider gelir. (Toz fırtınaları bu gitgele bir son verir ve havayı tıkayarak görme kabiliyetimizi elimizden alır.) Bizleri içkinliğe sokar, aşkın özlemler için ayrılan boşluğu tıkar. Ayrıca, görme ile görülenin maddi olarak birbirine dolandığı bir durum yaratır. Zira hem öznenin hem nesnenin bedenlerinden gelmekte ve görünür bir yüzey ile görmenin görünmez önkoşulu arasındaki eşikte salınmaktadır.

tozun arasından, karanlıkta

Önünüzde duran metni yazarken, pek çok toz tabakasının arasından bakıyorum. Gözlük camlarıma yerleşen toz parçaları var, sonra benimle bilgisayar ekranı arasındaki havada süzülenler, bir de ekrandakiler. Figür nerede, zemin nerede? Kaç tane figür, kaç tane zemin var? Peki bunların arasındaki karmaşık etkileşimlere, devinim halinde olan ve duran ufacık parçacıkların etkisiyle oluşan ışığın, hareketin ve yoğunlaşmanın varyasyonlarıyla uyum içinde odak noktalarının devamlı değişip duran yeniden düzenlenişlerine ne demeli?

Bu kitabı okurken, sayfalarına da toz vasıtasıyla bakıyorsunuz. Elinizdeki kitap dışında bunu da paylaşıyoruz. “O kadar mı?” diye soracaksınız. “Pek de bir şey değil bu hani.” Peki “tozu paylaşıyoruz” veya “ortak noktamız toz vasıtasıyla görmemiz” ifadeleri gerçekte ne anlama geliyor? Yaptığımız her şeye, bütün zamana zorla dahil olan maddiliği ve sonluluğu paylaştığımızı akla getirmiyor mu? Sonrasında bakış açılarımızda oluşan farklar bir yana, başlangıç noktamız bu değil mi? Bu gayet önemli bir şey sayılmaz mı?

Gündelik yaşamda, sanki etrafımızda, bizimle ele aldığımız nesneler arasında hiç toz yokmuş gibi davranırız. Böyle bir duyarsızlık bizlere istemeden karşımıza çıkan şekiller dikkatimizi dağıtmaksızın ve ölüm düşüncesi sürekli huzurumuzu bozmaksızın görmeye ve yaşamaya devam etme yetkisi veren elzem bir savunma mekanizması olabilir pekâlâ. Ciddi miktarda bir toz kütesine eriştiğimizde durum böyle olmaz (ve kimilerimiz bu tozsuz madde birikimine diğerlerinden daha çok tolerans gösterir). Bu koşullarda, ona göz yumamam ve gözlük camlarımı silmeden, bilgisayarımın ekranını temiz-

lemeden, odayı süpürmeden edemem. İşte o an görünürlük ile görünmezlik arasındaki kırılma denge aşılar: Tozun statüsü görme vasıtasının parçası olmaktan çıkıp görülen bir nesneye dönüşür. Bu da kafa karıştırır, şairin de dediği gibi: “Tozu izlerken..., şeyleri kaybetti.”¹⁶ Dikkatimizin odağına yerleşen, çirkin ve kasıtsız geçmiş varoluş işareti, görüş alanından mevcut şeyleri dışlar. Ya da daha iyi bir ifadeyle, şeyler sadece, tozlu izlerde çözülerek yeniden kazanılmak üzere kaybolur.

Dahası, toz daha yoğun katmanlar halinde biriktiğinde, onunla ilişkimiz görmeden ziyade dokunmaya yaklaşır, çünkü görmeyi mümkün kılan mesafeler böylece daha da daralır. Bu noktada, sırf artık onun *arasından* göremiyoruz diye tozu, varoluşumuzun silik arka planına süremeyiz. Hâlâ gerçekleşmemiş niyetlerimize maddi müdahaleler olmadığı yolundaki zorunlu yanılsama dağılır. Zihinsel dengesini yeniden tesis etmesi için, kişiye maddiliğin maddi olumsuzlaması vasıtasıyla fazla tozu ortadan kaldırması, temizleye temizleye yok etmesi tavsiye edilir.

Bu fazlayla başa çıkmaya yönelik başka bir strateji post-metafizik çağa daha uygun olabilir. Maddenin duyularımıza ısrarlı müdahalelerini bastırmak yerine, tozun arasından karanlıkta görmeyi öğrenmeliyiz. Aziz Paulus’un 1. Korintliler 13’te geçen şu sözlerine atıfta bulunduğumuzu tahmin etmişsinizdir: “Şimdi her şeyi aynadaki silik görüntü gibi (*en ainigmati*) görüyoruz.” Paulus’a göre, böyle loş ve kusurlu bir görüş geçici bir sapmadır, gelmekte olan ilahi kurtuluşun mükemmeliyeti sayesinde sağaltılacak olan düşkün tabiatımıza mahsus doğuştan getirilen bir kusurdur. Açık seçik görmek için, şeylerin tozunu almak, onları en ince ayrıntılarına varıncaya kadar aydınlatmak ve incelemek yetmeyecektir. Umut-

tan, inançtan ve sevgiden yoksun bedenli görüşün ta kendisi, gerçeğin layıkıyla algılanmasına mâni olan toz gibidir. Yine tıpkı toz gibi –ki sadece ölü olanın değil, yaşayan bedenin ve işlevlerinin de eşanlamlısıdır– sahici ve aşkın görüşün öne çıkabilmesi için gözün görüşünün de bir kenara kaldırılması gerekir.

Paulus’un metninde, günümüzün mükemmel olmayan görme biçimini niteleyen ifade *en ainigmati*, yani “esrarengiz bir biçimde”dir (*enigmatically*). Retina, gözyuvarı ve görme sinirleri tarafından filtrelenen dünya, bir şeyleri açığa çıkarmaktan ziyade gizleyen “karanlık bulmacalar” veya “müphem deyişler” dizisi olarak ulaşır bize (*enigma* kelimesinin düz anlamı da budur). Fiziksel görüş muamması gerçekten de tozunkine benzer. Her ikisi de kendilerini ve etraflarında veya onlar sayesinde zuhur eden şeyleri sunarken pek çok şeyi alıkoyar. Daha doğrusu, gizi, doğrudan görünüşlerin yüzeyine şifrelerler. Görüşümüz bulanık olmadıkça veya görüşün sardığı şeyleri teşhis etmeye mâni olacak kadar çok toz yoksa, sıradan duyuşsal ve maddi akislerini verili kabul ederiz. Paulus’un radikal çözümü, bu aşırılıkları düzeltmek değil, hepten bu yaşamın ışığından ve ısısından, bedenli görüşten ve varoluşun dokusundan ayrılmaz olan tozlu maddeden kurtulmaktır. Bu cüzi meseleler, Paulus’un Platoncu (veya Plotinusçu) görüşüne göre, tek bir muammaya daırdır: İçinde yaşadığımız gerçekliğin karanlık ve çarpık, çocuksu inşasına. Bunların doğurduğu yanlış kavrayışlar, kurtuluşun müjdesine erişmiş olanlar için önemsizdir. İmanı kendimize kılavuz kılp, maddiyatın karanlığından başka bir şeyi görmeye müsait olmayan o gözler şöyle dursun, görüşümüzü maddenin önümüze savurduğu kum ve tozdan uzaklaştırabilmemiz gerekir.

Paulus'tan şeylerin yüzeyine şifrelenmiş muamma fikrini ödünç almak istiyorum. Toz alma ediminde okşadığımız şey işte bu esrarengiz yüzeydir. Öte yandan, tozun arasından, karanlıkta görmek dışında bir tercihimiz olduğunu düşünmüyorum, ki yukarıda özetlediğim fenomenoloji de bize bu dersi verir. Başka bir Paul, yani Jean-Paul Sartre ise niyetliliğe dair 1939'da yazdığı özlü bir makalede bunu biraz dolaylı yoldan ele almış, fenomenolojinin görmezden gelemeyeceği “dünyanın kuru tozu”ndan, “şeylerin arasındaki düz toprak”tan bahsetmişti.¹⁷ Peki Sartre hangi bağlamda bütün bir fenomenoloji geleneğini bizim temel mevzumuzla bağlamaktadır?

Fransız düşünürün argümanı dönüp dolaşıp, insan bilincinin bile müsterih olamadığı, ortadan kaldırılamaz yüzeyselliğe işaret eder. Sartre bilinç ile dışsal gerçeklik arasındaki ilişkiye dair sağduyuya hitap eden görüşten başlar (ki bu yanlıştır!): “Elbette şu ağacı görüyorsunuz. Ancak onu tam olduğu yerde görüyorsunuz: Yolun kenarında, tozun ortasında, bir başına, sıcaktan kıvrılmış halde, Akdeniz kıyısına yaklaşık 13 kilometre uzakta... Onu bilincinize taşıyamazsınız çünkü bilinçle aynı tabiata sahip değildir.”¹⁸ Bir yanda ağaç, yol, toz ve Akdeniz kıyısı, diğer yandaysa bilinciniz... Halbuki fenomenoloji “dış” gerçeklik ve ona dair “içsel” idrak arasındaki kutuplaşmayı onaylamaz. Husserl ve Sartre’la birlikte, bilinci, her durumda, kendine taşıdığı nesnelere meyleden bir vektör veya vektörler olarak ele alırsak, bilincin içerisi yoktur. “İmkânsız da olsa, bilincin ‘içine’ girebilseydiniz, bir hortuma kapılır ve dışarı, yoğun tozun ortasına, ağacın yanına atılırdınız, zira bilincin ‘içi’ yoktur.”¹⁹ Muamma yüzeydedir: Bilincin içi tersyüz olur, un ufak olur ve bizleri bir kez daha, içinde bulunduğumuz ve kendisinden müteşekkil olduğumuz tozun ortasına atar.

“akıllı toz”

Hava akımlarında gezinen zerreler sayesinde elle tutulur hale gelen tozun uzayda başka hiçbir şeye indirgenemez mevcudiyeti, deneyimin fizikselliğine ve bilişselliğin dinamiklerine dair eşsiz içgörüler sunar. Her bir toz parçacığının, geçici bir süreliğine işgal ettiği verili bir yerden kendine mahsus bir bakış açısı olduğunu tasavvur ettiğimizde, Leibnizci Tanrı mefhumunu yeniden canlandırırız. Leibniz felsefesinde Tanrı’nın zihni, kayalardan bitkilere, hayvanlardan insanlara kadar farklı varoluş türlerinde cisimleşen bütün olası bakış açılarının toplamıdır. Toz, bütün canlı ve cansız varlıklardan arta kalan parçaları birleştirdiği ölçüde, Leibniz’in Tanrı tasavvuruna yaklaşır. Bu analogiyi destekleyen başka özellikler de vardır üstelik, mesela tozun şekilsizliği ve her yerde oluşu. Bu analogi yalnızca tek bir açıdan aksar: Toz, “genişleyen,” maddi bir cevherdir ve bu haliyle, gayrişahsi ve her şeyi kuşatan Tanrı’nın bilişselliğine aykırıdır. Öyle mi gerçekten de?

Akla Orwell’ı getiren bir ada sahip olan Zürih merkezli Yaygın Hesaplama Enstitüsü’nün araştırmacıları, bilişsel etkinlik gösteren tozun uygulamalı teknoloji ayağını açıklayabilecek bir konumdadırlar. “Duyu, hesaplama ve kablosuz iletişim yetilerini özerk, toz-zerresi-boyutlu bir araçta birleştirecek” olan “Akıllı Toz (AT) kavramını geliştirdiler. Bu enstitüde çalışan Kay Römer, “Bu şekilde, yoğun Akıllı Toz ağları gerçek dünyadaki süreçleri daha önce eşi benzeri görülmemiş nitelikte ve ölçekte, hiç dikkat çekmeden gözlemleyebilecek” diyor.²⁰ Gerçekten de sürü zekâsını temsil edecek duyuşal ve iletişimsel kabiliyetlere toz kadar sahip olan başka bir şey olabilir mi? “Yoğun ağları”nın nüfuz edemeyeceği bir

şey var mıdır? AT teknolojisinin çevre denetleme, hayvan davranışlarını doğal yaşam alanlarında bilimsel olarak gözlemleme ve askerî uygulamalarda kullanılması önerilmiştir. Bunun siyaseten nereye varabileceğini anlamak için öyle çok öngörü sahibi olmaya gerek yok. Drone'u unutun: Akıllı Toz sayesinde casusluk öyle bir raddeye ulaşacak ki yüksek teknoloji toz zerrecelerini yutan veya içine çeken bedenlerimizin içinde gerçekleştirilebilecek. Eksiksiz ve totaliter görünürlük hâkim olacak.

Kulağa ne kadar sofistike gelse de, Akıllı Toz aslında tam olarak toz değildir. Bunun nedeni organik maddeyi dışlaması değil, tozun içindeki ve toz haliyle dünyanın kendini açığa çıkarmasını sağlayan muğlaklığı ortadan kaldırmasıdır. Yoğun ağını oluşturan parçacıklar, şeffaflaştırmaya çalıştığı o fenomenlere, yani neredeyse hiçbir ortak özelliği olmadığı fenomenlere dair malumatı aydınlatır, kaydeder, işler ve iletir. Böylelikle, görme ile görünenin arasını açar, zira otlayan hayvanlardan hareket halindeki tanklara kadar fiilen sonsuz görüş alanlarına girebilen her şeyi gözetleyen dağınık, bedensiz bir bakışı öne çıkarır. Her bir varlığın bakış açısını, tek tek bu görüşlerin toplamına tekabül edecek şekilde idrak eden Leibnizci Tanrı'dan fersah fersah farklıdır bu. İlahi bakış, sayesinde tefekkür ettiği-yaratığı şeylerin arkasına veya ötesine saklanmak yerine bunların öznel şekilde kavrayabilen ve kavrayamaz (görünen) maddi uzantılarının yüzeyinde kendini şifreleyerek gizli kaldıkça, muğlaklık, Akıllı Toz'un aksine, kolay kolay geçmez.

Akıllı Toz'un yarattığı ikircimi bir yana bırakırsak, bu son alet edevat koleksiyonu, düşünce ile varlığın, zihin ile bedenin nasıl da birbiriyle kesiştiğine dair ipuçları sunar. Adı bile

ilgi çekicidir, madde parçacıklarında yerleşik olan bilişselliği göstermektedir. İşin sorunlu yanıysa, tozun bu iç içe geçmiş haline aracılık etmesidir.

William James “Psikolojinin İlkeleri” adlı kitabında, zihinsel hallerin bileşik olduğuna inanan evrimci psikologların kuramlarını alaycı bir biçimde “zihin-tozu” başlığı altında gruplandırır. James’in eleştirdiği düşünürlerin öncülleri şudur: “Nebulada yer alan her bir atoma tekabül eden asli bir bilinç atomunun olması gerektiğini; ve nasıl ki maddi atomlar bir araya gelerek bedenleri ve beyinleri oluşturuyorsa, zihinsel atomların da buna benzer bir toplanma süreci sayesinde... daha geniş bilinçler oluşturduğunu varsayarlar.” Netice itibarıyla, “asli zihin-tozunun karmaşıklaşma ve kümelenme derecelerine göre sonsuz sayıda bilinç düzeyi olmalıdır.”²¹

James şimdilerde “ruh tozu” kuramıyla Britanyalı psikolog Nicholas Humphrey’nin temsil ettiği zamanının indirgemeci evrimci psikologlarına karşı bilinç ve süreçlerine dair kendi bütüncül kuramını hararetle savunmakta haklıdır. Gerçekliğin ve tefekkürlerimizin atom niteliğindeki *bileşimi* sırf zahmetli bir analitik *ayrışmaya* uğratılması sonucunda aşikâr bir hal alır. Zihinsel ve fiziksel atomlar, ne şeylerin kendilerini gösterme biçimlerinde ne de bilincin bu görünümleri alımlama biçimlerinde aşikârdır. Toz, zaman akıp gittikçe şeylerin kuruması ve dağılmasının ardından veya algılarımız, duyularımız ve idrakimizin doğa bilimlerinden uyarlanan yöntemlerle parçalarına ayrılmasının ardından geriye kalan şeydir. Sandalyeye otururken, onun atomik karakterini deneyimlemem; keza, bu nesneye dair hafızam ancak sonradan, *a postériori*, tutarlı bir bütün oluşturacak şekilde bir araya gelecek olan anlık kesitlere ayrılmış psişik süreçleri

içermez. Sandalye bana bedenime destek olsun diye birdenbire verilmiştir (parçaları birbirinden ayrılacak olsa, yere düşerim); aynısı ona dair algım için de geçerlidir.

Öte yandan, evrimci psikologların düşünce yapısının çecikiliği inkâr edilemez. “Psikolojinin İlkeleri”nde düşmanlarına çıkışan James, onların düşüncelerinin cazibesini ıskalar: “Nasıl ki madde atomları fiziksel şeyler oluşturamazsa, his atomları da daha üst düzey hisler oluşturamaz! Aklı başında bir atomcu evrimciye kalsa ‘şeyler’ yoktur. Ebedi atomlar dışında hiçbir şey yoktur.”²² Aynen öyle! Ama bir de “atom” sözcüğünün yerine “toz”u koyun, ne elde edersiniz? İster fiziksel ister zihinsel türde olsun, toz dışında bir şey yoktur. Spinoza ve Leibniz özlemlerimiz, planlarımız, korku ve umutlarımız da dahil olmak üzere varoluşu, *sub specie aeternitatis*, sonsuzluk vasfı altında resmeder. Marcel Proust da aynısını yapar: “Birkaç yılın ardından, toprağa gömülü hatalarımızın, üzerinde doğanın çiçeklerinin huzur içinde gülmüşedikleri o görünmez toza dönüşeceğini aklında tutarsa, ortada kişinin cesaretini kıracak kadar büyük bir rezalet kalmaz.”²³ Zaman aynı nedenden ötürü acımasız olduğu kadar merhametlidir de: Önünde sonunda, bizleri sonsuzluğa, yani sonsuz unutuşa teslim eder. *Sub specie aeternitatis*, sözümona ilahi bir bakış açısından, yalnızca tozu görürüz.

Peki ya evrimci psikologlar, Spinoza, Leibniz ve Proust’la birlikte bu saygıdeğer geleneğe mensupsa? Diğer bütün hakiki materyalistler gibi, gerçekliği *sub specie pulveris*, yani bizden geriye kalanlar evrenin kumuna karıştığında bizim de dönüşeceğimiz (ki dönüşmekte olduğumuz) toz vasfı altında yeniden deneyimlemeye çağırıyorlarsa bizi? *Sub specie aeternitatis*, düşünce ve varlık birdir, her biri Tanrı’nın çoğul

varoluşunun farklı uzantılarını ifade eder. “Budala” toz bile akıllıdır. *Sub specie pulveris*, yine birdirler, paylaştıkları kader gereği dağılıp ayrışma sayesinde sonluluğa eklemelenirler. Ve “akıllı” toz bile budaladır.

Fenomenolojik açıdan bakıldığında, pratik bilinç veya niyetlilik atom niteliğinde değildir ama her daim tozlaşır, aynı anda pek çok hedefe yönelir. Heidegger’in yaşamlarımızı telaşlı bir dağınıklık içinde sürdürmemizi vurgulaması, insan dertlerinin toz-oluşunu göz önünde bulundurur. Dünya-da-varolmayı tanımlamak için kullandığı sözcük olan *Zerstreuung*, dağınıklık veya saçılma halini ifade eder: “*Dasein*’ın öyle bir olgusallığı vardır ki, onun dünya-da-varoluşu her daim kendini dağıtır (*zerstreut*) veya hattâ kendini belli içinde-varolma hallerine böler (*zersplittert*). Bu çokluk, şu örneklerde görülmektedir: Bir şeyle ilgisi olmak, bir şey üretmek, bir şeye mukayyet olmak veya ona bakmak.”²⁴ Dünya-da-varolmak, tozlaşmaktır.

Yaptığımız ve ilgilendiğimiz her şeyde sürekli toza dönüşürüz, hattâ ve bilhassa da ölümden sonra nihayet ve topyekûn toza dönüşmenin uyandırdığı kaygıya ket vurduğumuzda. Ölümden kaçınmaya çalıştıkça daha da tozlaşırız. Yazgımıza doğru giderken, atalete kapılarak, dipsiz boşluğa doğru uyurgezer halde yürüyerek ilerlemeyiz, bilakis kendisinden ümitsizce kaçmaya çalıştığımız şeye çekiliriz. “Samarra’da Randevu” diye bilinen fablın mesajı da budur. Bu fabлда bir tüccarın hizmetçisi, Bağdat’ta bir pazarda Ölüm’le karşılaşır ve ondan kaçmak için Samarra şehrine gidip orada saklanır. Tüccar, hizmetçisine yönelttiği tehdit hakkında konuşmak üzere Ölüm’le karşı karşıya gelince Ölüm şöyle der: “Hizmetçini tehdit etmedim. Onu burada Bağdat’ta gördüğüm

için şaşırdım sadece, zira Samarra’da bu gece onunla randevum var.”²⁵ Peki bizim tozla randevumuz ne zaman? Eli kulağında.

3. VARLIK, TOZ VE ZAMAN

*Tanrı'nın ardında kim bilir hangi tanrı başlatır döngüsünü,
Tozun, zamanın, uykunun ve ıstırabın?*

–Jorge Luis Borges, “Satranç”

başlangıçta hiçlik değil, bir şey vardı

Toza daldıkça, aklıma düşünecek bir sürü şey gelir. Her şeyden önce, düşünceyi uyandırmasından evvel, hiçlik yerine bir şeyin olduğunu, ya da en azından, *olmuş* olduğunu kanıtlar. Varoluşa ilişkin bu tanıklığı varlık-olmayanın eşiğinden sessizce teslim eder. Bir zamanlar dünyanın olduğu yerde, başlı başına bir dünya olan toz vardır şimdi.

Aslında mahir büyücüler olan filozoflara inanacak olursam, şeylerin kendileri ve hattâ diğer insanlar pekâlâ hayalgücümün icatları olabilir. Peki hayalî veya ideal varlıklar toz üretir mi? Mesela tek boynuzlu at tüy ve deri döker mi, bedenini yenilerken ve çürürken geriye kendinden tozlu kanıtlar bırakır mı? Küçük Prens'in altın sarısı saçları ve açık teni, uzaklardaki gezegeninin kozmik tozuna ve o çok sevdiği gülünün kurumuş taçyapraklarının hücrelerine karışır mı? Bir uçgen ideası hiç arkasında tozlu kalıntılar bırakır mı?

Bu sorulara verilen yanıtlar elbette olumsuzdur. (John

Donne'in vaazlarından biri bu minvaldedir: "Ve bu şarap ve bu gül, bu müge ve nar, ki cennettendir ve göklerden gelen bu çiy, toz değildir."²⁶) Gerçeğe güvenli bir şekilde erişmek isteniyorsa, doğrudan şeylerin kendilerine gitmemek gerektiğini, zira bu yolun bizleri sadece idealin ve ideal olarak tozsuz teşekküllerin çıkmazına götürdüğünü ima ederler. Bunun yerine, şeylerin kalıntılarına, önceki varoluşlarının maddi işaretlerine geri dönmeliyiz. Her şeyden ve herkesten çıkan toz, bu durumda, olan şey olarak değilse de, bir zamanlar olmuş olan ve miadını doldursa bile hâlâ süren şey olarak, gerçekliği ölçmemizi sağlayan bir mihenk taşı işlevi görür. Mükemmeliyetin sıcak hava balonunu patlatacak, kalıntıları birbirlerine serpiştirilmiş bulunan canlı olan ve olmayan şeyler arasındaki ayrımı bükecek ve her ikisini, toz üret(e)meyen hayal mahsulü, ideal teşekküllerin karşısına yerleştirecektir. (Tanrı, dünyayı, bilhassa da, kendileri aracılığıyla dolaylı olarak toza dönüştüğü Âdem ve Havva'yı yaratarak tozsuz hale gelişinden ötürü yaşadığı pişmanlığı, İsa'nın tecessüdünün çok öncesinde dile getirir). Wallace Stevens "gerçekliğin/katı bir cisim olduğu öncülü"nü reddedip "bir uçtan diğerine geçen bir gölge/bir gölgeyi boydan boya kateden bir toz, bir kuvvet olabilir"²⁷ diyerek gerçeklik ile toz arasındaki arayüzü ana hatlarıyla ortaya koyar. Çifte kaybolan gerçeklik, izin bıraktığı iz, toza düşen gölgedir. Stevens'in Horatius'un *pulvis et umbra sumus* ("toz ve gölgeden başka bir şey değiliz") sözünü göz önünde bulundurduğumu varsaydığımızda, onun işaret ettiği gerçeklik, olduğumuz şey veya kişidir: Odların²⁸ *sumus*'u (IV. vii.16).

Dahası, tozun sunduğu kanıt geçicidir. Parçacıkları kendisine dahil olmuş olan teşekküllerin hâlâ tam ve bütün olduğu

zamanı anar. Öte yandan, sonlu maddi varoluş tam bir tutarlılığa ve bütünlüğe mâni olduğundan; metafiziğin deli gömleğinin dışında, varolmak fasılasız akışı, büyümeyi, çürümeyi ve başkalaşımı beraberinde getirdiğinden, tozlu kalıntıların “kökenleri”nin şu insan, şu kitap, şu ağaç, şu masa, şu köpek olarak sürüp gittiğini veya düpedüz toza dönüştüğünü kesin olarak söylemek mümkün değildir. Şu toz topağında sonuçlanan yavaş çözülme süreci, (canlı varlıklar bağlamında) onların yenilenmelerinin ve (cansız varlıklar bağlamında) günbegün değersizleşmelerinin bir parçası mıydı, yoksa bunların herhangi birini veya hepsini bütün olarak etkiledi mi? Köpek öldü mü ve kitap yandı mı? Tozun her yere yayılmasına dahil olduktan sonra, dağılmış parçacıkları dışında arta kalan bir şey var mı? Daha önce övdüğümüz ispat gücü bu soruların cevabını vermeye yetmiyor.

Öyle de olsa, tozun potansiyelini azımsamamak gerekir. Bir ışık huzmesinin aydınlattığı o çarpıcı anda uzayın görünmesine mahal vermenin yanı sıra, zamanın elle tutulur ve hattâ uzaysal olarak zuhur etmesini de temin eder. Bir şeyin *olmuş* olduğunu ima etmenin yanı sıra, saçın, tüyün ve ölü derinin dökülmesi, polenin ağaçtan uçup gitmesi, ölen bir yıldızın toza dönüşmesi veya silikon, alüminyum, kalsiyum ve bir sürü toksin içeren havayı kirleten endüstriyel maddelerin koca bulutlar oluşturmalarına yetecek kadar zamanın da geçtiğine işaret eder. Toz, varoluşu son kullanma tarihlerine göre etiketlemeyi bıraksa ve dolayısıyla nihai yok olma ânını süresi belirsizce ötelese de, canlı ve cansız varlıkların ve süreçlerin yaşam sürelerini ölçer. Zamanın uzaysal tartısı olan toz, Jacques Derrida’nın *différance* dediği şeyin rolünü üstlenir: Aynı anda zamanın uzaylaşması ve uzayın zamanlaşması.

Geriye dönüp baktığımızda, toz varlıkların hem giderek dağılmasını hem de yeniden doğuşlarını, gelişigüzelce birleşen kalıntılarıyla ölümden sonra varlıklarını sürdürme fırsatını kaydeder. Borges'in "Tanrı'nın ardında tanrı"²⁹ dediği tozun tanrısı diye bir şey olsaydı, muhtemelen Hindu Yok Edici-Şiva gibi bir şey olurdu. Korkunç vasıfları bizi yanıltmasın diye şunu belirtelim ki Şiva dışsal bir yıkıcı kuvvet değildir; aşamalı veya süratli ölüşleriyle alttan alta aslında ne olduklarını gösteren sonlu varlıkların geçici hülasasıdır. Edimleriyle canlı düzeni idame ettirir, ki bu düzenin değişime, ölmeye ve yenilenmeye ihtiyacı vardır. Sonuncusu ama bir o kadar önemlisi, ölümü yok eder, ölümün varoluşun sonu olduğuna dair yanlış anlaşılmaya bir son verir. Tıpkı tozun, kendi kaynaklarının kurdukları olumsal topluluklardaki öbür yaşamına dair bizlere bir şeyler öğretmesi gibi.

Zamanın ve esas unsuru ateş olan Şiva'nın işi, seni, beni veya etrafımızdaki herhangi bir şeyi kayırmaksızın, bileşik varlıkları un ufak etmektir. Zaman, durmadan toz püskürten bir ufalama makinesi gibidir. Dışarı çıkan parçalar ne kadar ufaksa, makine işini o kadar verimli yapıyordur, kalıntılar ne kadar homojense, geriye ne kadar silik bir iz çıkıyorsa, kökenleri o denli zar zor okunur. Yine de, her halükârda, etkisinden asla azade olmayan varlıkları yutan devasa bir öğütücü şeklinde bir zaman heyulası tasavvur etmekte acele etmeyelim. Bu defter, bu kalem, bu manto gibi bizler de, kendine has bir bozulma tarzı olan ve her ne kadar bazı parçaları uzaklaşıp başka kendi kendini ufalayıcıların ürettiklerine karışsa da, halihazırda kendine hâkim olan, geçici ufalama makineleriyiz. Diğer bir deyişle, her birimiz, varoluş deposunda toz-üreten minyatür fabrikalarız.

Dolayısıyla (ve bu düşünce yapısökümüne meyleder), zaman vermek, bir şeyin kendisine uygun parçalanma ve bozulma türüyle uyumlu olarak var olmasına izin vermektir. Zaman vermek, birinin veya bir şeyin kendisine has bir şekilde toza dönüşme güzergâhını dokumasına izin vermektir. Fani ve değişken fiiliyatı bozulmaktan ve çürümekten kurtarmaya dönük kadim arzunun yerine, sonlu varlıkları kendi sonlulukları içerisinde sevmek, zamanı geldiğinde ve kendilerince, toza çevrilme hakkını onlara bahşetmemizi talep eder. Buz gibi mesafeli, kayıtsız veya nihilist bir duruş olarak yargılanmaması gereken bu talep aslında sevgi dolu bir tembihtir. Daha doğuştan veya üretildikleri zaman benzer bir seyahate çıkmış olan başkalarını (veya başka şeyleri), ancak bizzat toza-dönüşmenin tozlu yolunda olanlar sevebilir. Bu da demektir ki toza odaklanmak, melankolik bir kıyamet önsezisinden, harabelere ve mezarlara romantik bir ağıttan veya Walter Benjamin'in, arkasında enkazlar bırakan öfkeli fırınayı, yani dünya tarihini izleyen *Angelus Novus*'a dair yorumunda hissettiğimiz o çarpıcı dehşetten fazlasıdır. Ne de olsa sevgi bereketliliği içerir, bu da bizlere vaatkâr olsun ya da olmasın, geleceğin dalgalarını taşır.

toz oluşumu

Aristoteles'e göre, üretkenlik gücü, yani sana benzer bir şeyler vücuda getirme kapasitesi, canlı varlıkların ve genel anlamda doğanın (*phusis*) imtiyazıdır ve bu imtiyaz onları *techné* ürünü olan insan yapıtlarından ayırır. Ama toz, bu düzgün kavramsal ayrımı da mahveder. Canlı ve cansız varlıklar toz üretir, yorulmaksızın "kuru çürük" doğurur ve dolayısıyla or-

taya çıktıkları andan itibaren önceden ikaz şeklinde ölüme işaret eder.

Genel anlamda toza eşdeğer olarak anlaşılan “kuru çürük” benim ifadem değil. Joseph Brodsky’nin şu ferasetli gözleminden bana doğru uçuşan bir anlam parçacığı: “Şeylerin nüvesi kuru çürüktür.../Toz. Işıkları açtığınızda/ortada tozdan başka görülecek bir şey yoktur/Şey hava almayacak şekilde sıkıştırılmış bile olsa geçerlidir bu.”³⁰ Toz, varlıkların derinliklerinden doğmak yerine, dışlarından, yüzeyde belirir, ki bu da “nüve”lerinden pek farklı değildir. (Bir önceki bölümün yüzeysel muammalarına döndük yine.) Cansız nesneler fiziksel sürtünme vasıtasıyla dışarıda çöp üretirken, canlı varlıkların içeriden dışarıya taşması da söz konusu değildir. İşsellikten yoksun bilince benzer şekilde, beden de hepten deri, başkalarının yanı sıra Jean-Luc Nancy’nin de belirttiği gibi, kendine katlanan bir dışsallıktır. O halde benim derinlik fikrim, tozdan yapılma pek çok sathın, bin tozlu yaylanın üst üste binmesinden değilse başka nereden gelmiş olabilir? “Nüve” katmanlarının kuru çürüğünün özgülleşmesi veya gelecekteki entropinin şimdiye taşınması zaman alır. Fakat bu nihayet gerçekleştiğinde, son söz entropik hareketin olmayacaktır. Toz bozulmanın ürünüdür, bozulmaysa aynı zamanda döküntü üretmektir, yani olumlu, bereketli, üretken gelişmedir. Yası tutulacak bir şey değil, yeni bir doğum taahhüdüdür.

İlk insanlara tozdan/topraktan şekil verilmiştir, ki ilk günah neticesinde dönecekleri yer de orasıdır. Toz, yaradılışın altıncı gününün rahmi ve düşmüş insanlığın kabridir. “Tozsun” ifadesini, bunun bir klişe derekesine düşmesinden sakınarak nasıl yorumlamalı? Bu söz, insanın kökeninin kendisi

dışında olduğunu öne sürer: Sıradan yoruma göre, burun deliklerine yaşam üfleyen Yaratıcı'da, daha az sıradan yoruma göre, senden önce var olmuş, yaşamış ve çözünmüş olanda. İlahi edim *creatio ex nihilo* değildir; geçmiş maddeyi insan şeklinde geri dönüştürür. Basit bir ifadeyle, bu söz, senin olmuş olan olduğunu ima eder!

Tozdan halk edilen Âdem ve Havva, tozun ikinci neslidir. Torunlarıyla birlikte onlar (biz), kendi “gayretleri” (gayretlerimiz) sayesinde, daha önce hiç görülmemiş miktarda, mavi gezegeni iki kere kaplamaya yetecek kadar toz üretmeye devam edecekler (edeceğiz). Tanrı'nın toza ilgisini paylaşan bizler (*mutatis mutandis*, kendimize karşı beslediğimiz ilgidir bu) yine de yavan, ölü ve öldürücü –yaşamı boğan, pnömokonyoz gibi asbest veya kömür tozu solumaktan kaynaklanan hastalıklar üreten– çeşitlilikte toz üretiriz. Lanetin ikinci kısmı, yani “... toza karışacaksın” ise kozmik dengenin yeniden tesis edilmesinden ve insan sapağını geçtikten sonra asli unsurlarına dönen maddenin yolculuğundan daha netameli bir şeyi ifade eder. Tarihi göz önünde bulundurduğumuzda, bu lanet, yaratılışı bozma mevzusunu, insanın evi olan gezegenin geri kalanını kendiyile birlikte toza sürüklemeye dönük şeytani gücünü ortaya koyar.

Tozun dönüşleri ve toza dönme, sonlu varoluşa zamansal bir ritim belirler. “-un” dan “-a”ya geçiş, tözün değil de bir veçhenin değiştiğini belirtse de, bu muazzam bir fark yaratır. Tozu, çokça düşmanlıkla alımlamaktan, onun tarafından alımlandığımız bir hale geçeriz. “-un” ile “-a” arasında koca bir ömür vardır. Var olmuş olan her şey ve herkes, aramızdan ayrılanlardan bir şeyleri muhafaza eden tozun şekilsiz şekline döner.

Geçmişin yıkımı ve halihazırda hayatta kalan kalıntıların işareti olmanın yanı sıra, toz geleceği gösterir. Brezilyalı yazar Clarice Lispector, tozun üretkenliğini, yazılarına mahsus o ferasetle, “a filha das coisas”, yani “şeylerin kızı” diye nitelendirir.³¹ Bu ifadeyle kastı şeylerin üretken ve yeniden-üretken olduğu; kendi hayaletlerini, yani bir zamanlar onları oluşturan ve biçimden artık mahrum kalan madde parçaları yaratmak için çalıştıklarıdır. Toz, şeylerin bir sonraki nesli, kendi kimlikleri ve tanımlanabilir taslakları pahasına elde ettikleri hayatta kalma kipleridir. Bu aile bağları her yerdedir: Madde, kız çocuğu tozun annesidir; tarih ise şeylerin geçmişi ile belli belirsiz kalıntılarının geleceği arasındaki hısımlık ağıdır. Zaman geçtikçe maddeyi işler, onu sever, onunla çiftleşir, böylelikle de kızları doğar. Kuru çürük şeylerin çekirdeğindedir, şeyler varlık kazanır kazanmaz zamansallıkla gübrelenir. Bir şeyi hava almayacak şekilde kapatmanın onu toza-dönüşmekten korumamasına şaşmamalı! Sığ içselliğinde yuvalanan şey, uzaysallığın statik düzennin dışına taşan zamandır. Toz, zamanın uzay karşısındaki bu aşırılığıdır. (Bu geçici tanım genel anlamda varoluşa da uygundur).

Evi anahtarla kilitlemek, içine kimseyi sokmayıp el değmemiş tutmak da “kuru çürüğün” oluşmasına mâni olamaz. Orada, toz, şeylerin Şabat’ını kutlar. Onların üzerini örterken, durmaksızın kullanılma bağlamından çıkarılıp dinlendiklerine işaret eder. Dünyevi bir mucize olarak, kapladığı şeyleri bir kez daha bakir hallerine döndürür. Aynı anda, bir insan kullanıcı olmaksızın şeyler üzerinde ve şeylerle birlikte yapılan işin kaydını tutar; dünyanın-havı-dökülmüş-halegelmesine uygun olarak şeyleri aşındıran zamanın işidir bu.

Galaktik düzeyde, gezegenlerin, yıldızların ve asteroidlerin yapıtaşlarını sağladığı ölçüde toz bizzat üretkendir.³² Bütün bir galaksinin ısıltısıyla bir süreliğine parlaklık rekabetine giren süpernovalardan veya yıldız patlamalarından boşalan kozmik toz, ilk olarak yakınlarındaki her şeyi buharlaştıran gazlardan yoğunlaşır. Gökcisimlerinin üretiminin ikinci aşamasında, toz bulutları, süpernovayı daha da soğutur ve onu gökcisimlerine yapı malzemesi olacak şekilde daha da toza çevirir.³³ Ölümlü insanların yanı sıra, onlardan farklı bir hızla da olsa, bütün gezegenler tozdan gelir ve toza döner. Etkin ve edilgin, üretilmiş olan ve üreten toz, gerek varlıkları gerekse zamanları –geçmiş, şimdiyi ve geleceğitek olmayan ve umut kalmamış gibi görüldüğünde oluş döngüsünü yeniden başlatmaya her daim hazır olan bir töze katar.

bir sonsuzluk imgesi

Timaios'ta Platon zamana *eikō... kinton tina aiōnos*, yani “sonsuzluğun hareketli bir imgesi” der (37d). İdealar sonsuzdur, fiziksel alanın ampirik kazalarından etkilenmezler, oluş ve bozuluş akışlarından muaftırlar. Peki zaman bu dünya-dışı gerçeklikleri nasıl yansıtır? Gökcisimleri ve Dünya Ruhu sözkonusu olduğunda çember çizerek ve böylelikle *eidetik* sahaya dahil olarak. Ne başı ne sonu olan bir çemberin tamamlanması, üretilmeyen ve bozulmayan İdeaların mükemmeliyetini yansıtır. Sonsuzluğun hareketli imgesi, oluşa sırtını dönen varlığın zamansız zamanı, hiçlikten kopan varlıktır.

Toz, daha önce de gördüğümüz gibi, İdealar ve ideallerle

bağdaşmaz. Oluşun mantığına kayıtlı olan toz, şeylerin hem ufalanmasına hem de yeniden doğuşuna alâmet olur. Bu dünyadaki kazalar Platon'un hakiki varlıklarını etkilemiyorsa, toz da ideallığın radarlarına hiç takılmaz. Kazanın kazası, lüzumsuzun uçucu gölgesi, gelgeç bir hiçe neredeyse denk olandır. Tabii şu da var...

Bütün dönüşleri ve geri dönüşleriyle tozun döngüsel hareketini yeniden düşünmeye başladığımızda argümandaki ilk çatlak meydana gelir. Bizleri homojen olmayan bir tözün rotasyonuna geri götürür, burada şeyler entropiyi yaşar ve ölümden sonra yeniden doğma şansına sahip olur. Kozmik tozdan Kitab-ı Mukaddes'in *humus*'una dek, varlıkların oluşumunu önceler ve takip eder, bizzat İdealar kadar onların geliş ve gidişlerine kayıtsız kalır. *Sub specie aeternitatis* –ışın paradoksal yanı şu ki, aynı zamanda *sub specie pulveris* olan bir bakış açısidir– şeylerin kızı aslında onların annesi, dolayısıyla büyükannesi ve torunudur.

Argümanda ikinci çatlak, tozun kayboluşuna dayanıklılığını eklediğimizde oluşur. Geçmiş varoluşun yıkımını kanıtlayan toz, biçimin kısıtlamalarının dışında inatla sebat eden bir şeyin (madde?) metanetine şahitlik eder. Toz yok edilebilen yok edilemezliktir âdeta, ki *zaman* demenin dolambaçlı yoludur bu. *Kazanın zorunluluğuna*, varlık ile yokluk arasında asılı duran oluşun amansız kuvvetine işaret eder, ama bu öyle bir kuvvettir ki kendisi oluşmaz. Tam kayboluşu kibarca reddediş, ölümlülüğün kalbinde yatan ölümün kesinliğine dair bir itiraz olan toz, maddi gerçekliğin her bir parçasına damgasını vuran sonsuzluk imgesidir. Kırılğanlık ve dayanıklılık vektörlerinin kesiştiği, inatçı değişmezliğe denk olmayan bir güce şahitlik eden bir noktadır.

Üçüncü çatlaksa, tozun zaman kipleri arasındaki sınırları aştığını fark etmemizdir. Toz, çizgisel olmayan, ardışık olmayan zamanda huzurludur; her şey onda, yani geçmişin, şimdinin ve geleceğin babilinde aynı anda toplanır. Bu eş-süremlilik, Immanuel Kant'ın birinci *Eleştiri*'sinde tespit ettiği gibi) uzaysallığın sınırlarına dayanır. Tozun uzaylaşmış zaman ve zamanlaşmış uzay olduğunu anımsayanlar buna anlam verecektir. Ortada sonsuz varlık diye bir şey varsa, bu varlık hiç bitmeyen bir *şimdide* durmaz; bilakis, olanın, olmuş olanın ve olacak olanın bu tuhaf karışımını ihtiva eder. Sonsuzluk uzay olarak yapılanmış zaman veya zamandan ayırt edilemeyen uzaydır; tozsa bunun dönen, yuvarlanan, dağılan ve yığılan imgesidir.

Varlık ile oluş arasındaki katı ayrıma tutunmaya devam edersek, toz ve sonsuzluk birbiriyle bağdaşmaz. Öte yandan bu iki alan arasında uçurum olmasına gerek yoktur, hattâ bu düpedüz zararlıdır. Örneğin Nietzsche, müzmin metafizik kâbusundan sonra toparlanmakta olan felsefenin önündeki en zor ve nihai güçlüklerden birinin (kelimesi kelimesine söyleyecek olursak) çemberi kareleştirmek veya varlığın es-nemezliği ile oluşun havailiği arasında bir eşgüdüm kurmak olduğunu pekâlâ biliyordu. "Aynının bengi dönüşü" öğretisinden hareketle, yaşamın her saniyesinde vuku bulanı olumlayarak ve her şeyi sonsuz kere tam da olmuş olduğu haliyle yeniden yaşamaya rıza göstererek buna bir çözüm bulunduğunu özetle ortaya koyar. Bu imgelemin çeşitli çağrışımları vardır: "Varoluşun sonsuz kum saati tekrar tekrar dönüyor, bir toz zerresi olan sen de onunla birlikte dönüyorsun."³⁴ Fani toz, ki bundan başka bir şey değildir, varoluş biçiminde *muhafaza edilir* ve oluşlarımızın biteviye sürüp gitmesine teşvik

eder. Bu biçim, varlıktır ve statik bir yapı değil dinamik bir tekrar süreci olarak yorumlanır. Kum saati, içinde kapalı kalan zerrelere olmaksızın boş ve mânâsızdır; varoluşun tozu, onu teslim alan biçim olmaksızın anlamsızdır. İptidai bir saatin yinelenen dönüşü olan sonsuzluk, kendi payına, bizim yapıtaşımız olan toz birimleriyle ölçülen zamanın geçmek bilmeyişini içinde barındırır.

Teşekküller un ufak kalıntılara dönüştüğünde varlığın ve zamanın düğümü parıldar. Nasıl ki gezegenlerin, hayvanların, bitkilerin, insanların ve cansız nesnelerin sonsuz küçük parçaları tozda yekvücut olur, eşsüremlili olmayan zamansal ritimleri de orada bir tür füzyon geçirir. Gelgelelim, ontolojik ve kronolojik açıdan bir farklılaşma olmadığını ilan etmek aceleci olacaktır. Varoluşun tozu, tekilliğe minnettardır, öyle ki, bengi dönüş bağlamında, her birinin yaşamının en ince ayrıntılarını yineler. Tekil olan, aynı zamanda, fiili toz topaklarında varlığını sürdürür; her daim dağılabilen şansa bağlı birleşmelerdir bunlar ve böylelikle, bileşenlerinin bireyselliğini ve bağımsızlığını, apayrı varoluşsal ritimlerini ve varlık tarzlarını yeniden tesis ederler. Tam da polen tozları döllemeleri gereken çiçeklere ulaştığı veya böceklerin kanatlarında veya rüzgârda seyahatlerine devam ettiği sırada, çoktan ölmüş olan hücreler ve mikroskobik kâğıt lifleri çürümeye devam edebilir. Birey-altı tekillik burada yok olmaz.

Tozda peşine düştüğümüz sonsuzluk, mükemmel varlığın tatsız tutsuz derecede sonsuz ve hadisesiz durağanlığı değil, değişken fenomenlere tıpkı bir eldiven gibi oturan değişim biçimidir. Bu haliyle, bu biçimde, toz yerleşik değildir çünkü kum saati durmadan dönmeye devam eder. Farkın ve tozun dönüşleri sayesinde, çevikliği faaliyetin askıya alınışıyla

uyumlandıran aynının bengi dönüşüne en uzak şey, mezarlıkların daimi huzurudur. (Bu yüzden Nietzsche, Kant'ı pas geçer ve Aristotelesçi "hareket etmeyen hareket ettirici"ye mahsus "durgun enerji"yle yeniden bağlantı kurar). Toz uçuştığında, yoğun bir çalkantı evresi seyir haline girer; yerleştiğindeyse, sükûnet evresi başlar. Normalde, sözgelimi, sirkadiyen ritimler de denilen günlük döngülerde kargaşa ve dinginliğin birbiri ardına gelişini deneyimleriz. Bengi dönüşün kum saatiyse, biyolojik ve psişik yaşamın dolaylımsızlığını aşar ama onu olumsuzlamaz. Başka ve aynı, fark ve tekrar, hareket ve durgunluk, onda ardı ardına vuku bulan karşılıklı olarak birbirini dışlayan evreler şeklinde değil, tek bir süreç-halin içeriği ve biçimi olarak bir arada bulunur. İster uçuşsun ister yatışsın, toz, bu kargaşa halindeki tuhaf sükûnun endeksidir. Nietzsche'nin kum saatinin dönüşü (isterseniz buna toz saati de diyebiliriz), sonsuzun, zamanı sıfırlamasını şart koşmaz. Her türden sonlu zamansallıkları, her bir dönüşte, her seferinde olumlar.

Varoluşun olumlanması veya olumsuzlanmasına dair nihai kararın *locus*'u var olan özne değilse peki? Filistinli şair Mahmud Derviş'in korkusunu açıklarken ifade ettiği gibi, sonsuzluk da bizden bıkip usanmışsa peki?: "Sonsuzluğum benden bıkmış/yarınımsa/tozdan bir taç misali/kurulmuş sandalyeme."³⁵ Derviş'e göre, toz zamanın ölçeğinden çok daha fazlasıdır. Ânın, soylu ama harap olmaya "ben"le beraber hazır, taç giydiği ânı temsil eder. Sonsuzlukla ittifak halinde olan toz, varlığa ve zamana hükmeder ve insanın iktidar ve kontrol zannını yalanlar. Tozun soylu teçhizatı, Kabil "tozdan tahtın kralı"³⁶ ilan edildiğinde çoğalır. Derviş'in yazılarında, sözgelimi, dilin sınırlarına atıfla sürekli karşımı-

za çıkan bir ifadedir bu: “Anlamdan yoksun bir sözcük varsa elinizde, yorum sizleri tozdan bir tahtın kralı yapar.”³⁷ Tozun insanın egemenliğini nasıl yetkilendirdiği ve yıktığıysa, bedenlerimizin aşırı aktif bağışıklık sistemleri ve geçmişle muğlak ilişkimizle bağlantılı olan bambaşka bir hikâyedir.

4. ALERJİK REAKSİYONLAR

*Havada asılı duran toz,
İşaretler bir öykünün bittiği yeri.
Ciğerlere çekilen toz bir evdi
Duvarlar, lambrisi ve faresiyle,
Umudun ölümü ve çaresizlik,
Havanın ölümüdür bu.*

—T.S. Eliot, “Little Gidding”

“elin işi”³⁸

ABD’nin güneybatısında toz ölümcül bir hal aldı. Hava yoluyla bulaşan *Coccidioides immitis* ve *Coccidioides posadasii* mantarlarının neden olduğu genellikle kronik bir hastalık olan vadi humması, inşaat sahalarından, çöp atık alanlarından ve Arizona, California, Nevada, New Mexico ve Teksas çöllerinden gelen tozu soluyarak kapılır. En ağır vakalarda, mantar taşıyan parçacıklar, hastanın ciğerlerinin ve solunum sisteminin yanı sıra, kemik iliğine ve beyne de bulaşır. Tek bir nefes yaşam boyu ıstıraba veya ölüme neden olabilir.

Vadi humması, masum ve evcil gibi görünen tozun genellikle ait olduğu düşünülen hanenin sınırlarının dışındaki çevreye de sızan örtük bir tehdit olduğunu tüm çıplaklığıyla

hatırlatır. Önemssiz tabiatına karşın tozun evcilleştirilemeyeceğini, kontrol altına alınamayacağını, aşikâr kılınamayacağını veya hanede tutulamayacağını şüpheyne mahal bırakmayacak şekilde kanıtlar.

Toz alerjilerinin etkileri, vadi hummasıninki kadar dramatik değildir ama onlar da göze çarpmayan bir şeyin aniden tehlikeli ve yaşamı dar eden bir şeye dönüşebileceği ilkesine uyarlar. Her halükârda, ister mantar, polen isterse ev tozu akarı olsun, tetikleyici şey canlı bir toz unsurudur. Duyusal algı eşliğini aşan mikroskobik yaşam bizleri içten işgal eder ve ya bedenlerimize bulaşır ya da bağışıklık sistemimizin oran-tısız bir yanıt vermesine neden olur, ki bu durum organizma için kendini korumaya çalıştığı teşekkülden daha zararlıdır. Alerjiler, içeri ile dışarı arasındaki sınır aşıldığında çalan biyolojik alarmlardır. Bilişsel-olmayan bir düzeyde, bedenlerimiz başkasını başka, işgalci, saldırdığı organizmaya yabancı bir şey olarak ayırt ettiğinde alerjiden mustarip oluruz.

Yine de işler bundan daha çetrefildir. Bedenlerimizin diğerk canlı mahlûklardan ve kendi doğal ve inşa edilmiş çevrelerimizden yalıtılmış özerk birimler olmadığını düşünelim. Kimi sindirim yolunun işlevlerine ve diğerk organlara faydalı olan sayısız bakteri çeşidine ev sahipliği yapan insan bedeni, üzerinde egemenlik kurup sahiplendiğimiz ve titizlikle koruduğumuz bir kaleden ziyade, insan olan ve olmayan bileşenlerden ibaret bir ekosistemdir. Doğmadan önce ve doğduktan sonra pek çok kez dışarının içeri girmesine izin veririz, bu bütünlüğümüzü ihlal etmez, yaşamı kurmayı mümkün kılar. İnsanın genetik malzemesinin ve bizleri teşkil eden insan olmayan sakinlerin oluşturduğu bu karmaşık toplulukta “baş-

kası” ve “ben”in kim olduğunu söylemek de giderek zorlaşır.

Aynı (veya ben) ile başkası arasındaki ayrımın hepten yersiz olduğunu, dolayısıyla virüslere, zararlı bakterilere ve diğer davetsiz misafirlere karşı bağışıklık sisteminin bedeni savunmasının gereksiz olduğunu öne sürmüyorum. Pratikte mümkün olsa bile, koşulsuz ev sahipliği, gelişmek için, değişken ve zarımsı da olsa belli sınırlara ve marjlara ihtiyaç duyan yaşamla uyuşmazdı. Örneğin biyolojik bir hücrenin suyu *koşulsuzca* misafir etmesi bir müddet sonra hücre duvarlarının patlamasına neden olurdu. Koşulsuz olarak, sadece aynı aynıya kucak açabilir.

Başkasını kabul ettiğim mesken, duvarlarla, çitlerle ve somut engellerle çevrili değil de nefes alabilen bir zarla sınırlandırılmış olsaydı işler nasıl değişirdi? Bedenlerimizin toz alerjisi geliştirmesinin nedeni duvar değil de zarlarla dışarıdan ayrılmış olduklarını unutmaları ve gözenekli sınırlarını aşan zararsız maddelere aşırı tepki vermeleri değil midir? Burun deliklerinin mukozasında, gözlerde, kulaklarda veya ağzın köşelerinde alerjenlerle karşılaştığımızda, bağışıklık sistemimiz onların proteinlerini “yabancı” ve “tehlikeli” diye işaretler. Ne var ki, sosyo-politik sistemlerimize oldukça benzer şekilde, yabancılığın gözlerimizin önüne otomatik olarak kıpkırmızı “tehlike!” işareti getirmesi gerekmez. Vadi humması için geçerli olsa da, ilk işaretin ikinciye dönüşmesi, toz alerjisi (ve diğer pek çok alerji) söz konusu olduğunda yanıltıcıdır.

Aslında, “allergy” [alerji] sözcüğünün semantik bileşenlerinden biri yabancılıktır. Kökeni Yunanca olan bu sözcükte *allos* (yabancı, başkası) ve *ergon* (iş veya edim) bir araya gelir.

Bünyevi olarak tehlikeli olmayan yabancı bir beden, bir iş gerçekleştirir, bir şeyleri harekete geçirir veya bir şey sahneler. Bu “bir şey” bedenin kendi savunmalarıdır, bu savunmalara göre alerjen tehdit edici gibi görülür. Diğer bir deyişle, bağışıklık sistemimiz, başkası, yabancı bir unsur tarafından işe koşulur, ki bu başkası, daha önce de belirttiğim gibi, esenliğimiz açısından, sebebiyet verdiği bağışıklık tepkisinden aslında daha az zararlıdır. Derrida, otoimünitenin kendi kendine zarar veren mantığına ve siyasi olsun olmasın, topluluklar için taşıdığı anlama dair (bilhassa *Rogues*'ta³⁹) epey bir şey yazmıştır. Fakat bu noktada daha özgül bir belirleme yapmamız gerekirken böyle bir genelleme buna elvermez. Otoimmün hastalıklar ve tepkiler, alerjik yanıtlar gibi çeşit çeşittir. O halde toz alerjilerine mahsus olan şey nedir?

Tozda, en yaygın olarak görülen beş alerjiden üçü mevcuttur: Küf, polen ve ev tozu akarı. Anlamsız bir uydurma değil bu, bilakis argümanın ikna edici yanını gözler önüne seriyor. Tozun sık sık bu kadar çok alerjiye yol açmasının nedeni kendine bile aşırı yabancılığıdır. Gelişigüzel maddelerden ibaret rasgele bir tertip olan tozun böbürlendiği içsel bir özdeşlik yoktur. Toz, kendine başka olduğu ölçüde, sahiden başkasıdır. (Daha doğrusu, toz söz konusu olduğunda ortada “kendi” diye bir şey yoktur.) Toplanır toplanmaz dağılır. Kulağa totoloji gibi gelecek belki ama toz alerjilerinin toza, geniş anlamda, dağılmanın kendisine değilse de, dağılık başkası veya başkalarına karşı alerji olduğunu belirtmem gerekir. Yani tozda hane-içi ve kozmos, farklı türler ve biyolojik krallıklar, insan yapımı paçavralar ve bitkilerin, hayvanların ve insanların yan ürünleri arasındaki sınırlar *her daim zaten*

aşılmıştır. O halde tozla birlikte bedenlerimize davetsizce giren şey davetsiz girişin kendisidir; savunmalarımızı bozan şey bozuşun kendisidir; moleküler anlamda “başkası” namı edinen şey başkalığın kendisidir. Toz alerjileri başkalık *olarak* başkalığa, arızı (rasgele) olan, hiçbir içsel bağlantıyla sınırlanmayan gevşek bir toplanmaya karşı meta-alerjilerdir.

Geçen yüzyılda, 60’larda ve 70’lerde, Derrida, akıl hocalarından biri olan Levinas’ı, başka bir insanı hepten başkası olarak düşündüğü için paylamıştı. Şu bulmacaya parmak basmıştı Derrida: İnsan başkası, bana cansız bir şeyden hem daha az hem daha çok başkadır. Daha çok, çünkü –kimya, fizik ve buna benzer bilimler vasıtasıyla inceleyebileceğim, dolayısıyla üzerine yeterince bilgi edinebileceğim fiziksel bir nesnenin aksine– başka bir insanın “içine giremem”, dünyayı hepten onun bakış açısından göremem, bu yüzden başka bir insan tüketilemez veya ona erişilemezdir. Daha az, çünkü şeklen, başka bir insan tıpkı benim gibi insandır.⁴⁰

Derrida’nın yeğlediği gibi, bu çözülmez çelişki üzerinde oyalanıp durabiliriz veya tozda, başka bir insanın kendine bile hepten başka olduğunu gözlemleyebiliriz. Öyle bile olsa, Batı’nın metafizik tarihinde, katı başkalık alerjik reaksiyonlara neden olan güçlü bir uyaran olagelmıştır. Levinas dikkat çeken “Başkasının İzi” başlıklı denemesinde şöyle der: “Bebekliğinden beri felsefe başkası olarak kalan başkanın dehşetine kapılmış, buna karşı hiç aşamadığı bir alerji geliştirmiştir.”⁴¹ Fransız filozof kimliğin/özdeşliğin tozlaşması sonucunda elin işiyle (*allos ergon*) etkinleşen “meta-alerjiler” dediğimiz şeyden bahsediyordur âdeta! Başkasının izi toz-ludur.

Doğruyu söylemek gerekirse şahsen ben de akut polen ve toz alerjilerinden mustaribim. Luce Irigaray'la birlikte yazdığım *Through Vegatal Being*'de dediğim gibi:

Bahar dönüp de bitkiler capcanlı renkleriyle boy vermeye başladığında, dış dünyadan kopmuş hissederim kendimi, zar zor görür, koklar, tadar, nefes alırım. Duyu organlarım ile duyularıma tekabül eden nesneler arasında, niyetliliğin şeffaf işlerini aksatan sulu bir bariyer oluşur. Bitkilerden fiziksel ve manevi olarak yabancılaşmamız, en nihayetinde, geri kalan organik ve inorganik evrenden yabancılaşmamızla bir ve aynı şeydir.⁴²

Şeylerin pütürlü kısımlarıyla dolu maddi gerçeklikten uzaklaşmamıza bağlı olan toz alerjileri de benzer bir şablon izler. İşte bu yüzden, bedenimin dünyanın çiçeklenmesine ve un ufak olmasına yönelik alerjik reaksiyonlarını düşüncede ve yazıda çözmeye uğraşıyorum.

Alerjiler rahatsız edici dış etkenlere dönük fizyolojik reaksiyonlar olmakla kalmaz, tarihsel zamanda çok gerilere uzanan ve şimdide yaşamlarımızı yapılandıran kolektif düşünce süreçlerinin de yan ürünleridir. İçinde yaşadığımız çevrelerin çılgınca sterilleştirilmesiyle birlikte, yeryüzünde etkilenmemiş hiçbir unsur bırakmayan muazzam kirlilik, endüstriyel ve post-endüstriyel modern çağda alerjilerin bu kadar yaygınlaşmasının nedenidir.⁴³ Aşırı kirlilik ve sterillik yüzünden yaşamla senkronumuzu epey yitirdik, yemek yemek veya nefes almak gibi en temel yaşamsal süreçler bile sorun haline geliyor. Alerjik reaksiyonlar uygunsuz, çünkü başkalığı tehlikeyle bağdaştırıyor ve kendi evlerimizde, so-

kaklarda, ormanda, tarlalarda, yaşamın ortasında yersiz olmamıza neden oluyor.

Yersizlik, nadiren kabul edilse de insanın asli bir niteliğidir. Modern çağın sonlarında iyice artan bu yersizlik insanlığa özgü kabul ettiğimiz her şeye musallat olur. Ontolojik kayma bu çağa mahsus değildir elbette; bizzat antropik misyonla yaşıttır. Her bir varlığa anlamını tahsis etmekle görevlendirilen kişi, tahsisler ağı *dahilinde* meşru bir yerden yoksundur. Sözümona egemenliğimizin zemin hazırladığı ihraç, en muazzam ayrıcalık veya en yüksek, en yüce durak gibi görünür. Zamanla, ihraç edilen ile üzerinde egemenlik kurulan arasındaki uçurum genişler: İnsanlar olarak kendimiz ile dünya arasında bağdaşmazlığı, uyuşmazlığı veya intibak eksikliğini gitgide daha fazla hissederiz. Bu da bizleri ve dünyayı geri dönüşsüz bir felakete sürükler. Tutunmaya gönüllü olduğumuz tek bakış açısı hiçliğinkidir: “Saf” bilinç, soyut düşünce, yaklaşmakta olan ölümün farkındalığı... Sonra, bu yok-yerden, bu rahatsız edici yer-sizlik hissinden hareketle, yeryüzünü *kendilerine* ev edinen madenler, bitkiler ve hayvanlar dahil olmak üzere, göğün altındaki her yeri kendimize mâl etmeye geçeriz.

Kabaca söyleyecek olursak, trajik bir hata sonucu, ait olmadığımız maddi sahaya atılmış ruh parçaları olduğumuzu düşünmekle kendimizi kandırırız. Ne var ki gerçeğin matriksinde yeri olmayan başka bir şey daha vardır. On dokuzuncu yüzyıl İngilizcesinde *toz* sözcüğü hâlâ çöp anlamına gelirken, “yer-siz madde”⁴⁴ diye sınıflandırılıyordu. Mary Douglas’ın, oğluna “adab-ı muaşeret ve ahlak” üzerine mektuplarıyla bilinen Lord Chesterfield’a (1694-1773) atfettiği bir ifadedir bu. Filozoflarsa benzer bir mefhuma çok daha uzun süredir bel bağlıyor. Maddiyatı kötülükle bir tutan Gnostik maks-

malizmle birlikte, filozoflar *bütün* maddeleri, ruhun tertibini ve sterilliğini bozduğu ölçüde yer-siz addetmişlerdir. Onların nazarında, tüm maddeler tozdur (veya çöptür). Bu sapkın sezgi Batı felsefesine çok eskiden beri musallat olan metafizik alerjiyi tetikleyen şeylerden biridir.

Toz alerjilerini şu şekilde yeniden ele almaya hazırız artık: *Yer-siz ruhun yer-siz maddeye uygunsuz reaksiyonlarıdır*lar. Doğru, şeyler böyle ele alındığında, ruh ve madde kutuplaştırılır ve birbirine katı bir biçimde karşıt koşudur. Fakat karşıtlıkları, ikisi arasında alttan alta bir benzerlik olduğunu görmemize mâni olmasın: İnsanlar ve toz yer-sizlik niteliğini paylaşır. Toz o kadar çokyönlü, hafif ve başıboş ki, muhakemenin, evrenin veya evin düzenine yadsınamayacak kadar ait olacağı bir noktaya sabitlenemez. İnsanlar taklide (diğer mahlûkları taklit etmeye) o kadar yatkın, kararsız ve köksüzdür ki onları sabit bir varlık alanında tanımlamak mümkün değildir. Bu paralellikler, toz olarak resmedilen maddeye alerjisi bakımından, ruhun aslında bizzat kendi rahatsız edici bir vasfına tepki gösterdiğini öne sürmeye yetecek kadar barizdir. Her halükârda şunu anlarız ki yer-sizlik, idealin ve gerçeğin, ruhun ve maddenin, insanlığın ve tozun ele avuca sığmaz ortak zeminidir. Kitab-ı Mukaddes'i alışılmışın dışında yorumlayacak olursak, "tozsun sen..." ifadesi, bu ikiliklerde, her iki tarafı birbirinde tanımamıza olanak tanır ve gezegeni ve bizleri boğan metafizik toz alerjilerini aşmamızın anahtarını taşır.

1. Bölüm'de irdelediğimiz üzere, görünmez ev cephesinde toza karşı giriştiğimiz gündelik mücadele, tozu yok etmeye değil, onun yerini değiştirmeye ve başka yerlere dağıtmaya yazgılıdır. Fakat "yer-siz madde"yi dağıtmak, onun anarşik

talimatına boyun eğmek demektir! Temizlerken ve toz alırken, arzu edilmeyeni haneden kovduğumuz ve bu kapsayıcı derecede belirleyici jestle, evin yasasını, ekonomisini yeniden tesis ettiğimiz yanılışıyla hareket ederiz. Alerjik reaksiyonun “el işi”ne mâni olmaya çalışırız. Yine de, kendine el, yani yabancı olan toz, daha en başından beri tasarılarımıza meydan okur ve bunları boşa çıkarır. (Modern hijyenin bir alâmet-i farikası olan tozla mücadele, terörle mücadele kavramındaki siyasi hijyeni çağırıştırır. Terörle mücadele de savaştığı o haniye hiç teşhis edilemeyen ve son derece hareketli siyasi fenomenleri benzer şekilde bir noktadan bir diğerine taşır, bu dolambaçlı yolda yıkımı ve nefreti artırır).

Haneyi yaşanamaz olsa da işleyebilir hale getirmek uğruna hiçbir şeyden kaçınılmaz, el atılmayan hiçbir kimyasal ve deterjan kalmaz. Özel hanenin mikrokozmosunda ve toplumsal makrokozmosumuzda, ekolojik kaygılar, ekonomik kaygıların yanında sönük kalır. Toz alma ve temizlik, çevresel hassasiyetlerden arındırılır ve koruma veya bakımdan ziyade kirlilik yaratır. Toz gibi her yana sirayet eden kimyasal etmenler etrafımızı sardığında ve bedenlerimize nüfuz ettiğinde alerjiler daha da zararlı hale gelir. Varoluşumuzun en içteki yerleriyse bizzat yer-sizdir, yani yaşamla uyumsuzdur.

kendi tozumuzu yutmak...

Toz üzerine görece yakın zamanlarda yazılmış en düşündürücü kitaplardan ikisinin –Joseph Amato’nun 2000 tarihli *Dust: A History of the Small and the Invisible* [Toz: Küçük ve Görünmez Olanın Bir Tarihi] ve Carolyn Steedman’ın 2001 tarihli

Dust: The Archive and Cultural History [Toz: Arşiv ve Kültürel Tarih]– bu şeyin bizleri nasıl da pek çok şekilde hasta edebileceğine kafa yorması tesadüf değildir. Toz, genellikle göze görünmeyen enfeksiyonların, endüstriyel hava kirliliğinin ve perişan vaziyetteki kitap ciltlerine maruz kalan akademisyenlerin migren ağrıları çekip kurdeşen dökmesine neden olan arşiv humması (olguyu fazlaca kelimesi kelimesine anlatan bir ifadedir bu) yuvasıdır. On dokuzuncu yüzyılda başlatılan Büyük Temizlik, tozun hücumunu durdurabilecek hiçbir şey yapamadı. “Toz ve pislik kovuldukça, atık ve çöp artar,” der Amato.⁴⁵

“Daha az”ın “daha çok” anlamına geldiği, tozun insanı hayretler içinde bırakan mantığına artık epey aşına sayılırız. Bununla birlikte, tozla ilişkilendirilen fiziksel veya fizyolojik bir hastalık yine başka bir rahatsızlığın semptomudur. Toz alerjilerinin evlerimizde bizlere sıkıntı vermesinin nedenlerinden biri de ikamet etmenin ne demek olduğunu bilmememizdir; iş ikamet etmeye geldiğinde hamlamışızdır. Mesela hareket etmeyi ele alalım. Sokaklarımızda ve otoyollarımızda trafiğin artması sonucunda hızlanan araçlar daha da toz kaldırır. Üzerine asfalt dökülmüş yolun tozu, havayı kirleten soyut bir madde değil, alerji vakalarını büyük ölçüde artıran somut bir olgudur. 1999’da Californialı araştırmacılar, egzoz, lastik ve fren aşınmasından kaynaklanan parçacıkların oluşturduğu toksik karışımın yanı sıra, bu tür tozun, polen, hayvan kepeği ve küf dahil olmak üzere yirmi alerjen kaynağı daha içerdiğini bulmuştu.⁴⁶ Akan trafiğin havaya kaldırdığı bu karışım yolun üzerinde asılı kalır ve yol çevresinde alerjen yoğunluğunu artırır. “Toz alerjileri” sadece haneye ait sorunlar değildir. Hane içi ile dışı arasındaki farkı bulanıklaştırırlar.

Otoyolda veya fabrikada, inşaatla veya çiftlikte toz kaldırma-ya dönük kolektif eğilimimiz durumu daha da ağırlaştırır.

Havaya haddinden fazla toz kaldıran hareketliliğimiz, modern halin bir parçası olan koşuşturmanın ayrılmaz parçasıdır. İlerleme hevesi, diğer bireyleri, ülkeleri ve nesilleri geride bırakmaya dönük amansız bir yarış başlatmıştır. Modern bireyin mottosu şu kaba deyişe indirgenebilir: “Tozumu yut!”⁴⁷ Ne var ki toz karşıt eşleşmelere uymaz, bu çılgın yarışta zaferimiz yenilgimizdir. Endüstriyel ölçekli faaliyetlerin ürettiği kritik toz eşliğini aştığımızda aslında kendimizi geride bırakmış, bedenlerimizin tolere edebileceği sınırları geçmişizdir. Bugün artık kendi tozumuzu yutuyoruz. Alerjilerin, astımın ve diğer kronik hastalıkların artışı, belli bir bitiş çizgisi olmayan bu yarışın madalyası olduğu kadar yenilgimizin de nişanıdır.

İkamet etmek, kalmak, bir yerde olmak veya oturmak demekse, bizleri bir yerden başka bir yere dolanmaya ayartan, tek bir muhitle yetinemememize neden olan huzursuzluğun tam karşıtıdır. Koşuşturmalı meşgalelerimizin yan ürünleri toz şeklinde evlerimizi işgal ettiğinde, yuvalarımızı neredeyse yaşanmaz hale getirirler. İnşaat ve yoğun tarımla üsttoprak tabakasını bozup tükettikçe, yaşamlarımızın altkatmanı olan yeryüzünün istikrarına müdahale eder, üstkatmanların içerdiği mantarlar ve küflerle birlikte havaya karışmasına neden oluruz. Toz fırtınaları –bilhassa 1930’larda ABD’de Büyük Ovalar’da ve Kanada Bozkırlarında görülen Toz Kâsesi– bu sürecin sonucudur. “Tarım işçileri ve inşaat tayfası” arasında yaygın olan vadi humması da öyle.⁴⁸ İnsan nüfuslarının, insan olmayan hayvanların ve bitkilerin, hattâ bizzat yeryüzünün kökünü kazıyan büsbütün hareketli ve harekete geçirici bu

düzende, bir yerde kalmak istisnadır. Evlerimizde çektiğimiz toz alerjileri, küresel huzursuzluk çağında ikamet etmenin tutulmasına şahitlik ediyor.

Gelgelelim, şayet ikamet etmek aktif olarak bir yerde iskân etmek anlamına da geliyorsa, şimdiye kadar çizdiğimiz resim bir şekilde eksiktir. Heidegger'e göre, ikamet etme, Eski İngilizce ve Yüksek Almancadaki *bauen* anlamıyla, inşa ve toprağı işleme, ruhen incelme ve büyütme anlamlarına gelir.⁴⁹ Her iki teşebbüs de bizleri kazmaya, saban sürmeye, tersyüz etmeye, bunun dışında yeni mimari yapıları ve tarım projelerini idame edecek şekilde zemini delmeye zorlar. Heidegger'in içgörüsüne şu gözlemi de ekleyebiliriz: İnşaat, yetiştirmenin giderek önüne geçiyor. Bitkileri ve hayvanları yetiştirmeye *bırakmıyoruz*; onları *bizzat* kendimiz yetiştiriyoruz ve (genetik veya çevre) mühendisliği, bir zamanlar *doğa* dediğimiz şeyle iştigalimize model oluyor. İkamet etmenin hiç tamamlanmayan "ev işi"nde muvaffak olmak için gayriihtiyari toz üretmemiz ve bunun neden olduğu alerjilerin "el işi"nin sorumluluğunu üstlenmemiz gerekiyor. Dolayısıyla, sonsuz bir seyahate çıkarak değil de evimiz olan gezegeni çılgınca bir yoğunluk ve esrik bir taşkınlıkla, inşaatla ve tarımla iskân ederek unutupyoruz ikameti. Kazıyor, yeri deliyor, bununla havayı dolduruyor, bu unsurlar *coitus*'una nezaret ediyor, bir ton toz kaldırıyoruz. T. S. Eliot bugünü görse, "Havanın ölümüdür bu," diyerek iğneleme yapardı; havayla birlikte pek çok şeyin de ölümüdür bu aslında. İnşa ettiğimiz veya işlediğimiz ikametleri tam da onları inşa ederken veya işlerken unutuşa teslim ediyoruz. Faaliyetlerimiz sonucunda ortaya çıkan toz bulutları şu soruyu kendi içinde saklıyor: Ta başta bu faaliyetler *neden* teşvik edilmişti? Dünyada kendimizi evimizde hissetme arzusundan

kaynaklanmış olsa da, ikamet etme işi alâkasız amaçlara koşulur. Ekonomik büyüme diğer bütün kaygıların önüne geçtikçe, iskân ve üretim –ki inşaat ve yetiştirme bunlara indirgenir– toza benzeyecektir: İflah olmaz huzursuzluğumuzun az ya da çok kasıtsız sonucuna.

Doğa ile kültür arasındaki yorgun zıtlık, inşaat ve yetiştirme/işleme görevleri yüklenen ikametın ağırlığı altında çöküyor. Bu çöküş, diğer yerlerin yanı sıra, endüstriyel, kozmik-unsurlar ve biyolojik bileşenler içeren tozda hissediliyor. Kökünü huzursuzluktan (yani insanların kökünün kazılmasından) alan ikametse, tüm bu üçünü toksik kimyasal maddeler, hemen oracıkta üreyen küf sporlarının yanı başında bozulan üsttoprak tabakası, çiftlik hayvanlarının kepeği ve bitki polenleriyle harmanlayarak etrafa yayıyor – kitlesel üretim-tüketim ürünü gerçekliğimizin erozyonundan bahsetmiyorum bile. Bastırılmaz “büyüme” iştahıyla hiç durmadan hareket eden mevcut ekonomik sistemin emriyle yayılan madde fazlalığı, onu harekete geçiren bitimsiz hareketle birleştğinde, bir toz artığı peyda oluyor: Artık değerın sadık ama hakkı verilmeyen yoldaşı. Bu karşı konulmaz tozlu izler, henüz öğütölüp toza dönüşmüş olmasa da, hiper-uyarılmış duyularımızı ve aşırı esnetilmiş dikkat ve konsantrasyon süremizi etkileyen bugünün fenomenlerini ikiye katlar. Bağışıklık ve sinir sistemlerimiz söz konusu olduğunda, kendi tozumuzu yutuyoruz. Yirmi birinci yüzyılın alerjileri, yabancılığa değil, yaşamın kendisiyle bağdaşmayan, unutkan ikametimizin devasa ayak izine tepkiler olabilir.

5. BİR KALINTILAR TOPLULUĞU

Tek bir söz edilmeden,
iletilir öz.

...

Zamansız açık uzayda toz,
akıyor, deniz kabarcıklarını köpürtüyor
kâh sığ, kâh derin, toplanıyor, dağılıyor.
Binde bir, binin yekûnunu içerir.

–Sikong Tu, “Örtük Tarz”

{{Komünal konfigürasyonlar:

1. Toz topakları yumak halindedir. Birkaç saç teli, hayvan tüyü veya kumaş iplikten ibaret altyapının etrafında birikirler. Anlık bir yoğunlaşma.
2. Toz bulutları dağınık atmosfer olaylarıdır. Bir diasporayı andırdıkları da söylenebilir. Yayılan, giderek büyüyen bir doyum.
3. Toz katmanları dengeli, eşit, demokratik, eşitlikçidir. “Grilerini griyle boyarlar.” Hiçliğe durmadan düşme hissiyle birleşmiş, yine anlık olan sükunet.}}

{{Toz sözcüğü, özsel birliğin uyandırdığı sınırlamaların dışında, bir ismi ve bir fiili, nemi ve kuruluşu, kozmosu ve bir

stüdyo daireyi bir araya getirmesi hasebiyle, daha en başından bir anlamlar topluluğudur.}}

{{Bitkiler ve hayvanlar, başkalarının deri hücreleri, madenler, kozmik enkazla, giysi iplikleri vs. ile birlikte, toza, toz olarak atılmış, birlikte ziyan olmuşuzdur. Bu gelişigüzel tertip nerede başlamakta, nerede bitmektedir?}}

{{*Kant'a göz kırparak. Tozlu topluluklar iki etkenin bir araya gelmesi sonucu ortaya çıkar:*

1. Deri, kumaş, kitap cildi, yanmış göktaş parçacıklarının vb. birbirine girmesiyle.
2. İnorganik teşekküllerin ve hattâ tüm evrenin entropisiyle birlikte, insanların, hayvanların, bitkilerin izlerinin üst üste binmiş yenilenme ve/ya çürüme döngüleri.

Bunlar (hanedeki) tozun uzaysal ve zamansal olanaklılık koşullarıdır. Tozun transandantal bir estetiği üzerine kafa yorulup geliştirilmeyi bekliyor.}}

{{Hiçbir şey, hiç kimse, toz topluluğuna kasten, iradi bir edimle katılmaz. Var olan diğer her şey ve herkesle birlikte bizler de tozda yığılırız. Toz toplandıkça, bizim parçalarımız da ona katılır, ta ki gün gelip de bütün bedenimiz ona kapılana kadar. Shelley'nin sözleriyle: "Önce hazlarımız ölür–ve derken/umutlarımız ve sonra korkularımız– bunlar/öldü mü, borç ödenmiştir artık/Toz toz ister– ve bizler de ölürüz."⁵⁰}}

{{Tozlu toplulukları birbirine bağlayan bağlar üzerinde durmalı. Genellikle, ilişkiler şeyler arasındaki ideal bağlantılardır. Buradayım, köpeğim de burada, ama aramızdaki ilişki nerede? Peki bu kâğıt ile kalem arasındaki ilişki? Yahut parmak uçlarım ile bilgisayar klavyesi arasındaki ilişki? Hiç kuşkusuz,

uzaysal ifadeler daha az soyuttur ama onlar da bizzat ilişkinin dayandığı yerin neresi olduğu sorusuna değinmez. Öte yandan, saç, polen ve kum taneleri arasındaki ilişki*dir* toz. Her bir “bileşen”in anlamı, tozun fani topluluğuna kabul edilir edilmez başka bir bağlama oturtulur. Saç, polen ve kum tanelerinden müteşekkil derme çatma ağ dışında toz yoktur ve bu bileşenlerse tozun ortasında kimliklerinden vazgeçmişlerdir.}}

{{Kitaplar yazarken arada cümle fragmanlarını, cümleleri ve hattâ bütün bir paragrafı keser; “Hurdalar”, “Kalıntılar” veya “Artıklar” adı verdiğim ayrı dosyalara yapıştırırım. Kimi zaman, düşünce tozları içeren bu ardiyeleri ziyaret ederim. Tıpkı fiziksel uzaydaki toz parçacıkları gibi, bir kenara kaldırılmış fikirler de orada sessiz sedasız toplanır.}}

{{Toz nasıl dünyaya gelir? (Bu soru, şu soruya çıkan semantik bir palindromdur: Dünya nasıl toza gelir, yani çözülüp tozlaşır?)

1. Şiddetli yıldız patlamaları gibi kozmik olaylarla.
2. Canlı varlıklar ve cansız teşekküller küçük parçalarını döktüklerinde.
3. Gevşek toprağı aşındıran, ince madde parçalarını havaya kaldıran güçlü rüzgârlar sayesinde.
4. Hızlanan araçlar kuvvetli rüzgârların rolünü üstlendiğinde.
5. Endüstriyel kirlenmeyle.
6. Zaman içerisinde, tozlaşmayla.

Çürüme, bölünme ve maddenin ufak birimlere bölünmesi, maddenin kendini onaylaması ve bolluğudur. Toz, kendinden önceki bir birliğin akıbetidir; izler daima tozludur (ayrıca bkz. 4. Bölüm), ama tozun kendisi bir izdir. Çeşitli kaynaklarından kopan toz unsurları birbirinden yalıtılmış halde görünmez.

Aksine, kendi yeni bağlamlarında bir bütün oluşturlarken, daha büyük bir bütüne dahil olmazlar (ortada gerçekte bir “bütün” yoktur). Toz, kalıntıların, parçacıkların, kesitlerin esnek bir halde takılmasıdır. Organik bir birlik sönümlendiğinde ayakta kalan topluluktur.}}

{{Kümelenme ve dağılma *sıfatıyla* toz: 1) kümelenenin kümelenmesi, 2) dağılanın kümelenmesi; 3) kümelenenin dağılması; 4) dağılanın dağılması; 5) 1 ve 4 arasında kalan ne varsa.}}

{{Virtüel arşivlerde, mesela elektronik kitaplar raflarımı hâlâ dolduran ciltleri yerlerinden ettikten sonra, toz toplulukları var mıdır? Toz üreten sayısız başka kaynak halen var olsa da varoluşun virtüelleşmesi, toz-suz bir dünya yanılırsamı uyandırıyor. “Virtüel gerçekliğin” yayılması, evvela, tozun azaldığına dair epey bir toz serpiştiriyor gözümüze. Virtüel gerçekliğin yarı saydam ekranlarının arkasında ne kadar da endüstriyel kirlilik saklı ve yer değiştiriyor! Toz-suz yaşam rüyasının nihayet gerçekleştiğine inanmak için ne kadar tozun üremesi gerekir!}}

{{*Olmayan bir şömiz için*. Tozdan toza, ikisinin arasına hiçbir şey girmemeli! (“Tozdan toza” sözü, kalıntılar topluluğunu şekillendiren mevcut tek ilke değil mi, buna ilke denebilirse tabii?}}

{{“Bizim yıldız kümemiz toza gömülüdür.” Nelly Sachs⁵¹}}

{{Tozun şekilsizliği açıklığının görsel neticesidir: Üzerine kurulduğu veya üzerinde uçtuğu bulutlara, yumaklara veya katmanlara hep daha da fazlasını ekleyebilir; yine unsurlarından ayrılmaya, onları bırakmaya da hep hazırdır. Ne var

ki açıklığı, hayali ilişkilerin ısıdığı veya kesiştiği düğümlere dayanan bir ağın açıklığına benzemez.}}

{{*Foucault usulü. Kelimeler ve Şeyler'e göre, on altıncı yüzyıl Avrupa'sında dikkate değer dört tür benzerlik vardır: convenientia, aemulatio, analogi ve sempati.*⁵² Bunların her biri belli bir gruplaşmaya tekabül eder:

- *Convenientia* şeyleri uzayda birbirlerine yakınlıkları üzerinden bir araya getirir.
- *Aemulatio* ayna etkisidir; misal, bu sayede yeryüzü göğü yansıtır veya yukarıda bulunan aşağıda bulunanı yansıtır.
- *Analogi*, bileşenlerin parçaları arasındaki doğru oranı ölçer.
- *Sempatiler*, ortak bir niteliğe sahip olan şeyler arasındaki dinamik çekimlerdir.

Bu dörtlü tipolojiyi toz topluluklarına da uygulayabilir miyiz?

1. *Convenientia pulveris*: Aynı yerde bırakılmış olan hayvan kepeği, ev tozu akarlarının dışkıları, kâğıt parçaları, kumaş tiftiğinin vb. birbirlerine tesadüfi yakınlığı; hızla hareket eden bir hava kütesinin yakınında bulunan küf sporları, bakteriler, polen, kuru toprak ve kum; bir süpernova patlamasından sonra oluşan çöküntünün parçalarının karşılıklı olarak birbirine yakınlığı.
2. *Aemulatio pulveris*: Yüksek ve alçak: kozmik ve hane tozu; göğün tozu yeryüzünün tozunu yansıtır, bunun aksi de geçerlidir.
3. *Analogi/ratio pulveris*: İnsan bünyesinin en temel kısmına, en ham unsurlar tekabül eder (beden-toz-yeryüzü).
4. *Sympathia pulveris*: Benzer, benzeri kendine çeker – yeryüzünün tozu, bedenlerimizin tozunu kendine çeker (bu çekimin ölçeği, gezegenin yerçekim sahasını geride bira-

kır); toz birikir, katman katman veya yumak halinde döner, her daim ayrılmanın eşiğindedir.}}

{{Sorum: Buracıkta, dünyada dirilmeye yönelik Yahudi-Hıristiyan geleneğine mahsus beklentiler pek de sürdürülebilir değildir. Gezegenimizin ne kadar aşırı kalabalık olduğu düşünülürse, kaba hesapla, yaşamış olan 80 milyar insanın etiyale kemiğiyle tekrar hep birden buluşmasının yaratacağı kâbusu havsalamıza sığdırmak bile mümkün değildir. Çözüm: Tozda dirilme (ve birliktelik).}}

{{Toz topluluklarına üyelik kartınızı isteyen olursa, fiziksel varoluşunuzdan başka bir şey göstermenize gerek yoktur. Filyozofların demekten hoşlandığı üzere, bu topluluklara katılabilmenin zorunlu ve yeter-koşuludur bu.}}

{{“Evrende bir başıma, dolanır haldeyim sanki
Ne etkim olur ki. Ellerim,
birbirinden ayrı süzülen toz zerreleri misali,
göğün altında boşa salınır durur.”⁵³
D. H. Lawrence}}

{{Heidegger Yunancada söylev, konuşma, ses, telaffuz anlamlarına gelen *logos* sözcüğünü “toplayıcı toplanma” olarak yorumlar. Toz da aktif olarak hiçbir şeyi toplamadan toplanır. Topluluğu salt toplanma halidir. Aynı kolaylıkla da dağılır, çünkü zorunluluk bağlarıyla parçalarını bütüne tutturan bir özü yoktur. Toz (aynı zamanda bizzat *logos*’un içinde bulunan) anti-*logos*tur.}}

{{Bu satırlar toz topaklarına mı sarılacak? Öyleyse, hangi “altyapılar” etrafında olacak bu? Bir toz fırtınası bulutu gibi mi geçecekler? Düşüncenizi yumuşacık sarıp onun hatlarına

uyum mu sağlayacaklar? Zihinsel bir meskenin köşelerinde, zeminde göze çarpmadan kalmaya devam mı edecekler? Çözülüp büyük ölçüde görünmez ve işitilmez olan zerrelere mi dönüşecekler?}}

{{“Güzelim, biriciğim, kimin umurunda,
Toza karışsak, hiç tanınmadan, unutulmuş bir halde,
Öylece düşsek birlikte,
Birlikte düşsek, derken belki, olur ya.”
Edgar Allan Poe⁵⁴)}}

{{Tozlu kalıntılar topluluğu hiyerarşik değildir, çünkü sistematik sınıflandırma hükmünün ötesindedir. Yaşayan varlıkların yan ürünleri arasındaki farklar, canlı ve cansız arasındaki farklar gibi, toz topluluğunda ortadan kalkar. Burada başka bir devrimci hesap yöntemi vardır:

Kimlikten/özdeşlikten azade olma +
Entropide ve çürümede eşitlik =
Tozlu kardeşlik.}}

{{Apaçık söyleyelim: Toz, anarşik toplulukların sembolü değildir. Onların gerçek, pek gerçek ululaştırmasıdır.}}

{{Birlik olmaksızın (Corlett) ve ortak-bağışıklık olmaksızın (Esposito), bir topluluk *tozdandır*. Bu şu anlamlara gelir: a) *Tozdan* yapılmıştır, b) *toza* aittir, c) *tozda* ürer, d) dahiliyet kipini *tozdan* öğrenir ve *toza* dahil olur. Tozdan müteşekkil bir topluluğun belli bir ulusal, kültürel, hattâ türsel niteliği yoktur. Toza ait olduğundan, dünyaya sahip değildir ama *a priori* daha önce üretilen atık tarafından temellük edilmiştir. Tozdan gelen bu topluluğun belli bir kökeni yoktur; soyu en iyi ihtimalle, tozlaşmış izlere geri götürülebilir. Toz mahiye-

tinde, toza dahil olan bu topluluk uzayda ve zamanda toz sahalarını kateden, gelgeç, tesadüfi ama tamamen maddi olan bağlantılara dayanır.}}

{{“Şimdi hiçbir şey hissetmiyoruz – bizde kalan yegâne şey toz ve küller.” Andrey Platonov⁵⁵}}

{{*İleri geri.* En iptidai topluluk hissi birlikteliktir. Ailede, dostlarla veya meslektaşlarla, bir devlette veya yeryüzünde bir aradayızdır. Öte yandan başkalarına her an çözülecek kadar esnek ve kırılgan bağlarla katılırız; onlar bize, biz onlara. En yakın ilişkilerimizde bile (örneğin, ölüm aramıza girdiğinde). Bu ihtimalin farkında olduğumuzda, aramızdaki boşluk sayesinde nihayet birbirimizle karşılaşma ve birlikte olma şansına sahip oluruz.

Toza geri dönelim! Onda farklı anlamlar, ölçekler ve parçacıklar toplanır. Ama bu birliktelikte bir andan diğerine sürmesi kesin olan hiçbir şey yoktur; anlamları, ölçekleri ve parçacıkları her daim altüst olup dağılabilir. “Daha yüksek bir birlik”te benin ve başkasının kaynaşmasını bu kadar etkin bir biçimde engelleyecek, başka bir başkalarıyla birlikte olma hali tahayyül edemiyorum. Mânâsız veya samimiyetsiz olmak şöyle dursun, tozda birliktelik, bir *ilişki* kurmak için olmazsa olmaz olan nefes alma sahası bırakır.}}

{{*Anının anısı.* Kalıntılar topluluğunda yas işinden ne kalır elimizde? Yasın nesnesi, bizim için geri dönüşü olmaksızın kaybolmuş bir varlığın kimliği/özdeşliğidir. Bir şey, “o şey”in kopup geldiği geçmiş bir kimlikten sıyrılıp ayakta kaldığında, ortada tutulacak bir yas yoktur. Tozu can çekişen gerçekliklerle bağdaştırmaya devam edeceksek, ilan ettiği sonluluğun

yas tutma işini içermediğini anlamamız gerekir. En iyi ihtimalle, yas tutma anısını çağrıştıracaktır (veya buna isterseniz, “anının anısını” deyin.}}

{{Bir toz topluluğu, temasta olmanın esas sahnesi ve zeylidir.}}

{{Bir topluluğa dahil olmak için kişinin bu topluluğa dahil olan başkalarıyla (veya başka şeylerle) ortak bir yanı olmalıdır. Toz toplulukları en basit ortak özelliği varsayar: Maddilik. Maddi teşekküllerin vadesi belli varoluşundan ve bizzat maddenin dayanıklılığından doğarlar. Toz tam da şeylerin sonsuz sonluluğu ile maddenin sonlu sonsuzluğu arasındaki farkta birikir.}}

{{*Tekinsiz hesap*. Toza bilmeden teslim ettiğiniz şey, sizde eksik olan bir şey değildir. Yani, o zamana değin, bedeninizin tamamı onunla birdir. Başka bir paradoks: Toz hem en yüzeysel hem de en elzem olanlardan bir topluluk kurar.}}

{{İngilizce topluluk anlamına gelen *community* sözcüğünün başındaki com- öneki Latince “ile/birlikte” anlamına gelen *cum*’dan gelir. “Birlikte”, “birliktelikten” daha esastir. Tozda, darmadağınık haldeki malzemeler birbiriyledir ama ne bütünle birliktedirler –haddizatında bir bütün yoktur– ne de kendileriyledirler. “Birlikte” olduğu kadar birlikte de “olmayan” bir toz topluluğu, bir *semunity*’dir (yani Latince *sine* veya *se* sözcüklerinden oluşturulmuş bileşik sözcükle = -(olmak) sızın.}}

{{“Hakiki” sonsuzluk: döngüsellik, tamamlanma:
-Tozdan toza.

“Kötü” sonsuzluk: Hiç tamamlanmadan, sonsuza kadar giden düz bir çizgi:

- Tozdan toza, toza, toza, toza, toza, toza...

Kalıntılar topluluğunda “hakiki” sonsuzluk “kötü” sonsuzluktan ayırt edilemez. Çember düz bir çizgi oluşturacak şekilde açılır. Çizgi çember oluşturacak şekilde eğilir. Karşıtlar kesişir. Diyalektik olmayan bir şekilde.}}

{{*Dayanışma & ortak bir tasarı.* Tozda birlikte. Toplanmak: Tozda. İçinde toplanmak: Tozun. Toz toplamaya. ... için toz toplamak.}}

{{Tek tek pek görünmeyen birbirine tutunmuş toz zerreleri, geçici olarak silinse de öylece süpürülemez. “Birlikten kuvvet doğar” deyişi her şeyden önce “sayıca görünür olmak” anlamına gelir. Toz zerreleri bir araya geldiklerinde görme alanımıza girer; ayrı ayrı olduklarında, bu alanın dışındadırlar. Toplumsal veya ekonomik bir yığın olarak ele alındığında, insanlar için de aynısı geçerlidir. Sokaktaki yalnız bir dilencinin aksine, “ayaktakımı”nı, “çokluklar”ı, bir “pleb” kitlesini (“yüzde 99” mu demeli yoksa) hafife almak artık pek mümkün değildir. Bunların tertipleri her türlü organiklikten yoksundur. Aslında toprakla, doğdukları yerle, aileyle, sıkı sıkı kenetlenmiş bir toplulukla bütün organik bağların yıkılmasının yol açtığı sefalet ve perişanlıktan doğarlar. Toz tam da dağılarak bir araya gelme yoluyla birikir.}}

{{“Arkadaki tozu
birleştirmek istedim öndeki çarkla.
Ama sesler dizilişini yitirdi.
Bilyeler gibi düştü yere.” }}

[The Dust behind
I strove to join
Unto the Disk
before—
But Sequance
ravelled out of
Sound
Like Balls opon
A Floor—]⁵⁶
Emily Dickinson⁵⁷

{{Topluluk bir iletişim alanıdır. Kalıntı topluluklarında, tozda veya tozdan toza iletilen şey nedir? Bir rimel tozda karıştığı kanepenin mini minnacık suni deri parçalarına sözsüzce nedir? Hiçbir sınıflandırma sisteminin hesaba katmadığı bir toplanma ihtimalinin yanı sıra, (hısımlık yoluyla birbirlerine ve fark edecek kadar umursadığımızı varsayarsak, bizlere) sonluluk *ve* hayatta kalmayı, sonsuza kadar kaybolmuş gibi görünenin ölümden sonraki yaşamını iletirler.}}

{{Aforizmavari kesitler düşüncenin toz zerrecikleridir. Bir araya üşüşür, aynı şekilde kolayca birbirlerinden uzaklaşırlar. Bu kitabın tamamını, “anlamı”na hiç dokunmadan iki aforizmaya sığdırabiliyorsak bunun nedeni şudur: Önünüzde duran metin her şey olabilir, ama sıkı sıkı örülmüş bir kumaş asla; tam aksine, çözülmüş iplikler, zerrecikler, kırıntılar, *nano* deneyim kırıklarıdır. (Theodor Adorno’nun *Minima Moralia*’sının alt başlığı “Sakatlanmış Yaşamdan Yansımalar”dır. “Sakatlanmış Bir Ölüm Sonrası Yaşamdan Yansımalar” ise okumakta olduğunuz kitaba uygun bir altbaşlık olurdu.) Elinizde tutmakta veya bilgisayar ekranında taramakta ol-

duğunuz *Toz*'un malzemeleri, düşüncenin vuku bulduğu ve tam da vuku bulurken dağılıp, düşüncenin ele avuca sığmaz müstesnalığını, boşu boşuna, dile getirmeye çalışan iddialara, önermelere, tezlere dönüştüğü zamanların ve yerlerin kalıntılarıdır. (Düşüncenin öznesi ve nesnesi olarak) düşünen *toz/tozu* düşünmek.}}

{{*Topluluğun komünyonu. Tozu boylamak.*⁵⁸}}

((*Zamansız Düşünceler*'de Nietzsche tarihsel anlam yükünün bugünün insanının musibeti olduğundan yakınır. Aşırı hafıza ve gelenek yaşamı boğar. Sokrates öncesi düşünürlerden günümüze, tüm entelektüel *toz* toplulukları kabarmış ve ağırlıkları bilincimize binmiştir (Sokrates öncesi düşünürlerse kendilerinden öncekilere “eskiler” demiştir!). Bu topluluklar epey kalabalık olduğunda, ortalarında boğulur, tozlarını düşüncemizin ciğerlerine çekeriz. Yirmi birinci yüzyılda Nietzsche'nin sorunu tersine çevrilmiştir; bugün ortada bir tarihsel anlam kıtlığı vardır. Kitleli iletişim çağı bizi 1990'ları eski tarihin parçası gibi görmeye yöneltiyor. Bu açmaz, modernitenin marazına nazaran pek öyle tercih edilebilir gibi değildir. Entelektüel *toz* toplulukları pek ender olsa da, bunlar aşırı kalabalık olanlardan daha az boğucu değildir. “Bu daha önce yapılmıştı” farkındalığıyla felç olmak yerine, neyi tekrarladığımızı neyse ki bilmeden, hareket ediyor ve atalarımızinkinden çok daha kötü hatalara düşüyoruz.

Hamiş: “Entelektüel *toz*” derken, maddi şeylerin aksine, ideal nesnelerin *ideal olarak* *toz-suz* olduğu tezini çiğnemiyorum. Aklımda düşünmenin ve bunun ürettiği kalıntı topluluklarının maddiliği var.}}

{{*Her şey ve hiçbir şey.* Toz her şey ve hiçbir şeydir, var olan her şeyden parçacıkları alır ama bu parçacıklara yeni bir biçim bahşetmez. Toz, her şeyin, dönüşmek üzere olduğu hiçle hasbıhal ettiği araçtır.}}

6. SADECE TOZ, ADİL TOZ

Yola düşeceğiz,
Atalarımız artık olmadığında!
Orada tozlarını (*leur poussière*)
Ve erdemlerinin izini bulacağız.

–Fransız Marşı, “La Marsellaise”

salt olan ve adil olan

Sadece toz. Bu hiçe-yakının yanı başında başka hiçbir şey yok. Bu satırlarda ve satırların aralarında dikkatimizi çeken ve hattâ dağıtan ondan başka bir şey yok. Ama bir de sözcükler var. Bunlar arasında bir o kadar önemli olarak *toz* (veya *toz alma/tozla(n)ma*, ki her şey bununla başlamıştı) ve *sadece* [just] sözcükleri vardır. İsimlendirdiklerinden muhtemelen çok daha fazlasıdır bu sözcükler. Zamanın her şeyi amansızca un ufak edişini başımdan savmak için mi onlara tutunuyorumdur? Sadece tozdan gayri bir şeylerin kalacağını umarak?

“Sadece toz” derken veya yazarken, aynı anda birden fazla şeyi kastediyorum. Birincisi: Teklik. Her şey, varlıkların büründüğü biçimler defilesine rağmen, sadece tozdur. (İlki kadar aşikâr olmayan) ikincisi: Adalet. Toz adildir çünkü varlıklara onların olanı iade eder, onları maddenin engin-

liğinde doğru yerlerine koyar. Bu şekilde ifade edildiğinde, İngilizcedeki *just* sözcüğünün iki anlamı –salt varoluş olgusu ve tarafsızlık normu– üst üste biner. Her şeyi kendi sınırları içerisinde tuttuğu, idealleştirmenin yarattığı çarpıtmalardan onları koruduğu ölçüde, saltlık [mereness] adalet demektir. Şeyleri, mevcut halleri ışığında zaten ait oldukları varlık alanlarına göre tasnif ettiği ölçüde, adalet saltlık demektir. Adaletsizlikse, şeylerin uzaysal-zamansal varoluşuna kendileri dışında katman katman anlam eklemektir. Bu üst üste bindirme karşısında, fenomenolojik indirgeme (*epoché*) temel adalet özlemidir.

Kendimizi daha henüz içinde bulduğumuz kavşakta ihtiyatla yavaş yavaş ilerlemeliyiz (“... kendimizi daha içinde *henüz* bulduğumuz” [we have *just* found ourselves] bizlere İngilizcedeki *just* sözcüğünün üçüncü, zamansal anlamını anımsatır; bir olayın üzerinden çok az zaman geçtiğini ima eden anlamını. Yarım saniye kadar önce olmuştur ve hâlâ kulaklarımızda çınlamaktadır veya tadı hâlâ damağımızdadır. O halde, bu üç anlamıyla [sadece/adil/henüz] tozdan bahsettiğimizde, mevzubahis olan şey insan yaşamının ve belki de insan-dışı varoluşun da kayboluşudur. Tozdan daha henüz ortaya çıktık ve ona dönmek üzereyiz.) Saltlığın adaleti eşitliğe yakınlığından kaynaklanır. Salt lamba ve salt ot sapı aynı şey olmasa da, her ikisi de, salt oluşları gereği, onları olmadıkları bir şeye tabi kılan metafizik manevralardan korunurlar. Salt lamba ve salt ot sapının onları genellikle soktuğumuz hayalî kalıplara uyması gerekmez. Kendileriyle büsbütün örtüşmeksizin, bir kimlik/özdeşlik veya kendiyile aynı olma hali oluşturmaksızın (metafiziğin salt şeylere dayattığı en berbat idealleştirmeler, haksızlıklardır bunlar) kendilerine daha çok eşittirler.⁵⁹

İlk bakışta, lamba ve otun ve köpeğin ve insanın sadece toz olduğu iddiası, salt heterojen varoluşlarının ötesinde başka bir şey olduğu görüşünü canlandırır. Sanki toz ortak tözleri, aralarındaki farkı geçersiz kılan, yüzeyselliklerini ifşa eden ortak ve yapılandırılmamış temelleridir. Gelgelelim derinlik tam da şeylerin yüzeyinde yetişen, sonluluklarında oldukları halle birleşen tozda olmayan şeydir. Aslen yüzeysel olan toz, onun içine düşen şeylerden soyutlanamaz. Çürümenin homojen kalıntısı değil, tek tek bütün varlıkların zaman boyunca gerçekleştirdiği müstesna seyahatlerin uzaysal bir tanıklığı, mahrem bir izdir.

Sadece tozu yanlış betimleyen başka pek çok görüş ortaya çıkabilir. Mesela, saltlık banallik derekesine düşebilir ve atfedildiği şeye değersizlik isnat edebilir. Bir şeye “sadece öyle” değişiminde bir nebze hayal kırıklığı vardır, “burada hiçbir şey olmuyor ya da pek bir şey yok,” demiş oluruz kabaca. “Sadece öyle” (mesela, sadece toz), gözden çıkarmak için en başta onu yeter derece dikkate almak gerekse de, bir olay veya varlık sayılmaz. Şeyleri böyle değerlendirdiğimizde, varoluşlarını olumlar, aynı anda da onlarla daha fazla iştigal etmeyi reddederiz. Sadece tozdur işte, bu konu üzerine başka da bir şey denemez. Konu kapanmıştır.

Genellikle salt şeylerden tatmin olmayışımızın nedeni gündelik hayatta ulaşamadığımız derinliğe hasret oluşumuzdur. Kendi sınırları içinde dünya dar ve kusurlu gelir. Fantazilerimiz ve yansıtmalarımızdan mahrum haliyle, beklentilerimizi karşılamaz. Saltlık yoksunluk gibi gelmeye başlar – görelî karmaşa yokluğu, takdire şayan olmama vb. Sönük rutinimizden daha çekici başka bir dünyanın örtüsünü kaldırmak için bizlere başka bir yönü gösterecek örtük nüanslar

ve gizli işaretler aramaya kalkarız. Toz niyetlerimizin gerçeğe uymayıp uymadığını tartar, saltlığı ise hüsrانlarımızın semptomu olarak meydana çıkar.

“Sadece toz” ifadesinde nihilist bir kayıtsızlık tınısı bulanlar da olacaktır. “Her şey ‘sadece toz’sa, o halde neden canımızı sıkalım?” diye soracaklardır. Ama nihilizme kaymamak için, her şeyi tozla eklemleyen -dır koşacının anlamını sorgulamamız gerekir. Bunun anlamlarından biri zamansaldır. *Şimdi* sadece toz vardır diyemeyiz; *olmak* fiilinin şimdiki zamanı şaşırtıcı bir biçimde bizleri tozun geçmişine ve geleceğine götürür. Bu koşacın ikinci anlamı kurucudur. Toz, var olan her şeyden geriye kalan kalıntıdır ve muhtelif teşekküllerin de temel yapıtaşısıdır. Hayalî okurlarım muhtemelen bu iddialara karşı çıkmayacaktır. Zamansal farkları, biçimsel ayrımları ve karmaşa düzeylerini yerle yeksan ettiği iddia edilen “sadece” nitelmesi karşısındaysa irkileceklerdir. Kısacası, onlara göre sadece tozun gerçekliği yoksuldur ve tek-boyutludur.

Banallik olarak saltlığa dair ontolojik kaygılar, adaletin ve eşitliğin farka kayıtsızlık olarak yorumlanmasına dönük etik-siyasi mülâhazalarla büyük oranda işbirliği içindedir. Bilhassa eşitliğe yönelik sağcı eleştiriler, bu terimi eşitleme pratiğiyle; yetenek, kabiliyet ve liyakat vb.deki bireysel farkları bile isteye göz ardı etmeyle karıştırma eğilimindedir ki bu da pratikte herkes için standart bir mükâfat vermeye tekabül eder. Gereken sosyal politikalar uygulandığında, banallik ve vasatlık hâkim olur, yaratıcılık ve inisiyatif kıvılcımını boğarak bunu en küçük ortak paydaya indirgenmiş toplumun küllerine gömer. Sağ siyasetle hiçbir açıdan bir arada anılmasını tahayyül bile edemeyeceğimiz Hélène Cixous bile, Nelson Mandela’nın hapsedildiği Robben Adası’nı anlatırken eşitli-

ği, tozu ve kayıtsızlığı aynı kefeye koyar: “Daha önceki otuz bin gün gibiydi o gün de, o kadar aynıydı ki, gök ve deniz öyle griydi ki, otuz bin yıl boyunca Robben Adası’nda yeni hiçbir şey olmamıştı. Adada herkes eşit derecede toz toprak içindeydi, herkes umutsuzlukta eşitti.”⁶⁰

Tozda sınıflar veya varlık kategorileri arasındaki farkların önemini yitirdiği hükmü su götürmez. Fakat en ham ayırt edici özelliklerin kaybindan hepten kayıtsızlığa varmak yanlış olacaktır. Tozun her bir bileşeni, uçuşan topluluğuna nevi şahsına münhasır biçimde, kendine mahsus zamansal ritmi ve bünyesi, maddeden çıkma ve ona dönmedeki eşsiz tarzıyla uyumlu olarak bağlıdır. Ancak farkı hiyerarşik organizasyonun dışlayıcı ufkuna yerleştirdiğimiz takdirde adalet, eşitlik ve hattâ toz, nihilizme has belli bir aşağıya çekişi ifade edecektir. Fakat bana kalırsa, taksonomilere ve sınıflandırma sistemlerine sığmayan ince farklara kayıtsız kalmamızın asıl sorumlusu hiyerarşilerdir. Saltlık ve hakkaniyet, kavramsal temellüğe direnen sınıflandırılmayan tekilliği kendine mahsus biçimlerde isimlendirir. Tek kelimeyle, sadece toz.

tozdan toza

Şeyleri kendilerine uygun düşen varlık alanlarına göre düzenleme biçimi olarak adalete atıfta bulunduğumda, hiç de moda olmayan, günümüzde epey unutulmuş olan bir ontolojik görüşe değindim. İlk Aristoteles’in *Fizik* isimli kitabında ele alınan bu argümanın özü şudur: Cisimler doğal yerlerine, bileşimlerinde baskın olan unsurlara dönme eğilimindedir. Taş yere düşer çünkü toprak unsuru onun esas “maddi nedeni”dir.

Ocağın ateşi artar çünkü onun asli yuvası olan göğün ateşi, yerin, suyun ve hattâ havanın bile yukarısındadır. Cisimlerin doğaya uygun hareketleri her şeyin yerli yerinde olduğu, değilse de ontolojik nişine döndüğü dünyanın uyumunu temin eder. Adalet, yerçekimi, termodinamik ve diğer fizik “yasaları” diye bildiğimiz şeyleri de içeren kozmik ahengin ifadesidir. Daha doğrusu, sevginin ifadesidir bu. (Ortaçağ’da Aristoteles’i yorumlayan İbn-i Sina, cisimlerin doğal yerlerine eğilimini ve oraya çekilmelerini gayrişahsi, evrensel sevginin işaretleri olarak görmüştü.)

Bu mükemmel sistemde, toza ayrılmış bir bölge yoktur.⁶¹ Toprakla bağlantısına rağmen toz hava akımlarına kapılıp uçabilir. Ne ölüm ne de yaşam kategorisine tamı tamına uyar; ereksel bir dünya düzeninde hiçbir gayesi yoktur, hiçbir amaca hizmet etmez. Aristoteles’in sisteminin parametreleri uyarınca, doğası, *contra natura*’dır. Kimlik/özdeşlik sınırlamalarının dışında ve totoloji kisvesinde, kendine doğru ancak kendine hepten başka olarak meydelebilir: Tozdan toza. Bu da belli bir zamanda pek çok yöne doğru genişlediği anlamına gelir çünkü her alan aslında “sadece” tozdur. Onun vasıtasıyla her şeyin kalıntısı (tekil) her şeyin kalıntısına (evrensel) bağlıdır. Toz, zaman zaman ereksel düzeneğin tekerine çomak sokabilen akıl sır ermez bir gölge ekonomi işlerir.

Enerjisini fosil yakıtlardan alan endüstriyel üretim kendi standartlarına göre iyi işlediğinde, çevreyi kirleten yan etkileri yüzünden toz miktarını artırır. *Homo faber*, tozdan toza seyahati hızlandırır ve küreselleşme çağında gezegen boyutlarında toz kaldırır. Kasıtsız ve istenmeyen toz üretimi, ekonomik faaliyetin açık amacı olan mal imalatına gölge düşürür.⁶² Tozun gölge ekonomisinin etkileri, dünyanın ereksel işleyişinin

etkilerinden çok daha kapsamlı bir menzile eriştiğindeyse çevre krizi taşma noktasına ulaşır. Gezegen boyunca tozdan toza sürüklenme, taşın yere veya bitkinin güneş ısısına ve ışığa meylini sollar.

1559 yılına ait Dua Kitabı'nda, "tozdan toza" diye tercüme edilen tabirin Latince orijinali olan *pulverem pulveri*'ye dair, kurtarılma ve diriliş vaadiyle daha cömert bir okumaya işaret edilir. Cenazeye katılan yas içindeki yakınları merhumun mezarına bir avuç toprak atarken, metinde rahibin şunları okuması söylenir:

Sevgili kardeşimiz merhumun ruhunu inayetiyle teslim almayı yüce Tanrımız buyurduğundan, bedenini toprağa, toprağı toprağa, külleri küllere, tozu toza adıyoruz ve ebedi yaşama kavuşmak üzere Efendimiz İsa Mesih vasıtasıyla dirileceği vaadine gönülden iman ediyoruz. Efendimiz İsa Mesih, her şeye hükmetme kudretine sahip aziz emeğiyle, bizim kıymetsiz bedenimizi kendi fevkalade bedenine ben-zetsin.⁶³

"Bedenini toprağa adamak" nasıl olur da "dirileceği vaadine gönülden iman etme"ye giden yolun taşlarını döşer? Ölüm ile diriliş arasında kalan üç formül –"toprağı toprağa, külleri küllere, tozu toza"– birbirine çok benzer gibi görünse de, beden bir birine zıt akıbetlerine işaret ederler. Bir yandan, "toprağı toprağa", Aristotelesçi çerçevede doğaya uygun olarak yerli yerine geri koyma hareketini mahmuzlar; öyle ki, topraktan olma insan bedeni asli unsuruna geri döner. Aynı aynıyla birleştiğinde, makro düzen kendini yeniden yapılandırır. Öte yandan, "tozu toza", unsurlar arası bu döngüyü bozar. Her şey sülümanken sadece kısa bir süreliğine bir yerde yerleşik kalan toz, birdenbire döne döne havaya kalkabilir. Dolayısıyla, toz

maddenin manevileşmesini alegorileştirir. Toz, yerinde duramaması ve yaşam ile ölüm arasındaki sınırları yapı sökümüne uğratması hasebiyle, diriliş umudunu yansıtır. (Toprağa gübre olan küllerden bitkilerin yetişmesi umut verici benzer bir manzarayı akla getirir). Topraktan yapıma olanın kendi evi olan toprağa dönüşü aynılığı pekiştirse de, küllerin küllere ve tozun toza dağılması özdeş-olmayana özdeş-olmamayı, başkaya başkayı ve “ebedi yaşam”a ölümü teslim eder. Ölümlü, çürümekte olan bedenin ihtişamlı bir bedene dönüşmesi, İsa’nın kurtarıcı gücü sayesinde, onun “her şeye hükmetme kudretine sahip aziz emeğiyle” *contra natura* ilerler. Dirilişi sağlayan “aziz emek”, bütün şeylerin zerresinde kalıntılarını özenle kucaklayan ve havanın ruhvari sahasına hafif toprağı salan tozda, daha az ihtişamlı bir yoldan da olsa, önceden izlenir.

Tozun ve gübre olan küllerin hafiften bizi kurtarma ihtimali olduğunu kabul etmek cazip gelse de, böyle yaparsam dinin, ekonominin ya da metafizik felsefenin odunlarıyla yeryüzünün yakılıp kurban edilmesini meşrulaştırma riskiyle karşı karşıya kalacağımın epey farkındayım. Ancak ve ancak dünyevi fanilik mutlak kesinlikten ayrı tutulduğu takdirde, ölüme bir nebze hakkaniyet teslim etmeyi kabul eden farklı inançlar var.⁶⁴ Dünyanın saltlığı ve kırılğanlığıyla uzlaşmazsak, (bizleri ne kadar hayal kırıklığına uğratsa da) elimizde *sadece* bu dünyanın olduğu, bundan başka bir dünyanın olmadığı iddiasını kabullenmezsek, onu daha üst bir gerçeklik, daha mükemmel bir varoluş veya sonsuz yaşam vadeden boş hayaller uğruna feda etmeye devam edeceğiz. İnsanların yeryüzünde gerçekleştirdiği eko-sistem ve yaşam formları katliamı, nihayetinde Ruh içerip olumsuzlayarak aştığı –auf-

gehoben– doğada kendini tanıyabilsin diye, salt verili olanı kendine verili olana dönüştürme uğruna yaratıcı bir yıkım diye kolayca açıklanabilir – tozun “kurtarıcı” diye okunmasına dair endişelerim de bundan ileri geliyor. Sırf yirminci yüzyılda “havaya toz halinde binlerce ton toksik metal salan” “fosil yakıtların, eritilen metallerin ve atıkların yakılması”nın öz-gürleştirici potansiyeli nerededir?⁶⁵ Tozu tozdan ayırmak, pek çok toz türünü elemek, daha hoş, şairane veya kurtarıcı olmaya layık olanları seçebilmek mümkün müdür? Yahut bunun yerine, (bu esnada bedenlerimizdeki her hücreye, canlı bütün varlıkların organizmalarına nüfuz etmiş olan) en çirkin, en zararlı veya geri döndürülemez toz tortularında, insan tarihinin en acınası yansımalarını değil de anahatlarını mı görmeli? O halde, tekrarlayacak olursak, kurtarıma düşüncesine layık olan belki de yegâne şey, kurtarılamaz olandır.

toz devrimleri

Semantik ve fiziksel istikrarsızlığı düşünüldüğünde toz tahakküm ve tabiyet ilişkilerini baş aşağı eder, bunu öyle bir raddeye getirir ki sonunda bir devrim sembolüne dönüşür. Bu anlaşılması kolay bir çağrışımdır çünkü devrim [revolution] toz gibi değişken ve istikrarsızdır.

Revolútiō geriye çekilerek döner; esasen muhafazakârdır ve tekerleğin veya bir gökcisminin kendi yörüngesinde dönmelerini tanımlar. Platoncu “sonsuzluğun hareket halindeki imgesi” ve Aristotelesçi şeylerin “doğal yerleri”ne doğru geri akışı benzer bir güzergâhta ilerler. Devrim şu anda aşına olduğumuz siyasi anlamı çok sonraları kazanmış ve bir hükü-

metin devrilmesine işaret etmeye başlamıştır. 1343 yılında İtalyan vakanüvis Giovanni Villani “in così piccolo tempo la città ebbe tante novità e varie rivoluzioni” (bu kadar zamanda, şehrimiz pek çok yenilik ve çeşitli devrimler geçirdi”⁶⁶) diyerek “devrim” kelimesine siyasi anlam yüklemişti. Toz gibi devrimci değişim de geçmişe gerilemeden tutun yepyeni olanın akınına varıncaya dek çeşitli zamansallıklar içerir. Belki de *tante novità*, yani “pek çok yenilik” gibi gelen şeyin, hepten unutulmuş, başka koşullarda yeniden yaşanan geçmiş bir olay olduğuna işaret ediyordur.

1620 yılındaki vaazlarından birinde John Donne “toz devrimleri”nin bu ilginç ikili çağrışımına değinerek siyasi ve kozmik boyutlarda bir ağ örmüştü. “Bıçak, mermer, deri ve beden yerin dibini boyladı, ayaklar altında çiğnendiler, mahvoldular, toz devrimlerine ne olur kim bilir?” Donne’ın sorusunun cevabı bellidir. “Kralların yolundaki toz, kralların mezarını kaplayan toz, her ikisi de Kral Tozu’dur ya da hiçbiri öyle değildir; yer değiştirebilir; toz devrimlerine ne olur kim bilir?”⁶⁷ Mademki, ne olduklarından bağımsız olarak, maddi şeylerin kaderi –“bıçak, mermer, deri ve beden”– yerin dibini boylamaktır, o halde aralarındaki hiyerarşi lüzumsuzdur. Toz, ister organik ister inorganik olsun bütün bedenlerin kaderidir. Devrimleri, bir zamanlar ortak bir sonluluk çerçevesinde, mermerin, derinin vs. parçası olan unsurların rotasyonlarıdır.

Donne yine de (fiili veya kuvve halindeki) tozdan başka bir şey olmadığı fikrini reddeder. Beden ve ruh arasındaki hiyerarşik eşlemeyi muhafaza etmek arzusundadır; buna göre ruh dünyevi seyahatinde bedeni kollamaktadır. “İsa Mesih’in ölü bedeninde bile,” der, “babasının hükmünden bir dirhem, peygamberlerin gelecekte haber veren bir cümlesi bedenini

çürümekten korudu.”⁶⁸ Ruh ile bedensellik arasındaki muazzam fark olmasaydı (sonlu varoluşun dışarısında metafizik veya teolojik inşaların müdahalesi *vasıtasıyla* oluşan bir farktır bu) toz devrimleri önlerine çıkan her şeyi, bıçağı, mermeri, deriyi, kralı hiç gecikmeden silip süpürürdü. İlahi Söz maddenin “çürüten” akışına karşı geçici bir önlemdir.

İnsani bir hükmünse toz karşısında gücü yoktur. Donne, dünyada siyasi otoritenin cisimleşmiş hali olan kralı onun başkalaşımından muaf tutmaz. Maddi her türlü mühim ayırımdan yoksun olan yüksek, her daim alçalabilir, alçak da yükselebilir. Şimdi sokağın tozunun üzerinde taşınan hükümdar, yarın pekâlâ kendini mezarda tozun toprağın altında bulabilir. “Kralların tahtındaki toz, kralların mezarını kaplayan toz”, maddenin öğütülmesinin kozmik ritmini siyasi tarihin üzerine bindiren bir rotasyonda “yer değiştirebilir.” Hükümdar “doğal” yoldan ölmeyip de çoğu kez kralın öldürülmesiyle son bulan toplumsal ayaklanmalar veya devrimci çalkantılar yaşansa da (Donne’ın vaazından yirmi dokuz yıl sonra böyle olmuş, İngiliz Devrimi’nde I. Charles’ın boynu vurulmuştur), bu şema geçerliliğini hiç yitirmez. Hükümetin şekli ne olursa olsun, onu yerinden eden devrimler de toz olacaktır. “Kral öldü! Yaşasın kral!” sloganı bir hükümdardan diğerine geçişteki kritik anları olduğu kadar, genel olarak otoritenin karşılaştığı türlü türlü sorunları ve bu otoritenin yeniden normalleştirilmesini de anlatmaya uygun düşer. Bir hükümdardan diğerine geçişte yaşanan kısacık arada, ölüm ile yaşam arasında, ilk ünlemden ikinci olumlamaya kadar geçen sürede veya birbirine rakip siyasi rejimler arasında, iktidarın ta kendisi mevzubahis edilir ve bu iktidarın tozu alınır. Kalıcılığı kesin olmayan bu iktidar potansiyelinin ta kendisi (ik-

tidar olarak iktidar) taptaze bir takviye veya yeni bir yönetim beklerken sarsılır.

Tozun kaçınılmaz olarak dağıldığı hesaba katıldığında, onun devrimlerinin çalkantılar ve kaosla dolu karmakarışık işler olduğu görülür; gökkürelerinin düzenli rotasyonlarıyla hiç alâkaları yoktur. Tozun *yükselmesiyle* veya *kalkmasıyla* oluştuklarını söylemek mümkündür, ki bu ifadenin üç anlamı vardır: (1) Siyasi topolojide değişim, altta olanın (tozda, toz olarak yaşayanların, “dünyanın süprüntüleri”nin) yükselmesi ve üst sınıfların alçalması; (2) değişime yönelik geçmiş umutlarının dirilmesi (“bedenin yükselmesi”nde olduğu gibi); (3) tozun yerden havaya göçmesi, vaktiyle katı bir yüzeyde durmakta olan kalıntıdan bir bulutun kalkması. Siyasi deprem o kadar radikaldir ki (1) yukarıya doğru toz gayzerleri göndererek yer-gök eksenini yeniden şekillendirir (3) ve geleceğe boşa çıkmış özelemler göndermek suretiyle zamanın akışını tersine çevirerek (2) geçmişi önümüze alır. Hem zamansal hem de uzaysal açıdan, tozun yerleşme ve yükselme, durma ve uçma ritmi, statüko ve isyan arasındaki ilişkiyi tarif eden metaforları zenginleştirir.

Rus devrimci Georgiy Plehanov proleter ayaklanması, kalkan tozla karşılaştırır. Ona göre, “proleterlerin dağılık bireysel mücadeleleri... güçlü, tek bir toplumsal kuvvetin moleküler hareketidir.. Proleterler sömürgeci gözlerine kaçan ‘insan tozu’dur.”⁶⁹ Plehanov, devrimi insan tozunun uyandırdığı rahatsızlık olarak görmekte haklıdır. Bu ifade, devrimci mücadelelerin dağılık birliğini; mikroskobik, dolayısıyla önemsiz çöp diye görülerek ıskartaya çıkarılanların dönüşünü; ezilenlerin ölüm-sonrası halini; ve bu çalkantının “sömürgeci” üzerindeki boğucu, gözleri kör edici etkisini

vurgulamamızı sağlar. Devrimlerin iyelik ekinin iki anlamıyla da tozdan olduğunu öne sürer: Nesnel ve öznel dirler, “insan tozu” olarak vuku bulur ve bu sayede alevlenirler, ki bu da Lukácsçı tarihin özne-nesnesinin (bütünlük hariç) başka bir yüzü veya yüzeyidir.

Plehanov’un söylemi, büyük ölçüde kendine rağmen, devrimlerin trajik sonucuna da ışık tutar. Bizleri toza indirgeyen ekonomik, siyasi, kültürel ve zamansal doğrama makinelerinin kurbanları için her şey çok geç olmuşken, adalet talebini dillendirdiğini ortaya koyar. Çalkantıda gözleri yanan sömür- genlerin insani bir yüz takınmaya devam etmelerine imkân verir. Bir sürelik kargaşa döneminden sonra, tozun öyle ya da böyle oturacağını, işlerin genellikle birkaç kozmetik değışikliğin ardından normale döneceğini gösterir. Radikal siyasi hareketlerin tarihine veya döngüsel çalkantılara işaret eden “devrim” sözcüğünün etimolojisine aşına olanlar için yeni bir şey değildir bu. Plehanov’un hararetini Donne’ın daha düşündürücü şu sorusuyla hafifletmek gerek: “Toz devrimlerine ne olur kim bilir?”

7. TOZSANAT

Gülleri özlüyordu. İçinde bir boşluk bırakmışlardı. Bir nesneyi temiz bir masadan kaldırdığınızda ortaya çıkan daha bile temiz iz sayesinde aslında etrafının toz tutmuş olduğunu görürsünüz. Güllerse içinde tozsuz ve uykusuz bir iz bırakmışlardı.

–Clarice Lispector, “Aile Bağları”

hazır-bozulmuş

“Gülün Taklidi” adlı öyküsünde Lispector eşsiz bir zarafetle modern sanatın bir alegorisini taslak haliyle ortaya koyar. Genel olarak modern diye sınıflandırılan bir sanat eseri, algının (maddi) olanaklılık koşullarına dikkat çeker ve böylece *aesthēsis*’in kendisine ışık tutar. Bu açıdan empresyonizm belki de en mühim harekettir, çünkü gerçeğin *neyinin* temsil edileceği yerine manzaraların, nesnelerin ve insanların *nasıl* görüneceğiyle ilgilenir. Müzikte ve resimde minimalizm ise hem algının hem da sanatın yapıtaşını oluşturan şeyler karşısında sanatçıların büyülenişinin yaraşır bir vârisidir. Örneğin Mark Rothko’nun eserleri –misal, *Red on Maroon* (1959)– rengi ve onun tonlarını veya gölgelerini betimler. Sözelimi, Henri Matisse’in, asıl “kahraman”ı kırmızı renk olsa da, hâlâ ayırt edilebilir nesnelerle dolu olan *The Red Stu-*

dio'sunun (1911) attığı adımı daha da radikalleştirir. Philip Glass, Steve Reich, Henrick Górecki ve Arvo Pärt'in müzik kompozisyonları sesin kendisini ön plana çıkarır. Bu örnekler çoğaltılabilir.

Modern sanat, şeylerin biçimlerini arka plana (zaman zaman sa çerçevenin dışındaki uzama) çekerken, sanat eserlerinin yapıldığı malzemeleri ön plana alır. Bu boşaltma işlemi, Lispector'un hikâyesinde güllerle ilgili olan kısımda sahnelenir.⁷⁰ Ana karakterin delicesine sevdiği çiçeklerin ortadan kalkması, bütün nesnel hatların buharlaşmasına tekabül eder ve öznenin kalbinde koca bir delik açar. Modern bir sanat eseri nesneleri mimesisin ve temsilin "temiz masa"sından kaldırır ve bu şekilde maddenin, yani tozun sürüp gidişini ortaya çıkarır. Maddiliği mikroskobun veya sahne ışıklarının altına yatırmaz; aydınlattığı şey eksikliktir: Biçim yokluğu, boşluk, tekinsiz bir temizlik. Bu karşıtlık içerisinde daha önce algılanamaz halde olan madde/toz görünür olur.

Modernist estetiğin iddiası, sanatın maddiliğinin nesnel biçimin ortadan kaybolmasında kendini göstereceğidir. Fakat sarkaç özneye yöneldiğinde, yokluk kontrolden çıkar ve bizleri bir kez daha maddenin tozlu kalıntılarına körleştirir. Lispector'un "güllerse içinde tozsuz ve uykusuz bir iz bırakmışlardı" dediğini okumuştuk. Gözüne uyku girmeyen kişinin tetikte olma haliyle beraber, içinde tozun olmayışı dışarıdaki tozun geri çekilmesiyle uyum içindedir. Biçimin yokluğu sabitleme halini alır, "içine ışık gibi üşüşen bir yokluk. Ve güllerin bıraktığı işaretin etrafında toz gözden kayboluyordu. Yorgunluğun merkezi daire oluşturacak şekilde açıldı ve daha da büyüdü."⁷¹ Nesnenin geri çekilmesinin yarattığı şok, olmayışına alıştıkça sönümlenir. Kayıp parçanın

dolaylı yoldan dikkatimizi çektiği şey artık göze çarpmayacak şekilde yenilip yutulmuştur. Yokluk, modern sanatta ve düşüncede *ad nauseam* sunulan ve temsil edilen parlak bir fetiş halini alır.

Kayboluşu nasıl elde tutmalı ki ne kaybolsun ne de bir idealleştirilme (veya idolleştirilme) döngüsüne girsin? Maddeyle ittifakını nasıl kabul veya teyit edebiliriz? Onu toza teslim ederek veya ona toz tahsis ederek. Marcel Duchamp ve Man Ray *Dust Breeding* veya *Élevage de Pouissière*'de (1920) [Toz Üretimi] işte bunu yapmıştı. Duchamp bir yıl boyunca 2.75 metre uzunluğundaki devasa eseri *The Bride Stripped Bare by Her Bachelors, Even*'i (1915-23) [Bekârları Tarafından Çırılçıplak Soyulan Gelin] ya da diğer adıyla *The Large Glass*'i [Büyük Cam] toz tutmaya bırakır. Eser yeterince toz tuttukten sonra, Ray Duchamp'ı New York'taki Broadway stüdyosunda, eserin açık bir pencerenin önüne yerleştirildiği dairede ziyaret eder. Ray, yumak yumak pamukları ve sanatçının yaşamının ve eserinin diğer kalıntılarıyla karışmış şehrin kirliliğinin ince tanelerini yakalamak için iki saat pozlayarak bu "hazır-yapılmış" [ready-made] eserin fotoğrafını çeker.

Kısmen tozun kolaylaştırdığı, ifşa etme ve gizleme, soyma ve örtmenin karmaşık oyunu kasıtlıydı. Ray şöyle anımsıyor: "Gelin tozdan ve döküntüden gelinliği içinde süslenip püslenip yüz üstü uzanmışken, kutu kameramla karşısına geçtim."⁷² *Gelin* tozla kaplıydı, ama yalnızca bir kez daha "uzun pozlama" prosedürünün ardından makinenin objektifinin karşısına konmak üzere. "Gelin"in biçiminin ortadan kaybolması arkasında bir boşluk bırakır, *Toz Üretimi*'nin konusu işte bu boşluk olur ve bu da peşi sıra bir yığın yoruma mahal verir. Bu yorumların bir kısmı, sanatçının betimlenen

görüntünün “Man Ray tarafından uçaktan çekildiği” yolundaki iddiasıyla körüklenmişti. Teşhis edilebilir konturlar ve yönlendirici işaretler sönümlendikçe, toz, eserin maddiliğine gömülü yeni yorum imkânları doğurur. Duchamp ve Ray, Lispector’un yaptığı gibi, kayıp nesneyi çevreleyen toza odaklanmak yerine, şeylerin ve temsil edilecek sabit bir göndergenin yokluğunun üzerini döküntü “gelinliğiyle” örter. Ama estetik matriksleri yine de benzerdir: Biçimin tahliyesi, tozun maddileşmesine yol açar.

Çoğalma cinsel bir süreçtir, gelinin ve damadın karşılaşması da buna işaret eder. Orijinal Fransızca başlıktaki *élevage*, yani “yükselme” sözcüğü hiç de öyle yükseltilmiş bir şey değildir; öncelikle, *élevage de bovins* ifadesinde görüldüğü üzere, besicilik gibi tarım pratiklerini çağrıştırır. Dediğine göre, Duchamp *Élevage de Poussière*’i [Toz Üretimi] basbayağı “domuz yetiştirme” anlamında kullanmaktadır; bu da onun sanatı Parnassos’un uhrevi tepelerinden yere indirme çabalarına tekabül eder.⁷³ Bu durumda toz üretme veya “yetiştirme”, yaşamdan kalanları, hayatta kalma ediminin yarattığı parçaları, ölümün yaşamdaki, yaşamın ölümdaki izlerini çoğaltır. Bunu erotik bir yolla, mevcut sanat eseri, onun dayanak olduğu ufacık kalıntılar arasındaki bir birleşmeyle ve fantaziye, hayalgücüne dönük opak, tozlu bir ekranın estetik üretimiyle yapar.

Sahnenin içinde ve arkasında *Gelin* parçasının gelinin ta kendisi olduğuna şahit oluruz. Duchamp ve Ray ise bekârlardır; fotografik bakışlarına maddi bir dayanak sunmak amacıyla biçim kazanmış bir şaheserin ters yüzüne başvururlar. Gelin ile bekârların arasına New York şehrinin ve stüdyonun tozu girer. Kasten olsun olmasın, ama her

halükârdâ sessizce, bekârlar ve gelin, yaşamın, dünyanın ve eserin paçavralarını toplar, belgeler ve anlatır. Bu kaydı elle-
rine geçiren Duchamp-Ray ikilisi onu canlandırırlar. Tozda
saklı dirilme potansiyelini diriltirler. *Élevage* [üretim] sıkı
sıkıya *élévation*'a [yükselme] bağlıdır. Kaldırılan, veya tabiri
caizse “üretilen” toz, yükselen tozdur.

Ray fotoğraflarda “*Domaine de Duchamp*’ın kati olarak
sabitlenmiş olduğu”nu⁷⁴ söyleyerek, fotoğrafların daha geniş
anlamına işaret eder. 1917 tarihli meşhur *Çeşme*’de olduğu
gibi hazır yapılmışların sahası değil de hazır-bozulmuşların,
epriyip toza dönüşmüş şeylerin sahasına aittir. Sanatçılar ya-
raticılıklarını entropinin bereketliliği ve üretkenliğiyle birleş-
tirirler; bunun sonucundaysa sanatın tozlu maddiliğini doğu-
rurlar. Dünya çoktan bozulma halinde olduğundan, onların
pratikleri bu bozulmanın sonuçlarını açığa çıkarır sadece. Bu
yüzden *Toz Üretimi*’nin cinsel dip akıntıları belli bir bekârlık
ve müdahale etmeme haline; soyma ve örtme arasında gidip
gelmelere; henüz gerdeğe girmemiş gelin ve bekârların ilişki-
sine yönelik göndermelere; eserin adının *Gelin*’den daha nötr
Büyük Cam’a belli belirsiz kaymasına eşlik eder.

Fotoğraflar çekildikten sonra Duchamp *Büyük Cam*’ı sildi
ve yüzeylerinde birikmiş olan tozun hepsini olmasa da büyük
bir kısmını aldı. Arşivi yok edecek olsa, çerçevenin dışında,
temizlikçilerin sonluluk kaydını, içine oyulduğu yerle birlik-
te silme eğilimine teslim olurdu herhalde. Fakat Duchamp
eserin bir bölümünde tozu muhafaza etti, onu “boyayla asla
elde edemeyeceği sarı, şeffaf bir koni efekti”⁷⁵ yaratmak için
cilayla karıştırdı. Hazır-bozulmuş olan şey, çoktan üretilmiş
ve bakir halde, üremenin eşiğinde olan *Gelin*’e daimi olarak
katılmıştı böylelikle.

yıldız tozu alacakaranlığı

Walter Benjamin'in ikonlaşmış "Tekniğin İmkânlarıyla Yeniden Üretilbildiği Çağda Sanat Eseri" (1936) başlıklı denemesi *aura* sahibi sanatın ölüm çanlarını çalar. Aura, geleneksel sanat eserlerinin vasfıydı; bu eserler replikasyon ihtimaline açık olmakla birlikte, tamamen içinde bulundukları bağlama gömülü olduklarından tekildiler. Genellikle yalnızca bir katedralde veya tiyatrodan bulunurlardı; kült işlevlerine bağlı olarak, insanlar onlara kutsala duyulan hürmetle yaklaşırlardı. Benjamin modern sanatta "auranın dağıldığı"nı⁷⁶ gözlemler. Bir film, fotoğraf veya ses kaydı onları izleyebileceğimiz veya dinleyebileceğimiz bağlamlardan kopuk olarak, yeniden üretilebilecek şekilde üretilir. Dolayısıyla ne algılanan nesne ne de algılayan kişi geleneksel modele uyar: "Bir nesneyi kabuğundan koparmak, aurasını yok etmek, belli bir algılamamanın belirtisidir; bu algılamamanın 'şeylerin evrensel eşitliği'ne ilişkin hissi o denli yoğun bir düzeye varmıştır ki, bu duyum biriciklik niteliğini haiz bir nesneden de yeniden-üretim yoluyla çekilip alınabilmektedir."⁷⁷ Nesnenin kabuğunun içinde gizli çekirdek metaforu, zor elde edilmeye veya sabırla dikkat kesilmeye değil de teşhire ve oyalanıp eğlenmeye dayanan yeniden üretilbilir bir sanat eseri için artık geçerli değildir. Tekniğin imkânlarıyla yeniden üretilen sanat eserlerinin çağında, sanat ve sanatın alımlanması esasen yüzeysel, yani toz-gibi olmalıdır. Benjamin'in analizinde bahsettiği "şeylerin evrensel eşitliğine ilişkin his" de bundan kaynaklanmaktadır.

Sesli filmlerin şafağında Benjamin, geç modern çağda auranın dağılmak yerine başkalaşım geçireceğini bilemezdi. Bir stüdyoda "kameranın izleyenin yerini alması"ndan hareketle, "aktörü saran auranın, aktörün resmettiği figürün aurasıyla

birlikte yok olduğu” hükmüne varmış.78 Öte yandan, aktörler bizzat mevcut olmadığında veya, daha doğrusu, sadece ekrandaki yansımalar ve fantazilerimizin ekranları olarak mevcut olduklarında aura etkisi yoğunlaşır. Bu tür durumlarda aura diye bir şeyden bahsedilemeyeceği doğrudur. Ama auranın yokluğu, geleneğin büyüleyici kaynaklarının un ufak olup içine döküldüğü yıldız tozunun yayılmasına engel olmaz.

Yıldız tozu [stardust] sözcüğü, çıplak gözle görülemeyecek kadar uzaktaki yıldızlardan büyülu veya karizmatik bir nitelik veya hisse (“bilhassa eğlence veya spor dünyasında başarı söz konusu olduğunda”, demektedir Oxford Sözlüğü79), argoda uyuşturucudan (bilhassa kokain ve fensiklidin), romantik, rüyavari bir hale (“gözüne yıldız tozu kaçmak”), süpernova patlamalarında oluşan tozdan, sihirli parlak pudraya varıncaya dek insanı afallatacak kadar çok anlama sahiptir. Bu anlamların çoğu salt mekanik olmakla kalmayan artık dijital de olan yeniden üretim çağında farklı yönlerden gelip şöhret noktasında buluşur. Fakat buna geçmeden önce, “aura” ve “yıldız tozu” arasındaki temel farklara bakmamızda fayda var.

Benjamin’in okumasına göre, aura, sanat eserini çevreleyen ve ona içinde bulunduğu bağlamla güçlü, mıknatısvari bir birlik katan sabit bir haledir. Auralı sanat, izleyiciyi kendine çeken dipsiz bir tekillik anaforudur. Yıldız tozuysa, tam aksine, şöhretten dışarıya doğru yayılır. Bizzat izleyiciyi içermez ama ister kaza eseri ister kasıtlı olsun, yıldızla yakınlığımıza bağlı olarak dökülür. Ünlü şahsiyetlerin sık sık aşırı fiyatlarla açık artırmaya çıkarılan öteberileri sayesinde fetiş gibi yayılırlar ve genel kuralı destekleyen yeniden üretim rejimine istisna teşkil ettiklerinden değerlidirler. Hem aura hem de yıldız tozu büyülu bir hisse sahiptir ama yıldız tozunun bu hissi sanat eserinin kendisinden

değil orijinal mevcudiyeti olmayan saf bir temsil ile bağdaştırıldıkları ideale hiç ulaşamayan aktör ve aktrislerin, şarkıcıların veya sporcuların gerçek bedenlerinin birleşmesinden kaynaklanır. Yıldız tozu bu aşırı uçlar arasındaki çözülmez gerilimden doğar, yıldızın fiziksel veya zihinsel mevcudiyetini tozlaştırır. Bu yüzden de, mucizevi bir biçimde orijinali tüketmeyen (ve hattâ onu koruyan) bir sızıntı olan auradan ayrılır.

Woody Allen'ın *Stardust Memories* [*Stardust Anıları*] (1980) isimli filminin baş kahramanı yönetmen Sandy Bates'in filmlerinin bir retrospektifinde bir hayranı tarafından vurulduktan sonra ölümünün ardından anladığı üzere, yıldız tozunun dağılması bir ölüm ihtarıdır. Bates sadece öldüğünü sanmaktadır, fakat acilde bilinci geri gelecektir. Ne var ki, ölümden sonra kazandığı bu perspektif başına gelenin ötesine geçer ve genel anlamda şöhretle eşanlamlı hale gelir. Yönetmenin anlamsız bulduğu maddi varoluşu, sahip olduğu şöhretle tezat oluşturmaktadır. İkisi arasındaki bu uyumsuzluk –gerçeğin absürtlüğü ile idealin hiper-enflasyonu; etten kemikten bir insan ile video veya ses kaydında yeniden üretilebilen bir yüz, beden ya da ses– yıldız tozu bulutları oluşturur. Onun zamanına ve “bağış” olarak vermesi beklenen nesnelere sahip olmak isteyen hayranlarının hücumuna uğrayan Bates bu şöhretin içinde öğütülmektedir. Sembolik olarak, kendisine hayran olan kalabalıkların onun katledilmesinde suç ortakları olduğu ima edilir. Onu yakın mesafeden (“Sandy, kahramanımsın, biliyorsun!” diyerek) vuran hayranı sadece işi bitirir ve gerçek ile ideal arasındaki karşıtlığı vahşetle çözer.

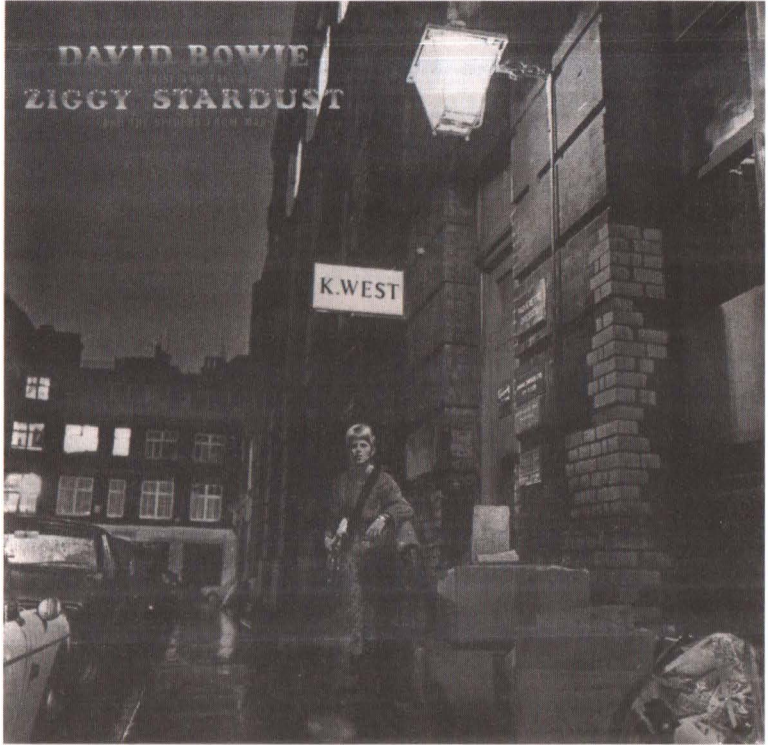
Allen dünyanın dağılmasını, sanatın ve şöhretin bunun yanında önemsiz kalan sönüşüyle aynı hizaya getiren bir monologta yıldız tozu ile fiziksel toz arasındaki bağlantıyı ortaya

koyar. Bates'in sonraki filmlerini açıktan eleştiren retrospektif, sanatsal üretimini ve bizzat evreni, *sub specie pulveris* yeniden gözden geçirmeye zorlar onu: "Baksanıza, *The Times*'in ilk sayfasında maddenin bozulmakta olduğunu okuyanınız var mı? Bunu bir ben mi gördüm? Evren giderek dağılıyor. Geriye hiçbir şey kalmayacak. Burada önemsiz, aptal filmlerimden bahsetmiyorum. Sonunda ortada Beethoven, Shakespeare falan kalmayacak..."

Toz yıkılmaz gibi görünen maddeyi anımsar, yıldız tozu ise görünüşte ebedi olan aurayı hatırlar. Bununla da bitmez: *Stardust Memories* bir adım daha atar ve yıldız tozunu ve tozu bile belleğe teslim eder. Böylelikle de mutlak unutuşa ve yıkıma meyleder. "Ortada hiçbir şey kalmayacak" –ne toz ne de anıların anısı–, idealistlerin her şeyin başka bir yerde muhafaza edileceği inancından pek de farklı olmayan materyalist trajediye uygun bir özetdir. Zamandan münezzeh bir anımsama da ebedi unutuş da tozdan ve yıldız tozundan eşit derecede azadedir. Bilincin sınırlarının ötesinde sonsuzca birbirlerine geçerler.

Yakında dünyanın sonunun geleceği beklentisi David Bowie'nin Ziggy Stardust personası için de sahneyi hazırlar. 1972 yılında piyasaya sürülen *The Rise and Fall of Ziggy Stardust and the Spiders from Mars* isimli albümüyle Bowie dünyanın dört bir yanında şöhret kazanmıştır. Gelgelelim, şarkıcının *Rolling Stone* dergisinin 28 Şubat 1974 tarihli sayısında William Burroughs'a açıkladığı üzere, şöhretinin sürmesi için Ziggy Stardust'ın ölmesi gerekiyordu. Bowie'ye göre (Ziggy'ye göre de) her şey yaklaşmakta olan küresel kıyamete dair haberle başlar: "Dünyanın sonunun gelmesine beş yıl vardır. Doğal kaynakların tükenmesi nedeniyle dünyanın sona ereceği bildirilmiştir." Fakat Ziggy için,

sonsuzlar geldiğinde dünyanın sonu gelir. Bunlar aslında kara delikler ama onları insan yaptım çünkü kara deliği sahnede açıklamak çok zor... Sonsuzlar geldiğinde, kendilerini gerçek kılmak için Ziggy'den parçalar alırlar çünkü orijinal halleri anti-maddedir, bu şekilde dünyamızda var olamazlar. "Rock 'n' Roll Suicide" şarkısı sırasında Ziggy'yi sahnede lime lime ederler. Ziggy sahnede ölür ölmez, sonsuzlar onun unsurlarını üstlenir ve kendilerini görünür kılar.⁸⁰

GÖRSEL 1

David Bowie'nin 1972 yılında piyasaya sürülen *The Rise and Fall of Ziggy Stardust and the Spiders from Mars* isimli albümünün kapağı.

Ziggy'ye adını veren yıldız tozu referansı hem kozmik fenomenleri hem de şöhretini anıştırır. Her biri kara delik tekilliklerini vücuda getiren parçalara ayrıldığında, kelimenin bu iki anlamı birleşir. Fiziksel olarak dağılmadan ve töz değiştirmeden önce de ismi zaten kimliğinin dağılmasını, sahiciliği yapaylıktan (Bowie'yi personasından) veya erilliği dişilikten (Ziggy androjen bir karakterdir) ayıran çizgilerin belirsizleşmesini belirtmektedir. "Kamusal yüzü"nün tuhaf bir biçimde çekici "tutarsızlığı", "1960'ların geleneksel rock idolleriyle"⁸¹ kıyaslandığında, bizzat isminden alınan, bu isimden etrafa saçılan yıldız tozunun yan etkisidir. Yıldız tozu alacakaranlığının ortasına atılırız; belirsizlik, ayırt edilmezlik, salınma, tereddüt alanının ta ortasına.

Allen'ın Sandy Bates'i ve Bowie'nin Ziggy Stardust'ı düşünüldüğünde cevapsız kalan soru şudur: Film yönetmeni ve rock yıldızı neden baş kahramanları yine yönetmen ve rock yıldızı olan sanat eserleri üretme ihtiyacı duymuştur? Basit bir yanıt şu olabilir: Kurgusal veya yarı-kurgusal karakterler, yaratıcılarının otobiyografik avatarlarıdır ve dolayısıyla, yıldızlığa uzanan gerçek fırça darbelerini ve şöhretlerini yıldız tozuna dönüşmek üzere kaybedişlerini ortaya koyar. Böyle bir açıklama, her bir sanat eserinin fantastik, grotesk ve bilinçdışı unsurlarını göz önünde bulundurmadığı ölçüde eksik kalacaktır. Bana kalırsa daha çekici açıklama şudur: Allen'ın ve Bowie'nin "yıldız tozu personaları" ya savunma mekanizmalarıdır ya da isteklerini tatmin etme aygıtları veya her ikisi de.

Bir yandan, Sandy Bates ve Ziggy Stardust'ın onların maharetli koruyucu maskeleri olduğunu varsayarsak, her iki

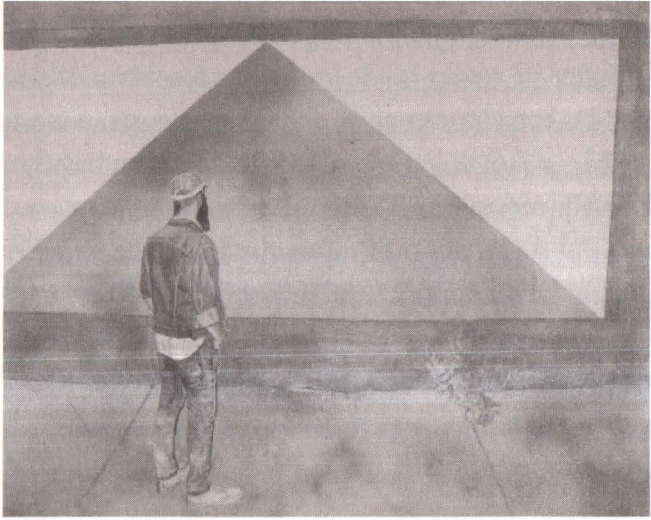
sanatçı da yeniden üretilebilir bir ideal ile onunla ilişkilendirilen kanlı canlı insan arasında herhangi bir doğrudan karşı karşıya gelişte kaçınılmaz olarak yaşanacak olan şöhretin yıkılması ihtimalini savuşturur. Açıktan *hoc est corpus meum*, “bu benim bedenim” demek yerine, sözümona özel yaşamlarından ziyade eserlerinin bütününe daha yakın olan bir dublörün, bir estetik ikizin bedenini sunarlar. Alengirli bir hokus pokus, birinin yerine başkasını koyma numarası sayesinde bu kuklaları zamanın yıldız öğütücülerine ve yıldız kıyıcılarına kurban ederler. Öte yandan Sandy ve Ziggy Allen’ın ve Bowie’nin isteklerini tatmin etmek için varsa, o halde bunlar söz konusu sanatçıların nezdinde neredeyse insanüstü bir hal alan şöhret büyüteçleri ve kişinin kendi şöhretiyle intihar etme fantazileridir. Bu ölüm isteği estetik alanda tatmin edildiğinden, o da idealin doğrudan dayatmasına karşı egoyu ve bedeni korumakla yükümlü savunma mekanizmaları ağına katılır. Gerçekliğin nihai çürümesini hayal ederken bile, toz (buna yıldız tozu da dahildir elbette) sanatı ve düşüncesi, her şeyin çözülüp ince ince öğütülmüş tebeşirimsi atıklara dönüşmesini erteler.

tozda yer açmak

Neredeyse yüz yıl önce Duchamp *Büyük Cam*’ın nispeten küçük bir kısmına kalıcı biçimde toz iliştiirmişti, ama çağdaş TozSanat parça-bütün ilişkisini tersine çevirmiştir. Günümüzde sanat eserleri tozu tuvale eklemek yerine, en ufak zerresini bile resimden çıkaran darbelerle tozlu yüzeylerin

yarıklarında beliriyor. Sanatçı dünyanın gri altyapısında ufacık bir yer açtığında (koreografladığında) anlam filizlenmeye başlar ve tozun bir kısmını eserden bir müddet siler. Elbette bu tersyüz etmenin nedeni –sadece sanat yapmak için değil– yaşamak için yeryüzünde, suyun ve havanın fena halde kirli ortamlarında var olabilmek amacıyla oyuklar açmaya çalışmak zorunda olmamızdır. Daha önce duyulmamış bir fenomenoloji şekilleniyor burada. Toz artık dikkatimizi göze çarpmadan doldurduğu yere çekmiyor; daha ziyade, içindeki nadir çatlaktan yerler bizlere anlam ısıltısı (veya ona dair son bir parıltı) sunuyor. Araç ve mesaj, zemin ve figür haline gelmiştir toz. Dünya günden güne arabanın tozlu ön camına benziyor, tek fark şu ki pislik öbeklerinin altında şeffaf bir payanda yok artık. Baştan aşağı sadece toz var. Ruhun kısıtlamalarından özgürleşen madde ve çevreyi giderek daha az yaşanır kılan kirlilik birleştiğinde, umut edebildiğimiz tek şey yüzeyin yüzeyini sıyırmak, tozu yarıp geçmek ve böylelikle bir nebze anlamı açığa çıkarmak. Heidegger’in örtüsünü kaldırmak (*alētheia*) kavramı çalı çırpıyı biçmek değil, kuru çürüklük tarlalarındaki bir anlam karığıdır.

Amerikalı sanatçı Allison Cortson bu eğilimin bir örneğini ortaya koyar. *Dust Paintings* [Toz Tabloları] başlıklı portre dizisinde, ağırlıklı olarak, resmini yaptığı kişilerin evlerindeki süpürge makinelerinin topladığı tozu kullanır. Bu tozu “tuvale püskürtür ve fırçayla ona şekil verir.”⁸² Adı üzerinde, tozdan yontulmuş, sonra da akrilik kaplamayla yerlerine tutturulmuştur bu tablolar. Sadece, yağlıboyayla yapılan insan figürü buna istisna oluşturur.

GÖRSEL 2

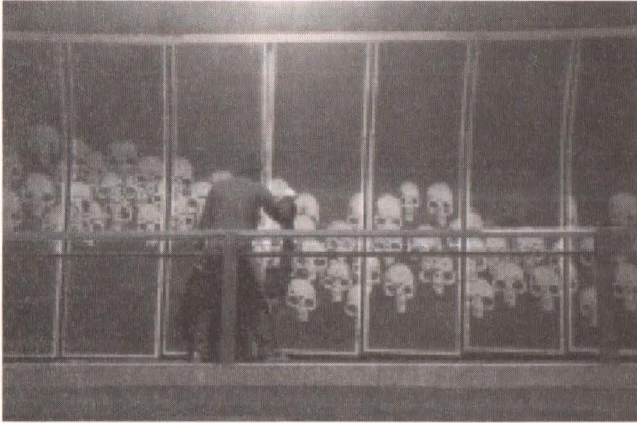
Allison Cartson, *Eric and His Dust* (2009). Sanatçının izniyle.

Cartson'ın insanları bu süreçten muaf tutması pekâlâ tozun her şeyi talep etmediği zamanlara karşı beslediği metafizik nostaljinin işareti olabilir. Bu noktada önemli olansa bu tablolarla ev atıklarının nicel mevcudiyetinden ziyade, temsil etmenin, temsil edilenin ve temsil aracının sıkı sıkıya bir arada tutulmasıdır.

Eric and His Dust (2009) [Eric ve Tozu] isimli tabloda, mavi kıyafetleri gri iç mekânla tezat oluşturan kot pantolonlu Eric, yaşadığı yerin zemininde biriken toz yumakları üzerine sessizce tefekkür etmek için izleyiciye sırtını döner. Tuval üzerinde betimlenen toza Eric'le birlikte bakabiliriz. Ne var ki betimlemeyi icra eden, estetik temsili işleten şey onun evindeki gerçek tozdur. Dahası, bu tekil materyal (veya sanatın lütfuyla aynı zamanda biçim olan madde) Eric'in bedeninden ve konutunun içinde bulunan şeylerden geldiğinden, esasen, tozun toza bakışını görürüz. Eric'in tozu kendinden fazlasıdır. Aynı anda

hem kendini temsil eder hem de ilkin biriktiği yerin yeniden örölmüş dokusudur.

Kentsel mekâna müdahaleleriyle tanınan Brezilyalı sanatçı Alexandre Orion *Polügrafia* (2009) veya *Poluição sobre muro* (Duvarda Kirlilik, 2012) gibi diziler yaratmak için şehrin kirliliğinden faydalanır. *Ossário*'da (2006) São Paulo şehrindeki bir tünelin 300 metrelik kısmını sayısız kafatasıyla kaplamak üzere tersine grafiti tekniğini kullanır. Daha spesifik olarak söyleyecek olursak, tünelin duvarlarından kurum ve toz parçaları koparak silüetlerin *üzerindeki örtüyü kaldırır*. Bu durumda kirlilik görüntülerin zeminini oluşturur; ayrıca, ışık ve gölge oyununa katkıda bulunur. Orion'un tersine grafitisi, duvarın yüzeyinde birikmiş maddeden ufak parçalar alarak duvara anlam katar. Birbiri üzerine yığılmış insan kafataslarıyla kemiklerin saklandığı bir yere dönen (*ossuary/ossário*) tünelin karanlık mekânı anlamla aydınlanır. Kent yaşamının sonuçlarından birinin, ölümün kitlesel ölçekte yeniden üretilmesi, ciğerlerimizin (tıpkı yeraltı geçidi gibi) pislik ve tozla dolması olduğunu sezindirir.

GÖRSEL 3

Alexandre Orion, *Ossário* (2006). Sanatçının izniyle.

Kantçı saflık yanlılarının hoşuna gitmese de, TozSanat, belli ölçüde, çevreci endişelerle beslenen faydacı bir estetiği teşvik eder. Örneğin Cortson'ın resimleri ev tozunu geri dönüşüme sokar, Orion'un müdahaleleriye Brezilyalı yetkilileri ne kadar istemeseler de kirli kent mekânlarına bakmaya zorlar (tünellerini belediyenin kamyonları hep hortum tutup süpürür, ki bu, çevre için bir avantaj da sağlayan, bir nevi sansürdür). Fakat eserlerin dolaysız ekolojik etkisi, duyularımıza ve anlama, yani *aesthēsis*'e dönük provokasyonlarının yanında sönük kalır. TozSanat, şeylerin tozlu izlerinden ibaret bir altkatmana karalamalar yaptıkça gerçeğe yaklaşır. Gerçekliğin, üzerine kendimizi ve anlamı nafile yere fırlattığımız katı, yontulmamış bir kaya değil de derinliksiz bir yüzey üzerindeki gevşek tortu olduğu yönündeki şüphemizi destekler. Değişken bileşenleri etiketleme girişimleri boşunadır. TozSanat'ın stratejisi bundan çok daha etkilidir: Gerçeğin parçacıklarının içinden geçmek ve kırılğan, tabiatı gereği silinebilir işaretlerimizi gerçeğin en dışını kaplayan tabakaya basmak. Yarıkların öylece açık kalacağı beklentisinden kurtularak tozda yer açmak. Tarihin çöplüğünden kaçmaktan vazgeçmek. Orada, nihayet, nefes almak.

DİPNOTLAR

1. Kelimenin mevzubahis İngilizce karşılığı olan *dusting* hem bir şeylerin tozunu almak hem de bir yüzeye toz serpiştirmek anlamına gelmektedir. İlerleyen sayfalarda yazar, kelimenin bu iki, birbirine karşıt anlamıyla oynuyor (ç.n.).
2. Carolyn Steedman (*Dust: The Archive and Cultural History*, New Brunswick, NJ: Rutgers Üniversitesi Yayınları, 2002) toz sözcüğünün bu “çatallanmış anlamı”na daha önce değinmiştir. Fakat tozun “tuhaf semantik döngüsellikleri”ne dair açıklaması Freud’un “tekinsiz” mefhumuna dayanır.
3. İngilizcedeki “bite the dust” tabirinin kökeni Mezmurlar 72:6’ya gider (“Çöl kabileleri diz çöksün önünde/Düşmanları toz yalasın”). Ama bu tabir zamanla “düşüp ölmek”, “nalları dikmek” gibi anlamları da kapsayacak şekilde genelleşmiştir (e.n.).
4. Türkçe çevirilerdeki karşılık budur ama İngilizce çeviride kullanılan kelime toz anlamına gelen *dust*’tır (ç.n.).
5. Henry David Thoreau, *Walden, or Life in the Woods* (Mineola, NY: Dover Yayınları, 1995), s. 23. [*Walden*, çev. Aykut Örküp, İstanbul: Zeplin Kitap, 2017.]
6. Friedrich Nietzsche, “Thus Spoke Zarathustra,” *The Portable Nietzsche* içinde, ed. Walter Kaufman (New York ve Londra: Penguin, 1954), s. 129. [*Böyle Söyledi Zerdüşt*, çev. Mustafa Tüzel, İstanbul: İş Kültür, 2011.]
7. Gunilla Norris, *Being Home: Discovering the Spiritual in the Everyday* (Mahwah, NJ: HiddenSpring, 2002), s. 25.
8. Julia Alvarez, *Homecoming* (New York: Penguin, 1984), s. 9.
9. Sigmund Freud, “Beyond the Pleasure Principle,” *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund*

- Freud, 18. cilt içinde, çevirmen ve editör James Strachey (Londra: Vintage, 2001), 36 vd. [*Haz İlkesinin Ötesinde – Ben ve İd*, çev. Ali Nahit Babaoğlu, İstanbul: Metis, 2001.]
10. Anne Dillard, *For the Time Being* (New York: Vintage, 1999), s. 123.
11. Charles Rockwell Lanman, *A Sanskrit Reader: Text and Vocabulary with Notes* (Cambridge, MA: Harvard Üniversitesi Yayınları, 1884), s. 178.
12. N. V. Voroshchinnikov, “In the Kitchen of Dust Modeling,” *Optics of Cosmic Dust* içinde, ed. Gordon Videen ve Miroslav Kocifaj (Dordrecht: Kluwer, 2002), s. 1-2.
13. Karen Barad, *Meeting the Universe Halfway: Quantum Physics and the Entanglement of Matter and Meaning* (Durham, NC ve Londra: Duke Üniversitesi Yayınları, 2007), s. 107.
14. Nanna Bjørnholt Karlsson, “Mars Has Belts of Glaciers Consisting of Frozen Water”, Kopenhag Üniversitesi basın açıklaması, 7 Nisan 2015, https://news.ku.dk/all_news/2015/04/mars-has-belts-of-glaciers-consisting-of-frozen-water/, son erişim tarihi 2 Mayıs 2019.
15. Yazar burada elektrik süpürgesini kullanma anlamına gelen “vacuum-cleaning” teriminde yer alan vacuum, yani boşluk kelimesiyle oynuyor (ç.n.).
16. Ghassan Zaqtan, *Like a Straw Bird It Follows Me, and Other Poems*, çev. Fady Joudah (New Haven, CT: Yale Üniversitesi Yayınları, 2012), s. 98.
17. Jean-Paul Sartre, “Intentionality: A Fundamental Idea of Husserl’s Phenomenology”, *The Phenomenology Reader* içinde, ed. Dermot Moran ve Timothy Mooney (Londra ve New York: Routledge, 2002), s. 383. Bu atıfa dikkatimi çekerek bana yardımcı olan Edward S. Casey’ye teşekkür ediyorum.

18. Sartre, "Intentionality", s. 382.
19. Sarte, "Intentionality", s. 383.
20. Kay Römer, "Tracking Real-World Phenomena with Smart Dust", *Wireless Sensor Networks: First European Workshop* içinde, EWSN 2004, 1. cilt, ed. Holger Karl, Andreas Willig ve Adam Wolisz (Berlin ve Heidelberg: Springer, 2004), s. 28.
21. William James, *The Principles of Psychology*, 1. cilt (Mineola, NY: Dover, 1950), s. 149-50.
22. James, *The Principles of Psychology*, s. 161.
23. Marcel Proust, *Remembrance of Things Past*, II. cilt, çev. C. K. Scott Moncrieff ve Stephen Hudson (Londra: Wordsworth, 2006), s. 1210. [*Kayıp Zamanın İzinde*, çev. Roza Hakmen, İstanbul: Yapı Kredi Kültür, 2010.]
24. Martin Heidegger, *Being and Time* (San Francisco: Harper-Collins, 1964), s. 83. [*Varlık ve Zaman*, çev. Kaan H. Ökten, İstanbul: Alfa, 2018.]
25. Andrew Delahunty ve Sheila Dingen, ed. "Samarra", *Oxford Dictionary of Reference and Allusion* içinde (Oxford: Oxford Üniversitesi Yayınları, 2012), s. 317.
26. John Donne, *The Sermons of John Donne*, ed. Evelyn M. Simpson ve George Potter, 10. cilt (Oakland, CA: California Üniversitesi Yayınları, 1962), s. 187.
27. Wallace Stevens, *Selected Poems*, ed. John N. Serio (New York: A. A. Knopf, 2009), s. 271.
28. "Odlar", Horatius'un dört ciltten ibaret şiir derlemesidir (ç.n.).
29. Krş. bu bölümün başındaki epigraf.
30. Joseph Brodsky, *Collected Poems in English* (New York: Farrar, Straus and Giroux, 2002), s. 49.

31. Clarice Lispector, *Um Sopro de Vida* (Rio de Janeiro: Editora Nova Fronteira, 1978), s. 34.
32. Nola Taylor Redd, "Violent Star Explosion Reveals Origins of Space Dust", 10 Temmuz 2014, <http://www.space.com/26482-cosmic-dust-survives-star-explosions.html>, son erişim tarihi 2 Mayıs 2019.
33. Christa Gall, Jens Hjorth vb., "Rapid Formation of Large Dust Grains in the Luminous Supernova 2010jl", *Nature* 511 (Temmuz 2014): 326-29.
34. Friedrich Nietzsche, *Gay Science*, ed. Bernard Williams (Cambridge: Cambridge Üniversitesi Yayınları, 2001), s. 194. [Şen Bilim, çev. Ahmet İnam, İstanbul: Say, 2011.]
35. Mahmud Derviş, *If I Were Another: Poems*, çev. Fady Joudah (New York: Farrar, Straus ve Giroux, 2009), s. 137.
36. Derviş, *If I Were Another*, s. 47.
37. Mahmud Derviş, *In The Presence of Absence*, çev. Sinan Antoon (New York: Archipelago, 2011), s. 115.
38. "El" burada yabancı anlamında kullanılmaktadır (ç.n.).
39. Krş. Jacques Derrida, *Rogues: Two Essays on Reason*, çev. Michael Naas ve Pascale-Anne Brault (Stanford: Stanford Üniversitesi Yayınları, 2005), çeşitli yerlerde.
40. Jacques Derrida, *Writing and Difference*, çev. Alan Bass (Chicago ve Londra: Chicago Üniversitesi Yayınları, 1980), 127 vd. Örneğin, "res olarak başkası aynı anda Ben'den hem daha az başkasıdır (mutlak başkası değildir) hem de onunla daha az 'aynı'dır."
41. Emmanuel Levinas, "The Trace of the Other," *Deconstruction in Context: Literature and Philosophy* içinde, ed. Mark C. Taylor (Chicago ve Londra: Chicago Üniversitesi Yayınları, 1986), s. 346.

42. Luce Irigaray ve Michael Marder, *Through Vegetal Being* (New York: Columbia Üniversitesi Yayınları, 2016).
43. John F. Mongillo ve Linda Zierdt Washaw, *Encyclopedia of Environmental Science* (Santa Barbara, CA: Greenwood, 2000), s. 137.
44. Mary Douglas, *Purity and Danger: An Analysis of Concepts of Pollution and Taboo* (New York ve Londra: Routledge, 2002), s. 44 vd. [*Saflık ve Tehlike*, çev. Emine Ayhan, İstanbul: Metis, 2007.]
45. Joseph A. Amato, *Dust: A History of the Small and the Invisible* (Berkeley ve Los Angeles: California Üniversitesi Yayınları, 2000), s. 81.
46. Ann G. Miguel, Glen R. Cass vb., "Allergens in Paved Road Dust and Airborne Particles", *Environmental Science & Technology*, 33 (23) (1999): 4159-68.
47. "eating one's dust" (İng.): Düz anlamıyla, bir koşu yarışında bir kişinin diğerinin önüne geçmesi (ve onu arkasında kaldırdığı tozla baş başa bırakması); birine üstünlük kurmak (e.n.).
48. Julie Cart, "Officials Study Valley Fever Outbreak at Solar Power Projects", *Los Angeles Times*, 30 Nisan 2013, <http://articles.latimes.com/2013/apr/30/local/la-me-solar-fever-20130501>, son erişim tarihi 2 Mayıs 2019.
49. Martin Heidegger, *Poetry, Language, Thought*, çev. Albert Hofstadter (New York: HarperCollins, 2001), 144 vd.
50. Percy Bysshe Shelley, *The Poetical Works*, II. Cilt, ed. H. Buxton Forman (Londra: Reeves & Turner, 1892), s. 29.
51. Nelly Sachs, "Chorus of the Rescued", *Truth and Lamentation: Stories and Poems on the Holocaust* içinde, ed. Milton Teichman ve Sharon Leder (Champaign, IL: Illinois Üniversitesi Yayınları, 1994), s. 279.

52. Michel Foucault, *The Order of Things: An Archeology of the Human Sciences* (Londra ve New York: Routledge, 1989), s. 20-7. [*Kelimeler ve Şeyler*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara: İmge, 2000.]
53. David Herbert Lawrence, *Complete Poems* (Londra ve New York: Penguin, 1993), s. 223.
54. Edgar Allan Poe, *The Complete Works of Edgar Allan Poe in Ten Volumes* içinde, 6. cilt (Akron, OH: The Werner Company, 1908), s. 93-4. [Örneğin bkz. Edgar Allan Poe, *Bütün Şiirleri*, çev. Oğuz Cebeci, İstanbul: İthaki, 2000.]
55. Andrey Platonov, *The Foundation Pit*, çev. Robert Chandler ve Olga Meerson (New York: NYRB Klasikler, 2009), s. 104. [*Çukur*, çev. Günay Çetao Kızılırmak, İstanbul: Metis, 2017.]
56. Bu şiirin çevirisinde çark kelimesini “disk”i ifade etmek için kullandık. Dickinson’ın şiirinin ilk versiyonu olan bu metinde disk kelimesi hem dünyevi bir şeyi hem de güneş gibi daha mecazi bir varlığı ifade etmektedir (e.n.).
57. Helen Vendler, *Dickinson: Selected Poems and Commentaries* (Cambridge, MA: Harvard Üniversitesi Yayınları, 2010), s. 359. [Örneğin bkz. *Aşk Yaşamdan Önce Gelir: Seçme Şiirler*, çev. Dost Körpe, İstanbul: Oğlak, 2011.]
58. Daha önce belirtilmişti ama yinelemek gerekirse, yazar burada yine, İngilizcede “nalları dikmek”, “ölmek” anlamına gelen “biting the dust” ifadesiyle oynuyor (ç.n.).
59. Saltlığın felsefi anlamına dair daha çok bilgi edinmek için bkz. Simon Critchley, *Things Merely Are: Philosophy in the Poetry of Wallace Stevens* (Londra ve New York: Routledge, 2005).
60. Hélène Cixous, *The Hélène Cixous Reader*, ed. Susan Sellers (Londra ve New York: Routledge, 1994), s. 179.

61. Bkz. 4. Bölüm'de bahsettiğim tozun yer-sizliği.
62. Aslında kapitalist üretim rejiminde, maddi ürünler amaç değil, değerini kendini artırmasının araçlarıdır. Kapitalist endüstrinin arzulanan ve çirkin uzantıları olan para ile tozun el ele gitmesi tesadüfi değildir.
63. *The Book of Common Prayer: The Texts of 1549, 1559, and 1662*, ed. Brain Cummings (Oxford: Oxford Üniversitesi Yayınları, 2011), s. 172.
64. Hosea 13:14'e atıfta bulunan Paulus'un Korintlilere 1. Mektup'taki nidası (15:55) ("Ey ölüm, söyle zaferin nerede? Ey ölüm, nerede azabın?") bu noktada en iyi örnektir ama yenden dirilme inancı da önem taşır.
65. J. R. McNeill, *Something New Under the Sun: An Environmental History of the Twentieth Century World* (Londra ve New York: W. W. Norton, 2001), s. 54.
66. Giovanni Villani, *Cronica di Giovanni Villani: A miglior lezione ridotta coll'aiuto de'testi a penna*, 7. cilt (Floransa: Il Magheri, 1823), s. 61. Bu referans için Artemy Magun'a teşekkür ederim.
67. John Donne, *The Sermons of John Donne*, ed. Evelyn M. Simpson ve George Potter, 3. cilt (Oakland, CA: California Üniversitesi Yayınları, 1957), s. 105-6.
68. Donne, *The Sermons of John Donne*, s. 106.
69. Alıntılanan Vladimir Petrovich Akimov, *Vladimir Akimov on the Dilemmas of Russian Marxism, 1895-1903* içinde, ed. Jonathan Frankel (Cambridge: Cambridge Üniversitesi Yayınları, 1969), s. 114.
70. Bkz. bu bölümün başında Clarice Lispector'un *Family Ties* başlıklı öykü derlemesinden alınmış epigraf: *Family Ties*, çev. Giovanni Pontiero (Austin, TX: Texas Üniversitesi Yayınları, 2003), s. 68.

71. Lispector, *Family Ties*, s. 69.
72. Neil Baldwin, *Man Ray: American Artist* (New York: De Capo Yayınları, 2000), s. 71.
73. Baldwin, *Man Ray*, s. 72.
74. Baldwin, *Man Ray*, s. 72.
75. Baldwin, *Man Ray*, s. 72.
76. Walter Benjamin, *Illuminations: Essays and Reflections* (New York: Schocken Books, 1968), s. 222. [*Parıltılar*, çev. Yılmaz Öner, İstanbul: Belge, 1990.]
77. Walter Benjamin, *Illuminations*, s. 223.
78. Benjamin, *Illuminations*, s. 229.
79. Krş. “Yıldız tozu”, *Oxford American Large Print Dictionary* içinde, ed. Erin McKean (Oxford ve New York: Oxford Üniversitesi Yayınları, 2006), s. 1188.
80. Craig Copetas, “Beat Godfather Meets Glitter Mainman: William Burroughs, Say Hello to David Bowie”, *Rolling Stone* 155 (28 Şubat 1974): 24-7.
81. Chris Rojek, *Celebrity* (Londra: Reaktion Kitap, 2004), s. 135.
82. Allison Cortson, “Dust Paintings”, <http://allisoncortson.com/dust-paintings.html>, son erişim tarihi 2 Mayıs 2019.

"İnce şeylerin hatırını gözeten" minima dizimizin ikinci kitabı olan *Toz*'a, "Onunla ne kadar savaşırsanız savaşın, toz her şeye sirayet eder. Kabarık topraklar, hattâ katmanlar halinde toplanır, şeylerin hatlarına uydurur kendini ve zamanın akışını işaretler. Kendi içinde, bir toplanma yeridir de, olmuş ve olacak olandan mürekkep gelişigüzel bir topluluk, bir izler kataloğu, bir tehditler envanteri ve bir vaatler kümesi," diyerek başlıyor Michael Marder.

Üzerine eğildiği konuyu, tıpkı sınır tanımayan tozun, bu ince şeyin kendisi gibi, çeşitli teoriler arasında köprüler kurarak inceleyen bu disiplinlerarası çalışma, gündelik hayata, sanata ve edebiyata da sıkça göndermede bulunuyor. Bugün varoluş, biraradalık ve adalet hakkında düşünmek istiyorsak, kendimize toz kondurmamamıza neden olan insan-merkezci kibirden sıyrılmamızı sağlayacak tozun bize kimi anahtarlar sunabileceğini öne sürüyor.

Toz'u okuduktan sonra, içinde bulunduğunuz ve adımı attığınız her yere farklı bir gözle bakacaksınız.

"*Toz*, mücevher niteliğinde bir felsefi metin."

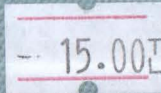
– **Marcia Sâ Cavalcante Schuback**,
Södertörn Üniversitesi Felsefe Profesörü

"Bu kitap, tam anlamıyla yüzeysel bir karakter taşıyan, ama insanların tüm yapıp ettiklerinin olmazsa olmaz bir parçası olan, kendimiz de toza dönüşene dek bize oldum olası eşlik eden bir şeyin sorgu sual edilmeyen derinliklerine dalıyor."

– **Edward S. Casey**,
State University of New York at Stony Brook Felsefe Profesörü

Instagram: /ithakiyayinlari
Facebook: /ithakiyayinlari
Twitter: /ithakiyayinlari

www.ithaki.com.tr
İnternet satış:
www.ilknokta.com

